

विनाः	हो	विनाः	हो
प्राकृतगृहेगोतञ्जन्तमा मामाभि...	१०१	तदुदाहरणम्	११०
भीष्मः ..	१०२	मेमोदाञ्जन्तः	१११
तदुदाहरणम्	१०३	तदुदाहरणम्	१११
छन्दोभेदः	१०३	हारीञ्जन्तः	१११
कामञ्जन्तः ...	१०३	तदुदाहरणम्	१११
तदुदाहरणम्	१०३	हैमञ्जन्तः	११२
मधुञ्जन्तः	१०४	तदुदाहरणम्	११२
तदुदाहरणम्	१०४	यमञ्जन्तः	११२
महीञ्जन्तः	१०४	तदुदाहरणम्	११३
तदुदाहरणम्	१०४	केताञ्जन्तः	११३
सारञ्जन्तः	१०४	तदुदाहरणम्	११३
तदुदाहरणम्	१०५	तिलकाञ्जन्तः	११४
तालीञ्जन्तः	१०५	तदुदाहरणम्	११४
तदुदाहरणम्	१०५	मिमोदाञ्जन्तः	११४
मियाञ्जन्तः	१०५	तदुदाहरणम्	११५
तदुदाहरणम्	१०५	चतुरसाञ्जन्तः	११५
शशीञ्जन्तः	१०५	तदुदाहरणम्	११५
तदुदाहरणम्	१०५	तदुदाहरणान्तरम्	११५
रमणञ्जन्तः	१०६	मन्थानञ्जन्तः	११६
तदुदाहरणम्	१०७	तदुदाहरणम्	११६
पञ्चालञ्जन्तः	१०७	शङ्खनारीञ्जन्तः	११६
तदुदाहरणम्	१०७	तदुदाहरणम्	११७
मृगेन्द्रञ्जन्तः	१०७	मालवीञ्जन्तः	११७
तदुदाहरणम्	१०८	तदुदाहरणम्	११७
मन्दरञ्जन्तः	१०८	धमनकञ्जन्तः	११७
तदुदाहरणम्	१०८	तदुदाहरणम्	११८
कमलञ्जन्तः	१०८	समानिकाञ्जन्तः	११८
तदुदाहरणम्	१०९	तदुदाहरणम्	११८
लीर्णाञ्जन्तः	१०९	सुवासकञ्जन्तः	११९
तदुदाहरणम्	१०९	तदुदाहरणम्	११९
घारीञ्जन्तः	१०९	करहशीञ्जन्तः	११९
तदुदाहरणम्	११०	तदुदाहरणम्	१२०
नयाणीञ्जन्तः	११०	शीर्षिकञ्जन्तः	१२०

विषयः	पृष्ठ	विषयः	पृष्ठ
तदुदाहरणम् १२०		वम्पवमानाछन्दः १३१	
विदुन्मात्राछन्दः १२१		तदुदाहरणम् १३२	
तदुदाहरणम् १२१		सारवर्गीछन्दः १३२	
प्रमानिवाछन्दः १२२		तदुदाहरणम् १३२	
तदुदाहरणम् १२२		सुरमाछन्दः १३३	
मणिकाछन्दः १२३		तदुदाहरणम् १३३	
तदुदाहरणम् १२३		भामुत्तमछिच्छन्दः १३४	
कुशाछन्दः १२३		तदुदाहरणम् १३४	
तदुदाहरणम् १२३		बन्धुप्यछन्दः १३४	
वामलछन्दः १२४		तदुदाहरणम् १३५	
तदुदाहरणम् १२४		सुमुतीछन्दः १३५	
माणवकव्रीहिलोकं छन्दः १२४		तदुदाहरणम् १३५	
तदुदाहरणम् १२४		दोधकप्यछन्दः १३५	
अनुगुणछन्दः १२५		तदुदाहरणम् १३५	
तदुदाहरणम् १२५		शांतिनीछन्दः १३५	
वह्निदत्तिहृत्पानो नामानि १२५		तदुदाहरणम् १३७	
महालक्ष्मीछन्दः १२६		हमनकप्यछन्दः १३७	
तदुदाहरणम् १२६		तदुदाहरणम् १३८	
सागिकाछन्दः १२६		सेनिकाछन्दः १३८	
तदुदाहरणम् १२७		तदुदाहरणम् १३९	
पाइलाछन्दः १२७		मालतीछन्दः १३९	
तदुदाहरणम् १२७		तदुदाहरणम् १३९	
वामलछन्दः १२८		इन्द्रवज्राछन्दः १४०	
तदुदाहरणम् १२८		तदुदाहरणम् १४०	
विम्बछन्दः १२८		उपेन्द्रवज्राछन्दः १४१	
तदुदाहरणम् १२९		तदुदाहरणम् १४१	
सोमरप्यछन्दः १२९		उपमानिछन्दः १४१	
तदुदाहरणम् १२९		तदुदाहरणम् १४२	
रपामालीछन्दः १३०		तदुदाहरणम् १४२	
तदुदाहरणम् १३०		चतुर्दशभेदानयनप्रकारः १४२	
सयुताछन्दः १३०		चतुर्दशभेदानो नामानि १४२	
तदुदाहरणम् १३१		रथोद्धताछन्दः १४३	
		तदुदाहरणम् १४४	

विषयः	शृं	विषयः	शृं
तस्यैवोदाहरणान्तरम्	१४४	दुर्गान्तिविषयं छन्दः	१५३
स्वागतोदाहरणम्	१४४	तदुदाहरणम्	१५३
तदुदाहरणम्	१४४	तस्यैवोदाहरणान्तरम्	१५३
तस्यैवोदाहरणान्तरम्	१४४	मन्दारमञ्जरीछन्दः	१५३
अनुकूलछन्दः	१४४	तदुदाहरणम्	१५३
तदुदाहरणम्	१४४	वैराग्यविषयं छन्दः	१५४
भ्रमरविलसितछन्दः	१४४	तदुदाहरणम्	१५४
तदुदाहरणम्	१४५	इन्द्रवैराग्यछन्दः	१५४
मोहनकच्छन्दः	१४५	तदुदाहरणम्	१५४
तदुदाहरणम्	१४५	वैद्यदेवीछन्दः	१५४
विद्याधरछन्दः	१४५	तदुदाहरणम्	१५४
तदुदाहरणम्	१४५	मन्दारिनीछन्दः	१५४
भुजङ्गप्रयातछन्दः	१४५	तदुदाहरणम्	१५४
तस्यैव प्रकारान्तरेण व्यतीकरणम्	१४५	कुसुमविचित्राछन्दः	१५५
तदुदाहरणम्	१४७	तदुदाहरणम्	१५५
लक्ष्मीधरछन्दः	१४७	तामरसछन्दः	१५५
तदुदाहरणम्	१४७	तदुदाहरणम्	१५५
सौटकछन्दः	१४८	मालतीछन्दः	१५५
तदुदाहरणम्	१४८	तदुदाहरणम्	१५५
सारङ्गछन्दः	१४९	मणिमालाछन्दः	१५५
तदुदाहरणम्	१४९	तदुदाहरणम्	१५५
मीलिकदामछन्दः	१४९	जलधरमालाछन्दः	१५६
तदुदाहरणम्	१५०	तदुदाहरणम्	१५६
मोदकछन्दः	१५०	मायाछन्दः	१५६
तदुदाहरणम्	१५१	तदुदाहरणम्	१५७
सरलनयनीछन्दः	१५१	सारङ्गछन्दः	१५७
तदुदाहरणम्	१५१	तदुदाहरणम्	१५८
सुन्दरीछन्दः	१५२	कन्दछन्दः	१५८
तदुदाहरणम्	१५२	तदुदाहरणम्	१५९
प्रमिताक्षरछन्दः	१५२	पद्मावलीछन्दः	१५९
तदुदाहरणम्	१५३	तदुदाहरणम्	१६०
तस्यैवोदाहरणान्तरम्	१५३	सृष्टेन्द्रमुखां छन्दः	१६०

विषयः	पृष्ठे	विषयः	पृष्ठे
तदुदाहरणम् ...	१६१	धर्मराजगीतानन्दः ...	१६८
प्रहर्षिणीछन्दः ...	१६१	तदुदाहरणम् ...	१६८
तदुदाहरणम् ...	१६१	सारङ्गवाद्यछन्दः ...	१६९
दक्षिणछन्दः ...	१६१	तदुदाहरणम् ...	१६९
तदुदाहरणम् ...	१६१	बामरचछन्दः ...	१७०
गङ्गाछन्दः ...	१६२	तदुदाहरणम् ...	१७१
तदुदाहरणम् ...	१६२	निशितगलछन्दः ...	१७१
मञ्जुभाविणीछन्दः ...	१६२	तदुदाहरणम् ...	१७२
तदुदाहरणम् ...	१६२	मनोदमचछन्दः ...	१७३
अग्निवाद्यछन्दः ...	१६२	तदुदाहरणम् ...	१७३
तदुदाहरणम् ...	१६२	मालिनीछन्दः ...	१७४
सर्वविधोदाहरणान्तरम् ..	१६२	तदुदाहरणम् ...	१७४
बलहंसचछन्दः ..	१६३	शारभचछन्दः ...	१७५
तदुदाहरणम् ...	१६३	तदुदाहरणम् ...	१७५
प्रवीणिताछन्दः ...	१६३	विगिनविलकं छन्दः ...	१७६
तदुदाहरणम् ...	१६३	तदुदाहरणम् ...	१७६
समन्तनिलवाद्यछन्दः ...	१६३	बन्तरत्नाछन्दः ...	१७७
तदुदाहरणम् ...	१६४	तदुदाहरणम् ...	१७७
अक्रपदचछन्दः ...	१६४	विषयं छन्दः ...	१७७
तदुदाहरणम् ...	१६५	तदुदाहरणम् ...	१७७
वामन्तीछन्दः ...	१६५	माराचछन्दः ...	१७७
तदुदाहरणम् ...	१६५	तदुदाहरणम् ...	१७८
भक्तवाद्यछन्दः ...	१६५	नीलचछन्दः ...	१७९
तदुदाहरणम् ...	१६५	तदुदाहरणम् ...	१८०
अपराजिताछन्दः ...	१६६	अचलाछन्दः ...	१८०
तदुदाहरणम् ...	१६६	तदुदाहरणम् ...	१८१
प्रहरणकलितवाद्यछन्दः ...	१६७	प्रहलसकं छन्दः ...	१८२
तदुदाहरणम् ...	१६७	तदुदाहरणम् ...	१८२
लोलाछन्दः ...	१६७	कृष्णभगवतविलसित छन्दः ...	१८३
तदुदाहरणम् ...	१६७	तदुदाहरणम् ...	१८३
नान्दीमुखीछन्दः ...	१६७	अक्षिताछन्दः ...	१८३
तदुदाहरणम् ...	१६७	तदुदाहरणम् ...	१८४

विषयः	पृष्ठे	विषयः	पृष्ठे
मदनललिताछन्दः ...	१८४	मञ्जीगछन्दः ...	१९३
तदुदाहरणम् ...	१८४	तदुदाहरणम् ...	१९३
वाग्निनीछन्दः ...	१८४	श्रीदाचन्द्रच्छन्दः ...	१९३
तदुदाहरणम् ...	१८४	तदुदाहरणम् ...	१९४
प्रारललित छन्दः ...	१८४	चर्चरीछन्दः ...	१९४
तदुदाहरणम् ...	१८५	तदुदाहरणम् ...	१९५
गङ्गदत्तछन्दः ...	१८५	कुसुमितलयावेज्जिताछन्दः ...	१९५
तदुदाहरणम् ...	१८५	तदुदाहरणम् ...	१९५
अचलधृतिछन्दः ...	१८५	नन्दनछन्दः ...	१९५
तदुदाहरणम् ...	१८५	तदुदाहरणम् ...	१९६
पृथ्वीछन्दः ...	१८६	नाराचछन्दः ...	१९७
तदुदाहरणम् ...	१८६	तदुदाहरणम् ...	१९७
मालापरछन्दः ...	१८७	विजलेखाछन्दः ...	१९७
तदुदाहरणम् ...	१८७	तदुदाहरणम् ...	१९७
शिखरिणीछन्दः ...	१८८	शार्ङ्गललितछन्दः ...	१९८
तदुदाहरणम् ...	१८८	तदुदाहरणम् ...	१९८
तत्सर्वबोदाहरणान्तरम्	१८९	शार्ङ्गलविक्कीवित छन्दः ...	१९८
मन्दाक्रान्ताछन्दः ...	१८९	तदुदाहरणम् ...	१९९
तदुदाहरणम् ...	१८९	तत्सर्व प्रकारान्तरेण लक्ष्मणान्तरम्	१९९
हरिणीछन्दः ...	१८९	तदुदाहरणम् ...	२००
तदुदाहरणम् ...	१९०	चन्द्रमालाछन्दः ...	२०१
तत्सर्वबोदाहरणान्तरम्	१९०	तदुदाहरणम् ...	२०१
वृंशपत्रपतित छन्दः ...	१९०	धन्वाछन्दः ...	२०२
तदुदाहरणम् ...	१९०	तदुदाहरणम् ...	२०२
मर्दक छन्दः ...	१९१	शमुछन्दः ...	२०३
तदुदाहरणम् ...	१९१	तदुदाहरणम् ...	२०४
वीरकिलकं छन्दः ...	१९१	मेघमिसृजिताछन्दः ...	२०५
तदुदाहरणम् ...	१९१	तदुदाहरणम् ...	२०५
हारिणीछन्दः ...	१९१	तत्सर्वबोदाहरणान्तरम्	२०५
तदुदाहरणम् ...	१९१	छायाछन्दः ...	२०५
भारान्ताछन्दः ...	१९२	तदुदाहरणम् ...	२०५
तदुदाहरणम् ...	१९२	शुखाछन्दः ...	२०६

विषयः	श्लो	विषयः	श्लो
तदुदाहरणम्	२३३	तदुदाहरणम्	२३६
सुन्दरीछन्दः	२३३	वक्त्र छन्दः	२३६
तदुदाहरणम्	२३४	तदुदाहरणम्	२३६
उद्गताछन्दः	२३४	पथ्यावकम्	२३६
तदुदाहरणम्	२३४	तदुदाहरणम्	२३६
तस्यैव लक्षणान्तरम्	२३४	मयानि	२३७
तदुदाहरणम्	२३५	चूर्णकम्	२३७
सौरभकृच्छन्दः	२३५	उत्कलिकाप्रायम्	२३७
तदुदाहरणम्	२३५	अन्यममातिः	२३८
ललित छन्दः	२३५		

हि च महानिधिर्यं यमनृति येन येनमि मनां शिष्यामणि ।

भारती मज्जु भारतीप्रज्ञा लज्जता परममी शमानन्द ॥

ग्रन्थारम्भे ग्रन्थवृद्धिमन्त्रादिद्वये छन्दःशास्त्राभिप्रेत्यऽपि गिहलनामानुष्मत्प्राप्तं महल-
माचरति—

जो विविधमत्तमाभरणं पत्तो विविमलमहेलम् ।

पैदमब्भासनगण्डो नाभो सो दिङ्मनो जअइ ॥ १ ॥

[यो विविधमात्रासागरपारं प्राप्तो विविमलमतिहेलम् ।

प्रथमभापातरण्डो ज्ञानः ॥ पीङ्गलो जयति ॥]

गदवचनारूपगुरुबुद्धिमाहात्म्येन विविमलमतिहेन वि पङ्गी गदवचनस्य विमला वा
मतिर्बुद्धिस्तस्या हेला भनादसौ यस्मिन्कर्मणि एव यथा स्यात्तथा स पिङ्गलः शेषनामो
जयति । स कः । यो ज्ञानः । अपाङ्गद्वयेन । पिङ्गलनामोऽत्र ब्राह्मणरूपलिङ्गनीति । की-
दृशः । विविधमात्रारूपमागण्यार प्राप्तः । यद्वा विविधमात्राभिः प्रस्तारं कुर्वन्मनुष्यारं
प्राप्तः । पुनः कीदृशः । प्रथमं मायाया अवृद्ध(अवध्रष्ट)मायायास्तरण्डस्तारनिर्यर्थः ।
'पाशालिन्द्री तरण्डो नीः' इति हारावली । संस्कृते स्थापकविशान्मीकिः । प्राङ्गने शा-
लिवाहनः । मायाशब्दे पिङ्गलः । अत्र एत प्रथमपरोपादानम् । प्रसिद्ध चेतदोके कथा-
मकम्—एकदा शेषनामो ममोगरी क्रियती भूमिस्तोति पृथिव्या विस्तार जिज्ञासुः
पिङ्गलनामा ब्राह्मणो भूत्वा भुवमशानरत् । अनन्तर च गदकः प्रसिद्धवैरात्वात् जियत्सु-
र्वाशपावत् । तदा पिङ्गलस्तमवादीत्—'अहं कविर्मे कौशलं परं यदेकत्र लिखामि न
तदन्यत्रेति । यथेवाकारमई परासि तदा मां स्वादिष्टमीति तेनानुमत एकाक्षरादिपङ्क्ति-
शायध्वर(पर्यन्त) प्रस्तारं कृत्वा समुद्रतीरपर्यन्तं गतवान् त वचयित्वा जलं प्रविशेत् ।
अथ 'सांघात्रिकः पिङ्गल' स्याच्छेषनामोऽपि पिङ्गलः' इति कौयमहिम्ना स पिङ्गलः
पोतवणिगजयति । स कः । यो विविधमतिहेलं यथा स्यात्तथा विविधया अनेकरूपया
मात्रा घनेन वागिज्यं कर्तुं सागरपारं प्राप्तः । कीदृशः । प्रथमेनैव मातमानस्तरण्डो मौ-
र्यस्य भाभिः कान्तिभिरस्यने क्षिप्यते इति भातस्तारण्डस्तारण्डस्तारिर्व्येने वा । पुनः ।
ज्ञानः । अपाङ्गद्वयीः पोतवणिगिभिर्यर्थः । माया छन्दः । तत्तद्वक्ष्यं तु तत्प्रकरणे ज्ञान-
व्यामिति न लिख्यते ॥

एवमाचरितमहलः सप्रति गुहलपुविर्तं छन्दःशास्त्रं मन्वानस्तद्व्यवस्थां कुर्वन्नाह—

दीहो संजुत्तपरो विन्दुजुओ पाडिओ अ चरणन्ते ।

स गुरु वट्ट दुमत्तो अण्णो लट्ट होइ सुद्ध एककलो ॥ २ ॥

१. 'परम' इति खिकरः. २. 'प्राप्तोऽपि विमल' इति खि०. ३. 'नागः' इति खि०.

[दीर्घः संपुत्तरो भिन्दुधुनः पानितश्च चरणान्ते ।

■ गुरुर्वक्तो द्विमात्रोऽन्यो लघुर्भवति शुद्ध एवाकलः ॥]

दीर्घाः—आ, ई, ऊ, ऋ, ए, ओ, अं । स्वतन्त्रत्वं प्राकृते ओकारादेशरतेन तद्वृत्तम् । तथा संपुत्त- परो यस्य एवंविधः पूर्वो वर्णः । प्राकृते एतावन्त एव । अत एवोक्तमभिपुते—‘एभोभेमलपुत्रभो सभारपुदेहि’ वेति वण्णाओ । कदाचनगो भन्ता दह वण्णा पादवे न ह्रस्वमिति ॥ अस्यार्थः—ए ओ भं म ल इति पञ्च वर्णानां गुरुः ऐ औ भं य व इति पदैश्च । सभारस्य पद्याद्वापि वर्णो दीर्घः । कचनवर्णानामन्त्याक्षरः ह्रस्वताः । संपुत्त इत्येव वर्णः प्राकृते न भवति । चरणान्ते पानितो वा गुदरिति । एवंविधो यो वर्णः स गुदभेदति । अत्र विकल्पार्थे चकार । किरूपो गुदरित्यपेक्षायामुच्यते—वक्तः भवतु । सोऽपि कतिमात्र इत्युच्यते—द्विमात्रो द्विकलः । उक्तं च—‘गुदस्तु द्विज्जो हेतो नागदन्तममाहति’ इति । अन्यो द्वितीयो लघुर्भवति । वीरघः । शब्दोऽवक्तः । एककल एकमात्र । उक्तं च—‘लघुस्तदन्यः शुद्धोऽमावेकमात्रः प्रसीदितः’ इति । ताभ्यामेव गणापघाभ्यां प्रयोजनमिति । गाथा छन्दः ॥

तानुदाहरणेन रदीर्घनुमाह—

भार्हं रूपं हेओ हिण्णो मिण्णो भं बुद्धो देओ ।

संभुं वाममन्ती सा गीरी महिलत्तणं कुणइ ॥

[मातः, स्वपेदेयो हीनो जीर्णश्च वृद्धो देवः ।

संभु वामपमाना सा गीरी महिलत्व वतीति ॥]

पार्श्वयो दांभी इति विजगदीनामन्योन्यं मन्त्रणं । मानस्यं वती रूपेण देशक्षिनेत्रत्वात् । हीनो जात्यादिना भन्त्ययजन्मत्वात् । जीर्णश्च रोगादिना वयस्यविपत्त्यात् । वृद्धो वयसा । यद्वा अशब्दोऽप्यशुद्ध इत्यर्थः । दिग्भ्रष्टत्वात् । देवः दीन्यानि भ्रातृवतीति हेतुः पाक्षि(शि)रः । समानशामर्द्धादामक्त एवादेशः । तमपि संभुं वामपमानाभित्यमाना गीरी अहो महिलत्वमपि(ति)निर्बन्धं करोतीत्युपहासः । अत्र पार्श्व्यादि दीर्घोदाहरणम् । हिण्णो मिण्णो इति संपुत्तपरोदाहरणम् । संभुं (रति) तानुत्तरोदाहरणम् । कुणइ इत्यत्र पादान्तत्पोर्गुरुत्वोदाहरणमिति । गाथा छन्दः ॥

एवं लक्षणेन गुदलघुगुलस्य बुद्धवित्तयोरपवादमाह—

कतपयि संजुत्तपरो वण्णो लघु होइ दंसजेण जहा ।

पगिहसइ चित्तपिज्जं तदणिक्कट्ठसम्मि णिवुत्तम् ॥ १ ॥

[कुत्रापि संपुत्तपरो वर्णो लघुर्भवति दर्शनेन यथा ।

परिमत्तमिति चित्तपेयं तरुणीकटाक्षे निर्हृतम् ॥]

मुच्यन्तिरप्येते सौकुलः यमो यम्य परिभाः पूर्णो यमो लघुश्च भाषि । इत्येतेन ल-
क्ष्यानुसारेण यथा । असाद्विषय इति शेषः । मुच्यन्तिरप्येतेन यम्येति विनियोगः परिभाषा ।
अथ ॥ इत्यस्य सौकुल्यवस्थापेक्षया पूर्णस्य विचारस्य गुणोऽभ्युपगमः । तस्मात्ते छन्दोमय-
प्रसङ्गः । तासां छन्दः ॥

अपवादान्तरमाह—

इहिकारा विन्दुमुभा एभो सुद्धा अ वर्णमितिभा रि लट् ।

रह वञ्जनमञ्जोष परे भगेमं रि मविहागम् ॥ ४ ॥

[इकारहिकारी विन्दुमुती एभो सुद्धी च वर्णमितिभापि लट् ।

रेफहकारो व्यञ्जनसंयोगे परे अशेषमपि सविभागम् ॥

इकारहिकारी विन्दुमुती तथा एकारीकारी च सुद्धी एरन्दी वर्णमितिगी च तयो-
रेफहकारापि व्यञ्जनेन सह सौकुला अपि यमो मुच्योऽपि विनियोगेन कविप्रणयो मन्ती-
त्यर्थः । शिष्टिणी छन्दः ॥

एतदेवोदाहरणेन दर्शयति जहा—यथा—

मानिणि मानहिं काई कल एभो जे चरण बहु कन्त ।

सहजे भुजंगम जह नमह किं करिष मणिमन्त ॥

[मानिनि मानेन किं फलं ईयं यदि चरणयोः पतितः कान्तः ।

सहजेन भुजंगमो यदि नमति किं क्रियेते मणिमन्त्री ॥]

मानिनि, मानेन किं फलं प्रयोजनं अथ यदि कान्तधरणात् पतितः । तदा त्यजेन
विफलं मानमित्यर्थः । यदि राजादिव भुजंगमः कामुगे ममति तदा श्रीमिः प्रिय-
हीकरणाय मणिमन्त्री किं क्रियेते । न किमपीत्यर्थः । अर्धोन्तरे च भुजंगमः सर्वो यदि
स्वभावेनैव ममति शान्तो भवति तदा गुरुद्वाराणिमन्त्री किं क्रियेते । अपि तु न
क्रियेते । प्राकृते तु हि काई इत्यत्र इकारहिकारी विन्दुमुत्थापि लघुभारतः । केवली ए-
कारीकारी लघु । जे इत्यत्र अर्धोन्तरेण एकारोऽपि लघुः । एभो परीत्यर्थः ॥

रहवञ्जनस जहा—‘रेफहकारव्यञ्जनसुक्तस्य यथा’—

चेई सहज सुहुं चभला सुन्दरिददहिं यलन्त ।

पभल ण घल्लरि सुल्लणा कीलेसि लण उहरन्त ॥

१. ‘इहिकारा’ रवि०. २. ‘किं करिष’ रवि०. ३. ‘मानेः’ रवि०. ४. ‘एय’
रवि०. ५. ‘सुद्धाः’ रवि०. ६. ‘एभो जे इति गारेंद्री भाषा । एय परीत्यर्थः’
रवि०. ७. ‘चेह’ रवि०. ८. ‘सुल्लणा इति देवी अत्रे वर्तते’ इति रवि०. ९. ‘मि-
दिति’ रवि०.

[चेतः सहजेन त्वं चञ्चलं सुन्दरीद्वदे वलत् ।

पदमपि न ददासि अधम श्रीदसि पुनरुल्लमन ॥]

हे चेत', त्वं स्वभावादेव चञ्चलमसि इदानीं तु सुन्दरीरूपे द्वदे फलत् (वलत्) पद-
मपि नान्यथ ददामि । अतस्तत्र महजमपि चाञ्चल्यं गतमिति भावः । किं च रे अधम
लज्जलपुनस्तत्रैव श्रीदसि । नाप्राप्सि तत्र इति भावः । कस्यांविदप्राप्याशामासकस्य
कस्याचिद्वचनम् । अत्र हर्मयोगपूर्वस्य रि इत्यस्य लघुत्वम् । तथा हर्मयोगपूर्वस्य उदा-
रस्य लघुत्वम् । गृहत्वे छन्दोभङ्गः । शोदा छन्दः ॥

पुनरपि विशल्यान्तरमाह—

जइ दीहो विअ वण्णो लहु जांही पढइ सो वि लहु ।

वण्णो वि भुरिअपडिओ दौत्तिणिण वि ण्ण जाणहु ॥ ५ ॥

[यदि दीर्घमपि वर्णं लघु जिह्वा पठति सोऽपि लघुः ।

वैर्णो (वर्णो वा) अपि स्वरितपठिता द्वौ प्रयो वा एकं जानीत ॥]

यदि दीर्घमपि गुरुमपि वर्णं लघु कृत्वा जिह्वा पठति तदा त वर्णं लघु जानीत । किं
च वर्णो स्वरितपठितो वर्णो वा स्वरितपठिता द्वौ वा प्रयो वा एक एव वर्ण इति जा-
नीत । गाथा छन्दः ॥

अदाहरणमाह । अदा—

अरेरे वाहहि कान्हु जाय छोटि ढगमग कुगति न देहि ।

तह इधिं णदिहिं सँतार देइ ओ चाहसि सो लेहि ॥

[अरेरे वाहय कृष्ण नारं सूक्ष्मा ढगमग वेगति न देहि ।

स्वमस्यां नयां संतारं दत्त्वा यदपेक्षते तद्वहाण ॥]

अत्र अरे रे इति संशोधनद्वयं स्वस्यां प्रयुज्यते । वाहय कृष्ण नारं सूक्ष्मा । ढग-
मगेत्यनुकरणम् । चञ्चलायामेतस्यां वाचि जलभरणेन कुगति मा देहि । स्वमेवैतस्यां नयां
यमुनायां संतारं पारगमनं दत्त्वा आनरत्विन यदपेक्षते तदेव वृहाण । मनोमिलयित्वादि-
कृतनुष्पनादिगुणमवस्यौषं गृहीत्वा पारं दर्शयेति धीनवद्विचक्षणम् । अत्र स्वरितपठने
वर्णानामेकत्वम् । तथात्वे छन्दोभङ्गः । शोदा छन्दः ॥

छन्दोमन्यस्यापादयतां दर्शयति—

जेम ण सहइ वणअनुता तिलतुलिअं अद्धअद्वेण ।

तेम ण सहइ सवणनुता अवछन्दं छन्दमद्वेण ॥ ६ ॥

१. 'जीहा' रवि०. २. 'यदि दीर्घोऽपि वर्णो लघु जिह्वा पठने' रवि०. ३. 'वर्णोऽपि
स्वरितपठितो' रवि०. ४. 'रेरे' रवि०. ५. 'हृदा' रवि०. ६. 'दुःख' रवि०. ७. 'संतारं
यत्पार्ययति' रवि०. ८. 'नाविचक्ष्णा रे इति संशोधनं युज्यते । प्रथमवर्तीके लघुजिह्वा-
पाठानुगतम् । द्वितीयवर्तीके अक्षरमक्षरमाश्रित्य स्वरितपठितानामेकवर्णता' रवि०.

[यथा न सहते कनकतुला तिलतुलितमर्घर्धेन ।

तथा न सहते श्रवणतुला अपच्छन्दस्कं छन्दोमङ्गेन ॥]

अयमर्थः—यथोभयपार्थम्यायाः कनकतुलायास्तिलार्घदानेनापि वैयर्थ्यं भवति ताद-
शमपि भार न सहते तथैव श्रवणतुलापि छन्दोमङ्गेनापच्छन्दस्कं कवित्वं न सहते । ता-
दशं काव्यं तस्या भारायत इत्यर्थः । अत्र जेते इति त्रिह्रस्वा लृङ्कृत्य पठनीयी । गुरुत्वे
छन्दोमङ्गः । गाहू छन्दः ॥

न केवलं छन्दोमङ्गेन अपरदुःखमपरमण्यनिष्टं भवतीत्याह—

अयुह बुहाणं मग्गं कव्वं जो पढइ लक्षणविहूणम् ।

भूभागलमालगहिं सीसं खुडिअं ण जाणेइ ॥ ७ ॥

[अबुधो बुधानां मध्ये काव्यं यः पठति लक्षणविहीनम् ।

भुजाग्रलमालङ्घेन शीर्षं खण्डितं न जानाति ॥]

बुधानामधीनच्छन्द साध्याणां मध्ये लक्षणविहीनं काव्यं यः पठति सोऽबुधः । मूर्ख
इत्यर्थः । किं च भुजाग्रलमालङ्घेन खण्डितमपि स्वशीर्षं न जानाति । भुजाग्रमङ्गुलीमेव
गमयेनेतोदस्तद्वरणाङ्गुल्येवमञ्जुर्द्धं कवित्वमिति यदेतादृशं तदैव खण्डायन इत्यर्थः । तेन
शीर्षं कवित्व(ल)मपि खण्डितमिति न जानाति । यद्वा भुजाग्रलमा ये खडा ॥ न हताः ।
एतेन 'छन्दोमङ्गे नमो देव.' इति प्राच्याः । गाया छन्दः ॥

अथ मुद्राङ्गुलानान्तरे गजा मानमस्तस्य च्छन्दःशास्त्रे मानाग्रस्तारो वर्णप्रस्तार-
श्चेति प्रस्तारद्वये तत्र मानाग्रस्तारे कलागजनापुःस्तरे गणध्वजस्यां कुर्यादाह—

टट्टडडाणह मग्गं गणभेभा होमिं पव्व अकण्ठरभो ।

छ.प.च.न.दा. जहमेणं छल्लवचउत्तिवुक्कलात्तु ॥ ८ ॥

[टट्टडडाणां मध्ये गणभेदा भवन्ति पञ्चाशतः ।

छ. प. च. न. दा. यथासंख्यं पट्टपञ्चनुमित्रिकलात्तु ॥]

अयमर्थः—टट्टडडाणां पञ्चाशत्तानि पट्टपञ्चनुमित्रिकलाणां पञ्चाशत्तानि भेदा भवन्ती-
त्यर्थः । गाया छन्दः ॥

१. 'मध्ये' अयुहणां पञ्चाशत्तानि गणभेदा भवन्ति । के ते । टट्टडडाणाः । त एव य-
थासंख्यं छ. प. च. न. दा. मुद्रा भवन्ति । कुत्र संकेतिताः । पट्टपञ्चनुमित्रिकलात्तु ।
एता च पट्टपञ्चनमः स च छल्लः । पट्टपञ्चनमः स एव पट्टपञ्चनः । पट्टपञ्चनो वल्लः
स एव वल्लः । विहारी इत्यर्थः स एव वल्लः । द्विहारी वल्लः स एव वल्लः ।
८१०.

अथ तेषां सप्तदश भेदमाह—

ढगणो तेरहभेओ भेओ अट्टाहँ होन्ति ढगणस्स ।

ढगणस्स पञ्च भेओ तिअ ढगणे वे वि णगणस्स ॥ ९ ॥

[ढगणस्त्रयोदशभेदो भेदा अष्टौ भवन्ति ढगणस्य ।

ढगणस्य पञ्च भेदास्त्रयो ढगणे द्वावपि णगणस्य ॥]

ढगणः षट्कलस्त्रयोदशभेदः । ढगणः पञ्चकलोऽष्टभेदः । ढगणश्चतुष्कलः पञ्चभेदः ।

ढगणश्चिह्नकलस्त्रिभेदः । णगणो द्विकलो द्विभेदः । गायो छन्दः ॥

मात्राप्रस्तारप्रकारमाह—

पढमगुरुहैट्ठुठाने लहुभा परिठवट्ठु अण्णपुदीए ।

सरिमा सरिमा पन्नी उव्वरिभा गुरुलट्ठु देट्ठु ॥ १० ॥

[प्रथमगुरोरधःस्थाने लघुं परिस्थापयनात्मबुद्ध्या ।

सदृशी सदृशी पङ्क्तिरुच्यते गुरुलघू दैत्य ॥

आत्मबुद्ध्या । अत्रबुद्धयः सिध्या वा । सदृशी सदृशी पङ्क्तिः । कर्तव्येति शेषः । उच्यते ।
रिठे गुरुं लघुं च इत्य । आरी सर्वे गुरवो लेख्याः । गुरवस्थितकालाः प्राग् लघुना
कालापूर्णे चेद्वन्ति तदा लघुरेव देवः । नो चेद्वदं इत्ता अपेक्षितचेतसा लघुरेवो
यावत्कालापूर्णम् । शानीभूतनेऽप्युक्तम्—‘प्रथमगुरोरधरे लघुं इत्ता शेषं समानमितरेण ।
उच्यते गुरु लघु वा प्रस्तारः सर्वलघु यावत् ॥’ अभिगुक्तरप्युक्तम्—‘गुरोऽप्यन्ताशयस्य
लघुं ग्यस्योर्ध्वगतम् । पञ्चादने गुरुं ग्यस्येकं वापेक्षितं क्रमात् ॥ यावत्सर्वलघुस्ताव-
न्मात्राप्रस्तारके रुपः ।’ वर्णान्ते गुरुतस्थले गुरुरेव देव इति नियमः । तदुक्तं वृत्त-
त्ताकरे—‘पादे सर्वेगुणकायाम्बु न्यस्य गुरोरधः । यथोपरि तथा शेषं भूयः कुर्वीदमुं वि-
धिम् ॥ उने दद्याद्द्वयेन पात्रः सर्वलघुर्भवेद् । प्रस्तारोऽयं समाख्यानश्छन्दोविधितिरि-
तिभिः ॥’ इति । गायो छन्दः ॥

अथ षट्कलप्रस्तारे त्रयोदशगणनां नामान्याह—

हरसप्तिसूरो मको सेमो अहिकमण्डपम्मवैल्लिचन्दो ।

धुअधम्मो सालिअरो तेरह भेओ छेमसाणम् ॥ ११ ॥

[हरः घट्टी सूरः शक्रः रोपोऽहिः कमलं ब्रह्मा वैल्लिचन्द्रः ।

धुरो धर्मः शालिकारस्त्रयोदशभेदाः पञ्चात्राणाम् ॥]

१. ‘परिस्थापय’ एषि०. २. ‘उच्यते’ एषि०. ३. ‘देहि’ एषि०. ४. ‘विनिश्चयो’
एषि०. ५. ‘मत्ताद्’ एषि०. ६. ‘सूः’ एषि०. ७. ‘विनिश्चय’ इत्येकं नाम एषिहरमत्रे.
८. ‘शाली चरः’ इति नामद्वयं एषिहरमत्रे.

सुरवहपदव्यताला करतानाणन्दछन्देण ।

णिञ्वाणं ससमुद्रं तूरं एहणमाणेण ॥ १५ ॥

[सुरपतिः पटहस्तालः करताल आनन्दरछन्दसा ।

निर्वाणं ससमुद्रं तूर्य एतानि प्रमाणेन ॥]

आनन्दरछन्दसा सह । छन्द इत्यपि आमेत्यर्थः । ससमुद्रं समुद्रसहितं तूर्यं तूर्यपर्या-
येणापि । गुर्वोद्विचिह्नलक्ष्यैतानि नामानि जानीत । गाहू छन्दः ॥

भावारसताण्डवभं नारीभं कुणहं भाविणिभम् ।

तिलगुणस्त कइभरो इअ णामं पिङ्गलो कहइ ॥ १६ ॥

[भावरसताण्डवानो नारीणां कुरुत भामिनीनाम् ।

त्रिलुगणस्य कविवर इति नाम पिङ्गलः कथयति ॥]

भावस्य यथा रसस्य ताण्डवस्य नारीणां भामिनीनां च यानि नामानि तानि सर्वानपि
त्रिलुगणस्य कुरुतेति कविवरः पिङ्गलः कथयति । इत्यस्य प्रस्तावे यथा—15, 21,
III, गाहू छन्दः ॥

अथ द्विकलप्रस्तारे गणद्वयनामान्याह—

णेउररसणाभरणं चामरफणिमुट्टकणभकुण्डलभम् ।

यद्धं माणसवल्लभं हारावलि णेण गुरुभस्म ॥ १७ ॥

[नूपुरे रसनाभरणं चामरं फणी मुग्धः वनकं कुण्डलकम् ।

वज्रो मानसं वलयो हार आवलिनेन गुरुकस्य ॥]

एतेषां पर्यायछन्देनापि गुणैर्नाम जानीहि । गाथा छन्दः ॥

णिभविभपरमउत्तिपि विहृति सम्यासु करदिट्टम् ।

[निजप्रियः परममुप्रियः द्विलघोरिति सेमासतः कविदृष्टम् ।]

समासतः संक्षेपतः कविना विहृतेन इदं नामैति शेषः । वगणस्य प्रस्तारे यथा—3, ॥

अथ लक्षानुसारीणि क्रमतश्चतुष्टयानां नामान्तराण्यह—

अहं चोमसाहणामं फणिगओ परगणं भणई ॥ १८ ॥

सुरभलभं गुरुभुअलं कण्णसमाणेण मणिभरंसनगम् ।

मणहरणसुमहत्तियभल्लहत्ति अहता सुवण्णेण ॥ १९ ॥

१. 'छन्दम्' इति०. २. 'कुलहभावि' इति०. ३. 'भावरससनाभरं नारी कुल-
भाविनी एतन्नामपञ्चकं' इति०. ४. 'नूपुरम्' इति०. ५. 'समासतः कविः समासकविः
विहृतः । अल्पाक्षरेण प्रसुगार्थप्रतिपादकत्वात्' इति०. ६. 'चउमसाह' इति०. ७. 'मण'
इति०. ८. 'लहत्तिभन्ता' इति०.

[अत्र(घ) चतुर्मात्रिकाणां नामानि कणिराजः प्रतिगणं भणति ।]

सुरतलता गुरुयुगलं कर्णसमानेन रसिको रसलम्बम् ।

मनोहरणं सुमतिर्लम्बितो लहलहितानां सुवर्णेन ॥]

कर्णसमानेन नाम्ना सह रसिको रसलम्बयेति । कर्णसमानेन कुन्तीपुत्रादिपर्यायणम् । लहलहितानामुत्पन्नप्रायाणां नाम्नाम् । गुरुयुगनामानि सुवर्णेन सह श्रेयानीत्यर्थः । अयान्तगुरोर्धतुष्कलस्य नामान्याह—

करपाणिकमलहरणं बाहो भुभअण्डपहरणअसणिअम् ।

गभभरणरअणणाणाभुभभरणं होन्ति सुप्रसिद्धम् ॥ २० ॥

[कैरपाणिः कमलं हस्तो बाहुर्मुजदण्डः प्रहरणमशनिः ।

गजाभरणं रत्नं नानाभुजाभरणं भवन्ति सुप्रसिद्धानि ॥]

नानाभुजाभरणं केयूरादि । भवन्ति सुप्रसिद्धानि नामानि सुर्वन्तसेति । गायत्रा छन्दः । अप मध्यगुरोर्नामान्याह—

भुभअइअसणरगभअइवसुहाहिवरज्जुगोपालो ।

छण्णाअकचक्रयईपअहरणअं णरिन्दाइम् ॥ २१ ॥

[भूपत्यम्भनरगजपतिवसुधाधिपरज्जुगोपालाः ।

उद्गतनायकचक्रवर्तिपयोधरस्तननरेन्द्राः ॥]

भूपतिः । अयपतिः । नरपतिः । गजपतिः । वसुधाधिपः । रज्जुः । गोपालः । उद्गतनायकः । चक्रवर्ती । पयोधरः । स्तनः । नरेन्द्रः । इति नामानि मध्यगुरोर्धतुलस्य । गाहू छन्दः ॥

अथादिगुरोर्नामान्याह—

पअपाअचरणजुअलं अमरु पआसेइ गण्डयलहइम् ।

ताअपिआमहइहणं जेउरइअहजुअलेहि ॥ २२ ॥

[पदपादचरणयुगलं अन्यत्रकाशपति गण्डबलमद्रम् ।

सातपितामहदहनं नूपुररतिजह्वायुगलेन ॥]

पदम् । पादः । चरणयुगलम् । अमरु अन्यदित्यर्थः । गण्डः । बलमद्रः । सातपितामहः । दहनः । नूपुरम् । रतिः । जह्वायुगलेन सह इति नामानि विद्वलः प्रकाशः । तानि योग्यम् । गायत्रा छन्दः ॥

१. 'सुवर्णे' रवि०. २. 'रसिको रसलम्बम्' रवि०. ३. 'भुभभ' रवि०. ४. 'करपाणिभरणं' रवि०. ५. 'भुजाभरणानि' रवि०. ६. 'गजा' रवि०. ७. 'अभरणं' रवि०. ८. 'जुभनेन' रवि०.

अथ चतुर्दशोर्नामान्याह—

पदमं एसिस् विष्णो धीए सरपञ्चजाइसिहरेहिं ।

दिभवरपरमोपाय होइ चउकेण लहुएण ॥ २३ ॥

[मैयमं ॥ आधिभिप्रो द्वितीये सरपञ्चजातिशिखरेण ।

द्विजवरपरमोपायः भवति चतुष्केण लघुकेन ॥]

प्रथमं नामेति स क्षपिः । विप्रः । द्वितीयं प्राकृते पूर्वनिपातानियमात्यन्तर इति । एकदेशमहणाप्यह इत्यपि । लघुकेण तथा दर्शनात् । जातिः शिखरेण सह । द्विजवरः । परम । उपायः । चतुष्कलेन लघुकेन एतानि नामानीत्यर्थः । गाथा छन्दः ॥

अथ पञ्चकलानां कानिचिदुभयवृत्तनाधारणानि नामान्याह—

सुणरेन्द्रादिककुञ्जरगजवरदन्ता दन्ती अथ मेघः ।

ऐरावततारावहगभर्णं सभ्यं त लम्बेण ॥ २४ ॥

[सुनरेन्द्रादिककुञ्जरगजवरदन्ता दन्ती अथ मेघः ।

ऐरावतस्तारापतिर्गगनं क्षम्यस्तथा लम्बेन ॥]

सुनरेन्द्रः । अदिकः । कुञ्जरः । गजवरः । दन्तः । दन्ती । अपेयान्तर्गते । मेघः । ऐरावतः । तारापतिः । गगनम् । क्षम्यः । तथा लम्बः । इति पञ्चमात्रस्यारित्योर्नामानि । गाथा छन्दः ॥

अथ मध्यतयोः पञ्चमात्रस्य नामान्याह—

पक्षिखविषादमभन्दह्वीणाभहिजकखभमभजोहलभम् ।

सुत्पण्णपण्णगासनगरुडविभाणेह मग्गलहुए ण ॥ २५ ॥

[पक्षीविषादमृगेन्द्रवीणादियभ्रामृतजोहलकम् ।

सुपर्णवज्रगाशनगरुडा विजानीत मध्यतपुके ननु ॥]

पक्षी । विषादः । मृगेन्द्रः । वीणा । अदिः । पक्षः । भ्रामृतम् । जोहलकम् । सुपर्णः । पञ्चगाशनः । गरुडः । मध्यतपुके पञ्चवते स्वकापरनाभि इति नामानि विजानीत । न इति नन्वर्थः । उगगाहा छन्दः ॥

अथ पञ्चकलस्य नामान्याह—

धनुविहपहरणेहिं पञ्चकलभो गणो होइ ।

[धनुविधिप्रहरणैः पञ्चकलको गणो भवति ।]

१. 'बामे पाए' रवि०. २. 'अधर्माःरभि विप्रः' रवि०. ३. 'बामे पाए' रवि०. ४. 'तस्मिन्' रवि०. ५. 'वपुनरपु देवनागर्य सट्पयववरापुनरपिर्न हो-पाय' रवि०.

चतुर्विधप्रहरणैरपि तन्नामभिन्नान्यागैरपि पञ्चकटको गणो भावि ।

पुनश्चतुर्कटकोऽपि साधारणी मङ्गलादः—

गभरहनुर्गंगगाहक पद्वि नामैव जात चउमना ॥ २६ ॥

[गजरथनुरंगपदातय एतन्नाम्ना जानीते चतुर्मासम् ॥]

गजः । रथः । नुरंगः । पदातिः । एतन्नाम्ना वर्णयेयानि जानीते चतुर्मासम् । ति-

गाहा छन्दः ॥

अथ सामान्यनो गुरुनामान्याह—

ताडद्वह्वारणेउरकेउग्गो होन्ति गुरुमेवा ।

[ताडद्वह्वारणपुरकेयूराणि भवन्ति गुरुभेदाः ॥]

ताडद्वः । हातः । गुरुर । केयूरम् । इति गुरुभेदाः । नामभेदा इत्यर्थः ।

तथैव लघुनामान्याह—

सरमेरुदण्डकाहल लघुमेवा होन्ति एनाइम् ॥ २७ ॥

[सरमेरुदण्डकाहला लघुभेदा भवन्ति एनावन्तः ॥]

सरः । मेरुदण्डः । काहला । लघुभेदा भवन्ति । गाहा छन्दः ॥

अपि च ।

सङ्खं फुल्लकहालं रवं असेसेहि होन्ति कणभलभम् ।

रुवं णाणाकुसुमं रसगन्धं सदपरमाणम् ॥ २८ ॥

[सङ्खः पुष्पं काहलः रवः अशेषैर्भवति कनकलता ।

रुपं नानाकुसुमं रसगन्धश्चन्द्रप्रमाणम् ॥]

सङ्खः । पुष्पम् । काहलम् । रवः । अशेषैरेतैः सह कनकलतापि । कनकं लता
चेति नामद्वयं वा । रूपम् । नानाकुसुमम् । रसः । गन्धः । चन्द्रश्चेति लघुः प्रमाण
निश्चयेन नामानि भवन्ति । गाहा छन्दः ॥

अथ वर्णरत्नानां गणनाह—

मो तिगुरू णो तिलङ्ग लङ्गगुरुआई यमी ज मङ्गलगुरू ।

मङ्गलङ्ग रो सो उण अन्तगुरू तो वि अन्तलङ्ग एण ॥ २९ ॥

[मस्त्रिगुरुर्नखिलघूर्लघुगुरुस्वाद्यौ यमी जो मध्यगुरुः ।

मध्यलघू रः सः पुनरन्तगुरुस्तोऽप्यन्तलघूर्ननु ॥]

मो मग्नस्त्रिगुरुस्त्रयोऽपि वर्णा गुरवो यत्र । नो नगणस्त्रिलघुः । लघुरादौ यत्र
स मग्नः । गुरुरादौ यत्रास्तौ मग्नः । मध्ये गुरुर्व्यसासी जगणः । मध्ये लघुर्व्यसासी
रो रगणः । स्वगणः पुनरन्ते गुरुर्व्यस । तगणोऽप्यन्ते लघुर्व्यस । अत्रहमाणायां लिङ्-

विभक्तिवचनरचनमतश्चम् । ॥ इति मन्वर्थे । यद्वा अन्तत्पुत्रेन लग्नो भवतीत्यर्थः ।
एवमष्टौ गणाः । प्रमोऽध्याविचक्षितः । प्रमस्तु वृत्तस्तत्कारे—‘सर्गुर्मो मुस्तान्तर्लो
यरावन्तगलो सती । गम्यार्थो ज्यौ विलो नोऽष्टौ भवन्त्यत्र गणाश्रिताः ॥’ एतेरेव
गणैः समस्तवैलरीष्टिष्यासा । तदुक्तं छन्दोस्तत्कारे—‘म्यस्तत्रभ्रगेर्तान्तेभिर्द्वि-
भिरक्षरैः । समस्तं वाच्यं व्यासं किलोक्तमिव विष्णुना ॥’ अगमादा छन्दः ॥

अथ कवित्वकरणानन्तरं कविनाश्रयोः कथितरीत्या कविषु समृद्धिरस्यते तथा
दृष्टपुष्टौ तत्र देवतापुष्टपुष्टौ हेतु इति गणदेवता आह—

पुह्वीजलसिंहिपवणो गभण भ सूरौ भ चन्द्रमा नाभो ।
गणभट्ट इष्टदेवो अहसहं पिङ्गले कविभो ॥ ३० ॥

[पृथिवीजलसिंहिपवनाः गगनं च सूर्यश्च चन्द्रमा नागः ।

गणाष्टके इष्टदेवा यथासंख्यं पिङ्गले कविताः ॥]

गगनस्य पृथिवी । गगनस्य जलम् । रगनस्य सिंहः । सगनस्य पवणः । तगनस्य
गगनम् । जगनस्य सूरः । मगनस्य चन्द्रः । नगनस्य नागः । एवं गणाष्टकस्ये-
ष्टदेवता यथासंख्यं पिङ्गलेन कविताः । अत्र यस्य कवित्वस्यारी यो गणरितवृत्ति सस्यैव
गुणदीपो प्राज्ञाश्रितिः । भूषणेऽणुक्तम् ।—‘मही जलमलानिलाः स्वर्यमेन्दुपद्मगाः ।
पञ्जीश्वरेण कीर्तिता गणाष्टकेष्टदेवताः ॥’

अथ गणानां मित्रमित्रादिकमाह—

मगणनगण दुह मित्र हो भगणयगणहो मित्र ।

उभासीण जत दुभड गण भवमिष्टुड भरि निष ॥ ३१ ॥

[मगणनगणौ द्वौ मित्रे भवतः भगणयगणौ भवतो मृत्यौ ।

उदासीनौ जतौ द्वौ गणाववशिष्टावरी नित्यम् ॥]

मगणो नगणश्च द्वौ मित्रे भवतः । भगणयगणौ भूयो भवतः । जगणयगणौ द्वाव-
णुदासीनौ भवतः । अवशिष्टौ सगणयगणौ नित्यमस्तिभवतः । भूषणेऽपि—‘देवो म-
गणनगणयोर्पणभगणयोश्च भूयता भवति । भीतास्ये जगणयगणयोश्च सगणय-
गणयोर्द्विनः ॥’ इति । इयं च गणमित्रमित्रव्यवस्था कविनाश्रयोरिति चेद्भ्यम् ।
रोहा छन्दः ॥

अथ तेषां पदान्याह—

मगण रिद्धि धिरकज्ज यगण सुह संपभ रिउज्ज

रगण मरण संपदह सगण सहवास यसिउज्ज ।

तमण सुण्णकल कहइ जगण ररगिहरण निमेमइ

भगण ठवइ मेह्लनइ सुकइविह्लन गम्मिममइ ।

जत कळव गाह दोहइ सुणहु णमण होइ पटमकगरहि

तसु रिद्धिबुद्धि मेळी पुग्गहि रणराउल कुनर तगइ ॥ १२ ।

[मगण ऋद्धि स्थिरकार्य भगणः सुखं संपदं ददामि

रगणो मरणं संपादयति सगणः सद्व्यवसायिवाप्तयति ।

तगणः शून्यं फलं कथयति जगणः शरफिरणान्विशेषयति

भगणः स्थापयति मङ्गलानि सुखविपिह्ललः परिभाषते ।

यावत्काव्यं गाथा दोहा श्रूयन्ते नगणो भवति प्रथमाक्षरे

तदा ऋद्धिर्बुद्धिः सर्वमपि स्फुरति रणं राजकुलं दुस्तरं तपति ॥]

कवित्वस्य ग्रन्थस्यादी वा मगणे पतिने ऋद्धिः स्थिरं च कार्यं भवति । दगणभे-
त्पतति सुखं संपदं च ददाति । रगणे पतिने मरणं भवति । सगणः सद्व्यवसायिवाप्तये-
द्विवाप्तयति । तगणः शून्यं फलं कथयति । जगणः शरफिरणान्विशेषयति संसारकाले
भवति । भगणः कथयति मङ्गलान्येव । तत्र प्रामाण्यं सूचयति—सुकुः विह्ललः
परिभाषते । तदुक्तम्—‘भो भूमिः भियमातनोति यमलं इद्धि रवद्धिभुति सौ वातुः
परदेशदूरगमनं तव्योम शून्यं फलम् । जः मूणो वज्रमादधाति विपुलां भेनुयसो
निर्मल नो भागध सुलभदः फलमिदं प्रादुर्गणानां कुषा ॥’ यावत्काव्यं गाथा दोहा
वा तत्र प्रथमाक्षरे आदौ नगणध्वजवति तदा तस्य कवेर्नायकस्य वा ऋद्धिर्बुद्धिः स-
र्वमपि स्फुरति । दुस्तरं रणं राजकुलं च स्मरयतीति । सुणहु निश्चितं आनीत । भूय-
णेऽपि—‘मः संपदं कित्तुते नगणो यत्ताति धेयः करोति भगणो दगणो जय च ।
देशाद्विवाप्तयति सौ रगणो निद्धमि सट्टं निनायपति जस्तगणोऽर्धहन्ता ॥’ फलविशे-
षभेदस्त्वभिप्रेक्षितः—‘वर्णते त्रायको यत्र फलं तद्वनभाविशेत् । अन्यथा तु कृते
काव्ये कवेर्दोषावइ फलम् ॥ देवता वर्णते यत्र काव्ये कापि कवीधरः । मित्र-
मित्रविचारो वा न तत्र फलकल्पना ॥’ इति । किंच ‘देवतात्रायकाः शब्दा ये च म-
हादिशचक्राः । ते सर्वे नैव निन्धाः स्थूलिपितो गणतोऽपि च ॥’ इत्युक्तत्वाच्च ।
षट्पदच्छन्दः ॥

गणद्वयसंयोगेऽपि फलविशेष इति सूचयितुं गणद्वयविचारमाह—

मित्तमित्त दे ऋद्धिबुद्धि अरु मङ्गल दिज्जइ

मित्तमिच्च थिरकज्ज जुज्ज णिज्जम जय किंज्जइ ।

मिषतउभासे कज्जबन्ध णहि पुणु पुणु छिज्जह

मिष होइ जह सत्तु मोत्तबन्धउ पीटिज्जह ।

अरु मिषमिष मय कज्ज हो मिषमिष आहसि चल

मिषउभासे धण णसह मिषवैरि आकन्द फल ॥ ३३ ॥

उभासीण जइ मिष कज्ज किछु मन्द दिखावह

उभासीण जइ मिष मय्य आहसि चलावह ।

उभासीण क उभास मन्दमल किछु णहि देखिखभ

उभासीण जइ सत्तु मेत्त वैरिअ फइ लेखिखभ ।

जइ सत्तु मिष हो सुण्णफल सत्तु मिष हो घरणिणए

पुणु सत्तु उभासे धण णसह सत्तु सत्तु णाभक लस ॥ ३४ ॥

[मित्रमित्रे दत्त काद्विबुद्धी अन्यन्मङ्गलं दीयते

मित्रभृत्यौ स्थिरकार्यं युद्धे निर्भयं जयं कुरुतः ।

मित्रोदासीनयोः कार्यबन्धो नहि पुनः पुनः क्षीयते

मित्रं भवति यदि शत्रुगोत्रं बान्धवाः पीडयन्ते ।

अथ भृत्यमित्रे सर्वे कार्ये भवति भृत्यभृत्यावायतिर्वधेते^(१)

भृत्योदासीनयोः सर्वं धनं नश्यति भृत्यवैरिणोराकन्दः फलम् ॥

उदासीनो यदि मित्रं कार्यं किञ्चिन्मन्दं दर्शयति

उदासीनो यदि भृत्यः सर्वा आयतीश्चालयति ।

उदासीनोऽधोदासीनोऽनुभ शुक्लं किमपि नहि दृश्यते

उदासीनो यदि शत्रुगोत्रं वैरी लक्ष्यते ।

यदि शत्रुमित्रे भवति शून्यफलं शत्रुभृत्यौ गृहिणीनासः

पुनः शत्रुदासीनयोर्धनं नश्यति शत्रुशत्रु नायकः स्मरन्ति ॥]

ग्रन्थादी वृत्तितय दादी मित्रमित्रे मगनगणी । शिरीरी वेति सर्वत्र मो-
ध्यन् । काद्विबुद्धी अथ च मङ्गलमपि दत्तः । मित्रभृत्यौ मदनभक्तौ मदनभक्तौ वा
स्थिरकार्यं युद्धे निर्भयं यथा स्वात्तया जयं च कुरुतः । मित्रोदासीनयोर्धनमगनगनोर्ध-
नमगनगनोर्धनं कार्यबन्धः स्वैर्यं कस्मिन् पुनः पुनः क्षीयते । मित्रं शत्रुभक्त्यै
भवतः मगनगनी मगनगनी वा तदा दोषज्ञा बन्धशब्द पीडयन्ते । अहं-
त्यावन्तौ । भृत्यमित्रोर्धनमगनगनोर्धनमगनगनोर्धनं सर्वं कार्यं भवति । भृत्यभृत्योर्ध-
नमगनगनी मगनगनी वा तदा दोषज्ञा बन्धशब्द पीडयन्ते । अहं-
त्यावन्तौ । भृत्यमित्रोर्धनमगनगनोर्धनमगनगनोर्धनं सर्वं कार्यं भवति । भृत्यभृत्योर्ध-

शितोऽङ्गुलीयोऽङ्गो लोप्योऽवशिष्टः पञ्चमाङ्गो भवति तस्मात्पञ्चमो गणतादशो भव-
तीति वेदितव्यम् । उरिष्ठस्य कथितस्य गणस्य स्थानमात्रानयनमुदितम् । एवं च सर्व-
प्रस्तारे प्रथमे शेषे च गणे ऽङ्गुल आस्तीति द्वितीयस्थानादारभ्यान्त्यात्पूर्वस्थानेषु प्रथ-
म इति बोद्धव्यम् । सूत्रेऽपि—‘इत्वा पूर्वगुणाङ्गं गुरुतीर्थाङ्गं विलुप्य शेषाङ्गे । अङ्गिरितोऽव-
शिष्टः शिष्टैरुदितमुदितम् ॥ पादावुल्लङ्घं छन्दः ॥

अथ मात्रामदष्टे पृष्ठे रूपे नष्टं तथा षट्कलप्रस्तारे प्रस्तारान्तरे वा अभ्युक्तस्थानानि की-
रता(?) इति प्रश्ने उत्तरमाह—

णष्टे सव्यकला कारिज्जस्तु पुण्यजुभनसरिभङ्गा दिज्जस्तु ।

पुच्छलभङ्ग मिटार्थाह सेख उयरलभङ्ग लोपि कटु सेख ॥ ३६ ॥

जत्थ जत्थ पाविज्जह भाग एहु कहर कुर पिङ्गलनाग ।

परमत्ता लह गुरुता जाह जत्थ लेक्खहु तत्त लेक्खहु आह ॥ ३७ ॥

[नष्टे सर्वकलाः कुज पूर्वगुणलसदस्ताङ्गान्देहि ।

पृष्ठमङ्गं लोपय शेषमवशिष्टमङ्गं विलुप्य कथय लिखित्वा ॥

यत्र यत्र प्राप्यते भाग एव कथयति स्फुटं पिङ्गलनागः ।

परमात्रां गृहीत्वा गुरुतां याति यावद्विज्जसि तावदेवावाति(?) ॥]

एवमुक्तं भवति—यत्षट्कलप्रस्तारे प्रथमाः सर्वाः कलारूपा लपवः श्रियन्ताम् । यथा
पूर्वगदशा अङ्गा एकाद्विंशतिवाटत्रयोदशरूपा अङ्गा दीयन्ताम् । शेषे पृष्ठाऽङ्गो लोपनीयः ।
ततश्चावशिष्टे शेषाङ्गेऽवशान्वितुष्य लिखित्वा वचय । तत्र प्रकारमाह—यो योऽङ्गः शे-
षाङ्गे लोपयितुं क्षम्यते स पुनः रसाध-रिपितकटो परमात्रां चादाय गुरुर्जायते । यथा
षट्कलप्रस्तारे द्वितीयस्थाने कीरता गण इति प्रश्ने यथाङ्गाः स्थापनीयाः पूर्वगुणलसदस्ता
अङ्गा देयाः । शेषाङ्गे त्रयोदश । पृष्ठाङ्गलोपे द्वितीयाङ्गलोपे सति एकादशावशिष्टा भ-
वन्ति । तत्राप्यवशिष्टाङ्गलोपेऽष्टाध स्थितत्रयोदशाध स्थितत्रयोदशाधयोः गुरुर्भवेति ।
अवशिष्टं त्रयम् । तत्र पञ्चलोपाक्षयलताङ्गलोपे तृतीयवचसुर्नाभ्यामसरो गुरुर्भवेति । दी-
षाङ्गं नावशिष्यत इति प्रथमं लघुगुणमेव । तथा चासी लघुगुणं पञ्चानुस्तरमेव ता-
दशो द्वितीयो भवतीत्यर्थः । वासीभूयसेऽपि—‘नष्टे कला कला सर्वाः पूर्वगुणमाङ्गुलीयानि ।
पृष्ठाङ्गुलीयानि येन देहेन पूर्वे ॥ परां कलामुपगदाय तत्र तत्र गुरुर्भवेत् । मात्राया
नष्टमेतन्नु पणितानेन भाविष्य ॥’ इति ॥

अथ त्रयमात्रां वर्णोदितमाह—

अकसरउण्णर दुण्णा अङ्गा दिग्गिअ सुमुण्ण उरिहा ।

लहुउण्णर जो अङ्गो नं हर एकेण जाणेहु ॥ ३८ ॥

[मशरोपरि द्विगुणान्कान्देहि जानीहि उदितम् ।

लघोरुपरि योऽङ्कमं दत्ता एकेन जानीहि ॥]

अयमर्थः—चतुरक्षरप्रस्तारे द्वौ गुरु एवो लघुः एवो मुक्षीति गणः पुष्पाङ्गीति प्रो-
कृते पृष्ठे गणं लिखित्वा प्रथमे प्रथमगुरोरपरि प्रथमाङ्को देयः । ततो द्विगुणान्द्विगुणान्-
न्देहि । द्वितीयगुरोरपरि द्वितीयोऽङ्कः तृतीये लघौ चतुर्थः चतुर्थे गुरोरपरि प्रथमाङ्को देय इति
द्विगुणान्तम् । एवं प्रकारेणोदितं गणं कुरु । ततो लघोरपरि योऽङ्कमं प्रथमाङ्कमेवमाहं दत्ता
तेन सर्वगणे कृते योऽङ्को भवति तदङ्कममाने स्थाने स गणोऽङ्गीति । प्रथमे तु चतुर्दशति
एकमधिकं दत्ता पञ्चमोऽङ्कः कर्त्तव्यः तस्मात्प्रथमस्थाने तादृशो गणोऽङ्गीति ज्ञायन्ते ।
भूषणेऽपि—‘उदिते वर्णोपरि दत्ता द्विगुणकमेवमाहं । एवं लघुवर्णो देय इति विना-
मीत ॥’ गायत्रा छन्दः ॥

अथ वर्णानां नटमाह—

णट्टे अङ्के भाग करिज्जसु सममागहिं तहिं लट्ट मूणिज्जसु ।

विसम एक दइ वण्टण किज्जसु पिङ्गल जम्पइ गुरु आणिज्जसु ॥३९॥

[नट्टेऽङ्के भागः क्रियता समे भागे तत्र लघुरानीयताम् ।

विषमे एकं दत्त्वा वण्टनं क्रियतां पिङ्गलो जल्पति गुरुरानीयताम् ॥]

अत्र भागो नाम नट्याङ्कस्पर्धौ दण्डम् । यथा चतुरक्षरप्रस्तारे पठ्यो गणः किमाकार इति
प्रश्ने पञ्चभागं कृत्वा तदर्थं त्रयं स्थाप्यम् । अथ च समानो भागः । तत्र एवो लघु-
लैख्यः । अतन्तर द्वयस्य भागं कृत्वा एकं स्थाप्यम् । तदैको लघुलैख्यः । ततोऽप्यव-
शिष्टे विषमे एकं दत्त्वा एकस्य च भागं कृत्वा एकमेव स्थापनीयम् । तदैको गुरुलैख्यः ।
एवं च प्रथमे लघुरानन्तरं गुरुस्ततो लघुरन्ते गुरुरेवमाकारचतुरक्षरप्रस्तारे पठ्यो गण इति
वैदितव्यम् । तथा च वर्णाभूषणे—‘नट्टे तु कल्पयेद्भागं समभागे लघुर्भवेत् । इत्येकं
विषमे भागः कार्यस्तत्र गुरुर्भवेत् ॥’ एवं समे भागे लघुर्ज्ञातव्यः । विषमे एकं दत्त्वा पुनः
पुनर्गुरुज्ञातव्यः । अष्टिज्ञा छन्दः ॥

अथ वर्णमेरमाह—

अक्षरसंखे कोट्ट करु आइ अन्त पढमङ्क ।

सिर दुइ अङ्के अवह भरु सुई मेरु णिसङ्क ॥ ४० ॥

[अक्षरसंख्यया कोष्टकं कुरु आद्यन्तयोः प्रथमाङ्कम् ।

शीर्षं द्वयाङ्केनापरं पूरय सूच्यते मेरुर्निःशङ्कम् ॥]

‘सूचय मेरुं निःशङ्कम्’ इति वा । अयमर्थः—एकाक्षरादि वाह्यैस्तत्पर्यन्तं स्वस्त-
प्रस्तारे कति सर्वगुरवः कल्पेणानिगुरवः कति सर्वलघवः कति वा प्रस्तारमध्येति प्रश्ने कृते

हातव्या । अथवा समकृतप्रस्तारे वामतः क्रमेण ॥ चत्वारः षट्शतवनेन क्रमेण गुरुशानम्,
विषमे स्वेष्टत्रिषमतेत्यनेन क्रमेण लघुशानमन्ते च सर्वत्र (लघु) सर्वतुल्यरिति । उभयत्रा-
प्येको ही त्रय इत्यनया सरण्या दक्षिणतो ध्युन्त्रमेण भेदशानम् । अत्र च वामभागे सर्वत्र-
कैकाङ्कस्यते सर्वतुल्यरिति शिवम् । बायीभूषणेऽप्युक्तम्—‘इयं इयं समं कोष्ठं कृत्वा त-
थेकमर्पयेत् । एवं क्रोडभ्येकचतुःक्रमेण प्रपमेण्वरि ॥ शीघ्राङ्गास्तथाङ्गाभ्यां शेषशोष्ठान्प्र-
रयेत् । मात्रामेदरयं दुर्गं सर्वेषामतिदुर्गमः ॥’ दोहापादाङ्गुलकृष्णन्दरी ॥

अथ मात्रापताकामाह—

उद्दिष्टे सिरभङ्गा ध्वजट्ट वामावसो परलह लुणट्ट ।

एकलोच एकगुरु आण दुहतिगिलोपे दुहतिणि आण ।

मत्तपताका पिङ्गल गौव जो पायह सो परिह हिंसाय ॥ ४४ ॥

[उद्दिष्टसदृशाङ्गाः रघाप्या वामावर्तेन.....लोपयेत् ।

एकलोपे एकगुरुमानय द्वित्रिलोपे द्विप्रान् जानीहि ।

मात्रापताकां पिङ्गलो-गायति यः प्राप्नोति स परं बोधयति ॥]

उद्दिष्टमदशा भङ्गाः रघाप्याः । ते यथा—एकद्वित्रिषचाष्टत्रयोदशाः । ततो वामावर्तेन
सर्तान्तिममङ्कं तत्पूर्वेणाङ्केन लोपयेदित्यर्थः । एकेनाङ्कनामिमाङ्गलोपे कृते एकगुरुरूपमानय
अन्तिमलोपे द्विगुरुरूपमानय त्रिभिन्नान्तिमाङ्गलोपे त्रिगुरुरूपमानयवेत्यादि शेषम् । एतादृशी-
मेतां मात्रापताकां पिङ्गलः शेषनामो गायति । अथ च य एतां प्राप्नोति स परं ज्ञानं पताकां
बोधयतीत्यर्थः । तत्र षट्शतमरतारे यथा उद्दिष्टमदशा भङ्गा एकद्वित्रिषचाष्टत्रयोदश
रघाप्याः ततः सर्वपेक्षया परस्त्रयोदशाङ्गुलतत्पूर्वोऽष्टमाङ्गुलस्तेनाष्टमाङ्कं त्रयोदशाङ्गावपे लु-
प्तेऽर्थादृष्टाः षष्ठः । तस्य षष्ठमाङ्कस्य तत्पूर्वत्र विद्यमानत्वाद्दृष्टमाङ्गुलोपात्परकलया गुरुभा-
वाद्य षष्ठमाङ्गात्पिङ्गलो विधेय इति तथा च षष्ठमस्थाने ॥ १ ॥ ५ एवमाचारं रूपमेवगुर्व-
लीति ज्ञानं पताकावत्तम् । एवमन्यथापि गुरुभावी ज्ञातव्यः । तथा षष्ठमिच्छपोदशाङ्गे
एतेऽष्टानवशिष्यन्ते ते तु षष्ठाधो रेष्याः । तथा त्रिभिन्नपोदशाङ्गे रक्षावशिष्यन्ते ते-
ऽष्टाधो रेष्याः । तथा द्वाभ्यां त्रयोदशलोपे द्वाववशिष्यन्ते । द्वयोर्विषमाङ्कान् । परक-
लया गुरुरित्युक्तं च द्वितीयाङ्गुलमात्रं गुरुर्पाङ्कमेवम् । ततो द्वाभ्यामष्टमिच्छ ततोपे त्रयो-
दशः । तत्र एकाष्टमिच्छतोपे चत्वारि त्रयः । ततः षष्ठः । त्रिभिन्नलोपादृष्टाः षष्ठ-
माङ्को वृत्त एवेति षष्ठमिच्छाभ्यां च ततोपे षट् चतुर्दशम् । षष्ठेकेन ततोपे त्रयः ।
षष्ठो द्वित्रिलोपो वृत्त एवेति एकद्वित्रिभिरन्तेनेन च सप्ताध इति द्विगुरुरस्यानि षट् देता-
नुक्तत्वात् । तथा त्रिलोपे त्रिगुरुरूपमानवेति त्रिषचाष्टलोपे मादो कतिन । द्वित्रिषचलो-
पोऽप्यष्टमको वृत्त एवेति षष्ठमङ्कान्तोऽप्यष्टलोपात्तको वृत्त एवेति एकद्वित्रिलोपेऽपि

वृत्त एवेति एतत्पद्यमिति तावत्प्रतिपादयितुं कृते पृथगेति शिष्टः स भाग्यम् ।
संगुणोक्तं वक्तव्यम् । यथाशास्त्रात् । एतन्मन्त्राणि मन्त्राद्व्यतिरेकी यथाकर्म एतत्
सातयेति दिक् । यागीमन्त्रेऽपि वर्णनात्तामुक्त्वा 'एतन्मन्त्रं मुक्त्वा देवा मायायन्तः ।
पादाकुलकं छन्दः ॥

अथ समार्थमपित्रिभ्यस्तानि पञ्चरात्रमुदन्तुज्ञानयज्ञमाह—

पुच्छलछन्द कला कई पुच्छल वण्ण मिट्ठा ।

अवसिद्धे गुरु जाणिअहु लहु जाणिअउ ताव ॥ ४२ ॥

[पृष्ठछन्दसः कलाः कृत्वा पृष्ठं वर्णं लुप्ते ।

अवशिष्टैर्गुरुं जानीत लघुं जानीत तदा ॥]

ताया च सर्वछन्दःशु कति गुरुः कति लघुः इति प्रश्ने कृते पृष्ठं छन्द इति चित्रितम् ।
इमेव कलाः कृत्वा तासु कल्यमु छन्दोभ्रमसंख्यां लभ्येत् । ततोऽवशिष्टाभिः कलामिगुणं
जानीत । गुणज्ञाने सति परिशेषादपुं जानीतदिग्यर्थः । शेषा छन्दः ॥

[पिङ्गलादिभिराचार्यैरुद्दिष्टां वर्णमर्कटीम् ।

एकाक्षरादिपङ्क्तिश्चतुश्रराषधिलक्षिताम् ॥

शब्दैरनतिविस्तीर्णैः प्राकृतेरयदृष्टैः ।

वक्ष्ये लक्ष्यसमायुक्तां पञ्चमे प्रत्यये स्थिताम् ॥]

अथ वर्णमर्कटीं पादाकुलकच्छन्दश्चतुष्टयेनाह—

"छिप्पन्ती पराधर करिज्जमु अकखरसंले कोट्ट धरिज्जमु ।

पहिली पन्ति वण्ण धरिलिज्जमु दोसरिपन्ति दुण्णपरिदिज्जमु ॥

उप्परअङ्गुणितकरिलेहि चौठी पन्ति सोइ लिहि देहि ।

चौठी अद्धा वैचमी पन्ति सोइ छठमा लिहु णिवमन्ति ॥

वैचमी चौठी तिअहि मिताउ पिङ्गल जम्पे अङ्ग फलाउ ।

वित्त पमेअ मत्त अरु वण्णह गुरु लघु जाणिअ एअ सपण्णह ॥

अकखरमकसि जाणहु लोइ जिहि जाणे मण आणद होइ ।

जो युज्झई सोई पइज्झई मकलिजाले इत्थिअ रुज्झई ॥

लच्छीणाहेण कहे एअ मकलिआए पवधम्मे ।

पेक्खह वण्णसकुण्ठं मकलिअम्बुह अण्णारुण्णम् ॥"

१. 'पूजल' रवि०. २. 'पूजल अइ' रवि०. ३. टीकाकर्तुः कृतिरियम्, न तु मूलम्.

अथ तत्रैवमात्रादिनिर्वाचिकमात्राप्रयोगेषु कतिचित्प्रतिप्रतिमं बन्धिज्ञादयो भव-
न्तीति प्रश्ने कृते मात्रामर्कटिकया प्रत्युत्तरं देयमिति मात्रामर्कटीशिरश्चनप्रकारो लिख्यते—
'या पिष्टलेन कतिना न निषदा आत्मनो ग्रन्थे । तां मात्रामर्कटिकी लक्ष्मीनाथेन विर-
चिता भणत ॥ तत्र तद्विरश्चनप्रकारे माधेन द्विपया छन्दसा प्रथमपङ्क्तिमाधनोपाय-
माह—'मात्रामर्कटिकया कोष्टं कुरु पङ्क्तिपदक प्रसारयित्वा । तत्र द्वादिकानङ्गान्धारय प्रथ-
मपङ्क्तिं विचारयित्वा ॥ आद्याङ्गं परित्यज्य सर्वपङ्क्तिमध्ये । ओ द्विपय, म्यामिमममात्रा-
मर्कटिकया पङ्क्तिपदकं यथा म्यामया कोष्टकं कुरु प्रथमपङ्क्तिं कृत्वा पङ्क्तिं दावदिगं क्रमेण
द्वादिकानङ्गान्धारय । सर्वान् पङ्क्तिनां मये प्रथमाङ्गं परित्यज्य । अत्रैव च प्रतिभाति सर्व-
कोष्ठेषु प्रथमाङ्गानां न सर्वकोष्ठस्यामपर किं तु षष्ठ्युदपङ्क्तिप्रथमकोष्ठस्यामपर इति तत्र
गुरोरभावात् अतश्च सप्रशयात्पञ्चसु कोष्ठेषु प्रथमाङ्गविन्यासोऽदश्ये वर्तय्य एव । अन्यथा
वक्ष्यमाणाङ्गविन्यासमज्ञापतेः । एवं कृते प्रथमा कृत्वा पङ्क्तिं लिखतीति । अथ द्वितीयां
प्रमेदयङ्क्तिं साधयति चरमाधेन—'पूर्वमुत्तमरसानङ्गान्धारय द्वितीयपङ्क्तिं विचारयित्वा ।'
एवमुक्तं भवति—एकाङ्गिष्विषयादारीन्द्रादुत्तमरसान्धारयेन क्रमतो धारय । एवं कृते द्वि-
तीयप्रमेदयङ्क्तिः लिखतीति । अथ तृतीयां मात्रापङ्क्तिं साधयति—पदमेति । प्रथमपङ्क्तिरिष-
ताङ्गिद्वितीयां पङ्क्तिं गुणद यो योऽङ्गो यत्र पतति ततमेव तृतीयपङ्क्तिं भण । एवं कृते तृतीयां
मात्रापङ्क्तिः लिखतीति । द्विपयात्तद्वितीति । अथ क्रममासी चतुर्थी सर्वपङ्क्तिमुदहृत्वा गुण-
पदेन चतुर्थपङ्क्तिपदयोः साधनार्थं तन्मूलभूतां प्रथमं तावत्पङ्क्तिं साधयति—पदमेति । तत्र
प्रथमे द्वितीयपङ्क्तिं षष्ठ्यपङ्क्तिं पङ्क्तिषु प्रथमकोष्ठस्यानाङ्गितीयकोष्ठमेवात्र प्रथमं कोष्टकम् ।
अतोऽस्मिन्नेव द्वितीयपङ्क्तिं तद्वेष्टया द्वितीयकोष्ठके च पञ्चमाङ्गं इत्या ततो बाणद्विगुणं
इति तद्विगुणं विज्ञातध्वनेर्वा द्वावङ्गौ तृतीयचतुर्थयोः कोष्ठयोर्दत्त । विन्यसतेत्यर्थः ।
अथ तत्र पञ्चमकोष्ठपूर्णप्रकारमाह—वाङ्मेति । पञ्चमकोष्ठे विषयान्ग्यादीनङ्गाने-
काभावं कृत्वा एकीकृत्य तस्मिन्नेकीकृताङ्गं एकमधिकं इत्या ततश्च विषयमेतादृजितानां
पूर्वावेष्टया पञ्चमं कोष्ठकं पूर्णं कुरु । अत्रत्यषष्ठकोष्ठपूर्णप्रकारमाह—तद्विज्ञेति ।
पूर्वस्मिन्गुणपदिके पञ्चकोष्ठपरिपङ्क्तिं पूर्वाकृते तमेतस्मिन्पञ्चमपङ्क्तिं स्वकृत्वा पुनस्त-
त्रैकमधिकं इत्या पूर्वपञ्चमेतैकमपन्वा षष्ठं कोष्ठं परिपूर्णं कुरु । अथ सप्तमकोष्ठपूर्ण-
प्रकारमाह—वाङ्मेति । पञ्चमपङ्क्तिरिषतानां द्विपदीनामेकभावंमप्यं कृत्वा तेषु पञ्चदशाङ्गं
तत्रैव ततस्तेनैव विषयं इत्या सप्तमकोष्ठं विषयान्गतेन साक्षात् पूर्णं कुरुमेति ऐव ।
अथमकोष्ठपूर्णप्रकारमाह—द्वादिकान्धारयपङ्क्तिरिषतानङ्गानेकीकृत्य तेष्वेकचत्वारिंश-
धिकं (तानं) परित्यज्य ज्ञानेन पञ्चविंशधिकेन शतद्वेष्टयाष्टमं कोष्ठं परिपूर्णं कुरु । अथम-
कोष्ठपूर्णप्रकारमाह—द्विपदीनामपङ्क्तिरिषतानङ्गानेकीकृत्य तेषु अष्टदशं द्वावङ्गं । ततो
विन्यसेन विषयधिकचतुःस्तान्तेन अष्टमकोष्ठपूर्णं कुरु । इत्यमकोष्ठपूर्णप्रकारमाह—
द्विपदीनामपङ्क्तिरिषतानङ्गानेकीकृत्य तेषु सप्तमकोष्ठपूर्णप्रकारमाह—द्वावङ्गं । ततो विन्य-
सेन अष्टमकोष्ठपरिपङ्क्तिरिषतानङ्गानेकीकृत्य तेषु अष्टमकोष्ठं पूर्णं कुरु । एवं कृते अष्टमकोष्ठपरिपङ्क्ति-
रिति ।

नवमी लघुपदेः नि वतीति मेधः । 'अथ विनाशितानामप्येकमुदाहरणम् । आर्य-
 ११ । इति वा न चोदयन्ती विनाशः ॥ अथ लघुपदविनाशप्रमाणम्—अथ लघुप-
 दीये प्रथमं शेषक विनाश अभिमन्त्रीने उपपद्येताम् इत्यादि लघुपदविनाश-
 यती पक्षि गाय । ॥ कथं यती लघुपदः नि वतीति । अतोनेति लघुपदोनेति लघुप-
 दामाह—इत्यनेति । लघुपदविनाशप्रमाणम्—अथ लघुपदविनाशप्रमाणम्—अथ लघुप-
 दाय । अथ लघुपदविनाशप्रमाणम्—अथ लघुपदविनाशप्रमाणम्—अथ लघुप-
 दने लघुपदी वन्तीति । अथ लघुपदविनाशप्रमाणम्—अथ लघुपदविनाशप्रमाणम्—अथ लघुप-
 दारादुत्तरयेताम्—

“अहिमे वीर्यो लघुपद भागदु मोहं मे गुरु दुम्भे जागदु ।

गुरु दुपमासी मत्ता मेव मों लघु दुम्भे विद्वन् मेव ॥

इम परिपार्श्वः लघुगुरु भागदु गुरुलघु जेति वयस पुण जागदु ।

मत्ताभीनर गुरु हि मिटायदु नेह मों पुणि वयसह जागदु ॥”

लघुपदेः प्रथमकोष्ठे द्वितीयाश्रयानयन । अथ प्रथमदं द्वितीयकोष्ठमेव लक्ष्यति ।
 पदस्यैव पक्षिषु प्रथमकोष्ठ्यागादेकादौ गणनाभाषाषु गुरुकोष्ठानुपयोगात् । तमेव द्विती-
 यादमादाय गुरुपदेद्वितीयकोष्ठे आनयन । तथापि द्वितीयादं तृतीयकोष्ठप्राप्तं ज्ञानयन् ।
 अथ गुरोः प्रथमकोष्ठे प्रथमादु एव देव । द्वितीयाश्रयानये संयारित्वान् । प्रथमकोष्ठे
 एकगुरुत्वात् । अथ लघुपदेद्वितीयकोष्ठे पूर्णप्रकारमाह—गुरुदुम्भेति । गुरुकोष्ठ-
 स्थितानङ्गादिगुणीकृत्य तत्समानमाश्रयकोष्ठस्थितेष्वपि लोप्य । तथेताम् लघुद्वितीय-
 कोष्ठेषु लिखेति पित्रलो भणितवान् । तत्रया गुरुपदेद्वितीयकोष्ठे द्वितीयाश्रयानङ्गादिगुणप्रतुषो-
 क्तस्त तत्समानमाश्रयकोष्ठस्थे तत्रमाङ्क लोप्य । तथेताम् दस तान् लघुद्वितीयकोष्ठे लिख ।
 एवमेकगुरुद्वितीयकोष्ठे प्रथमाङ्कलङ्गादिगुण दस तान् तत्समानमाश्रयकोष्ठस्थे विद्यतिष्वे-
 लोप्य । तथेताम् दस तान् लघुतृतीयकोष्ठे लिख । अनया परिपार्श्व यथेच्छं लघुप-
 द्धिकोष्ठाङ्गान्गुरुपद्विकोष्ठाङ्गाधानय । एव लघुपद्वि व मयाथोर्वेतितां वर्णपद्वि माधयति—
 गुरुलघुपद्विस्थितानङ्गानेकाकृत्य तत्समानवर्णपद्विकोष्ठकेषु यावद्विच्छं लिख । अथ वर्णपद्वि-
 माधने प्रकारान्तरमाह—मत्त इति । मात्रापद्विस्थिताङ्गेषु तत्समानगुरुपद्विस्थितानङ्गा-
 लोप्य । तथेताम् दस वर्णपद्विः सिध्यतीति जानीदि । इति गुरुणा गोपितोऽपि मया
 शिष्यबोधाय विविच्य प्रकाशितः । एवं पद्विपद्वि मसाध्य मात्रामर्कटीकृत्यमाह—वित्तमिति ।
 ‘वृत्तं नेतो मात्रा वर्णो लघुकास्तथा गुरुकाः । एते पद्विपद्विः प्रस्तारा भवन्ति विन्ता-
 राः ॥’ मात्रामर्कटीमाहात्म्यमाह—जल्प इति । ‘यत्र च हस्ती भवच्छ्येने कथ्यते वित्त
 च सूत्रसदृशम् । ता मात्रा मर्कटिकाश्च न को न कथ्यते सुकवि ॥’ को नामको भवती-
 त्यर्थः । एतत्करण कीलुकार्थमित्याह—नदेति । ‘नद्योद्विष्ट यथा वा मेदयुगल यथा पत्राका
 वा । मर्कटिकापि तथैव कुतूहलकारिणी भविता ॥’ उक्तमुपमहरति—इति । ‘इति

— 177 —

१२२६ १२६६ १२७७ १२८८ १२९९ ।

पुनश्च तत्रैव गच्छेत् ॥ २८ ॥

१०३६ उमरगौं मासः।॥ मासः।॥

॥ ॐ नमः शिवाय ॥ ॐ नमः शिवाय ॥ ॐ नमः शिवाय ॥

जेसादयमुपगर्भे च यत्नन्वात्मकरोमाभायं भिरिन्वा र्नेतारं दग्गं मा गायतो मने
आद्या त्रिगदक्षरा ममभिरितिगुरुकलुषरात्री लक्ष्मीनामधेया भवति । गायता छन्दः ॥

अथ तत्परोमागुःमरे भद्रानयनप्रकारमाह—

तीसकस्वराहिं मच्छीं मञ्जे वन्दन्ति होइ विख्याता ।

हामह एकं एकं वर्णं ता कुणह नामाई ॥ ५३ ॥

[त्रिगदक्षरा लक्ष्मीं सर्वे वन्दन्ते मरति विख्याता ।

हसत्येकैको वर्णस्तदा कुणत नामानि ॥]

त्रिगदक्षरा लक्ष्मीं गायतां सर्वे करिगण्डता वन्दन्ते । अभिवादनार्थं सुगन्तीयाः ।
अथ यदा एकैको वर्णो ह्मनि न्यूनत्वं प्राप्नोति द्वी लघू गृहीद गच्छन्त्यसरा भवति लक्ष्मी-
नामानि कुणत । गायता छन्दः ॥

अथाद्या लक्ष्मीमुपनक्षयप्रिय गायाम्यां नामान्युद्दिशति—

लच्छी कट्ठी बुद्धी लज्जा विज्जा स्वमा अ देही अ ।

गोरी धोई चुण्णा छाया कन्ती महामाई ॥ ५४ ॥

किस्ती सिद्धी माणी रामा गाही विस्ता अ वासीआ ।

मोहा हरिणी चक्का सारसि कुररी सिंही अ हंसीआ ॥ ५५ ॥

[लक्ष्मी कटिर्बुद्धिर्लज्जा विद्या क्षमा च देही च ।

गोरी धोत्री चूर्णा छाया कान्तिर्महामाया ॥

कीर्तिः सिद्धिर्मानिनी रामा गाहिनी विश्वा च वासिता ।

शोभा हरिणी चकी सारसी कुररी सिंही च हंसिका ॥]

अथ प्रथमा गायता सप्तविंशतिगुरुकरेखात्रयवती त्रिगदक्षरा लक्ष्मीः एकगुणामेन लघु-
द्वयवृद्धा गायाम्याः सप्तविंशतिमेषाः स्फुटीकृत्य प्रदर्शयन्ते—यथा—२७ गुरु. ३ लघु.
३० अक्षर. लक्ष्मीः । २६ गुरु. ५ लघु. २१ अक्षर. कटिः । २५ गुरु. ७ लघु. ३
अक्षर. बुद्धिः । २४ गुरु. ९ लघु. ३३ अक्षर. लज्जा । २३ गुरु. ११ लघु. ३४ अ-
क्षर. विद्या । २२ गुरु. १३ लघु. ३५ अक्षर. क्षमा । २१ गुरु. १५ लघु. ३६ अक्षर.
देही । २० गुरु. १७ लघु. ३७ अक्षर. गोरी । १९ गुरु. १९ लघु. ३८ अक्षर. धोत्री ।
१८ गुरु. २१ लघु. ३९ अक्षर. चूर्णा । १७ गुरु. २३ लघु. ४० अक्षर. छाया । १६
गुरु. २५ लघु. ४१ अक्षर. कान्तिः । १५ गुरु. २७ लघु. ४२ अक्षर. महामाया ।
१४ गुरु. २९ लघु. ४३ अक्षर. कीर्तिः । १३ गुरु. ३१ लघु. ४४ अक्षर. सिद्धिः ।

१. 'साई' रवि०. २. 'गाहिनी वास्ता' रवि०. ३. 'मोहा हंसीआ' रवि०. ४. 'गात्रिः'
रवि०. ५. 'मनोमा' रवि०.

[त्रयोदशलघुका विधा एकविंशतिभिः क्षत्रिया मणिना ।

सप्तविंशतिभिर्वैद्या शेषा सा शूद्रा भवति ॥]

त्रयोदशवर्णा लघुका यस्यां सा तदभिधा स्या । आश्रयी भारीर्याः । एकविंशति-
भिल्लघुकैः क्षत्रिया मणिना । सप्तविंशतिभिर्लघुकैर्गांया वैद्या भवति । शेषा तु उक्तव-
दाभ्य शेषैर्लघुकैः शूद्रा भवति । गाथा छन्दः ।

विषमस्थानदत्तत्रयणाया गाथाया शेषमाह—

मा पदम तीभ पञ्चम सप्तमदले ण होइ गुरुमज्जा ।

गुडिचणिण गुणरहिआ गाहा दोसं पञ्चमेइ ॥ ५९ ॥

[या प्रथमतृतीयपञ्चमसप्तमस्थाने ननु भवति गुरुमज्जा ।

गुर्विणाव गुणरहिता गाथा दोषं प्रकाशयति ॥]

या गाथा प्रथमतृतीयपञ्चमसप्तमस्थाने ननु गुरुमज्जा त्रयणयुक्ता भवति गुर्विणाव गु-
रहिता सकलकार्याक्षिमा सा गाथा दोषं प्रकाशयति । अतो विषमस्थानम्यनायका सा न
कर्तव्येत्यर्थः । गाथा छन्दः ॥ गाथा निवृत्ता ।

विग्गाहा छन्दः—

विग्गाहापदमदले मत्तार्हमाई मत्तार्ह ।

पच्छिमदले ण तीमा ई अं जं पिङ्गलेण णाण्ण ॥ ६० ॥

[विगाथाप्रथमदले सप्तविंशतिर्मात्राः ।

पश्चिमदले ननु त्रिंशदिति जल्पितं पिङ्गलेन नागेन ॥]

विगाथायाः पूर्वार्धे सप्तविंशतिर्मात्रा भवन्ति । पश्चिमदले उत्तरार्धे ननु त्रिंशन्मात्रा
भवन्तीति जल्पितं पिङ्गलेन नागेन । गाथादलैर्विपरीत्येन विगाथा भवतीत्यर्थः । इदमप्यु-
दाहरणम् । मूषणे तु—‘गाथा द्वितीयतुर्था पादौ भवन्तु विपरीतौ । सेवे भवति विगाथा
फणिनायकपिङ्गलेन सप्रोक्तम् ॥’ इति ॥

विगाथामुदाहरति जहा—

परिहर माणिनि माणं पैक्खहि कुसुमाई णीवस्स ।

तुम्ह कए खरहिअओ गेह्णइ गुण्डिआधणुंअ किर कामी ॥

[परिहर मानिनि मानं प्रेक्षस्व कुसुमानि नीपस्य ।

युष्मात्तुने खरहदयो गृह्णाति गुटिकाधनुः किल कामः ॥]

मानवर्ती नायिका शनि भूटस्य नायकस्य वचनम् । यथा हे मानिनि, मानं परिहर
तत्र । प्रेक्षस्व नीपस्य कदम्बस्य कुसुमानि । युष्मात्तुने खरहदयोऽप्यन्तं कठोराशयः

यत्र पूर्वार्धे प्रथमद्वये विज्ञानमात्रा भवन्ति उत्तरार्धे चतुर्दशे द्वयविज्ञानमात्राः सन्त्येव
 द्वयविज्ञानमात्रा भवन्ति विज्ञानः प्रथमद्वये प्रथमे गणु मा गहिनी छन्दः । तद्विपरीता मि-
 हिनी सत्यं मण । कल्पयेत्यर्थः । अत्र पूर्वार्धे द्वयविज्ञानमात्रा उत्तरार्धे च विज्ञानमात्रा इति
 विपर्ययात् । वाणीमूलेऽपि—‘यदि गायानुरूपं विज्ञानमात्रं च गायिनी भवति । प-
 णिपतिविज्ञानमणित तद्विपरीतं तु मिहिनीवृत्तं स्यात् ॥’ इदमनुदाहरणम् ॥

गायिनीमुदाहरति—अथा—

‘मुञ्चहि सुन्दरि पाभं अण्णहि हसिञ्जण-सुमुहि स्वागं मे ।
 कण्णिअ मेच्छसरीरं पेच्छइ वअणाइ तुअ धुअ हम्मीरो ॥’
 [मुञ्च सुन्दरि पादमर्पय हसित्वा सुमुखि सङ्गं मे ।

कल्पयित्वा म्लेच्छशरीरं प्रेक्षते वदनानि युष्माकं ध्रुवं हम्मीरः ॥]

संभ्रामयाश्रयां चरणपतितां पत्नीं प्रति हम्मीरवचनम्—मुञ्च सुन्दरि पादम् । किं
 मा कुर्वित्यर्थः । हे सुमुखि, अर्पय हसित्वा मम सङ्गम् । सङ्गमहणानन्तरं प्रतिजानीते—
 कल्पयित्वा छेदयित्वा म्लेच्छशरीरं प्रेक्षते वदनानि युष्माकं ध्रुवं हम्मीरः । अनिच्छतन्मे-
 च्छशरीरो मवन्मुखं नावलोकयितुं सहिष्य इति भावः ॥

मिहिनीमुदाहरति—अथा—

‘वरिसइ कणअह विट्ठि तप्पइ मुअणे दिआणिसं जग्गन्तो ।

णीसङ्क साहसङ्को निन्दइ इन्दं अ सूरविम्बं अ ॥’

[वर्षति कनकस्य वृष्टिं तपति भुवनानि दिवानिशं जाग्रत् ।

निःशङ्क साहसाङ्को निन्दतीन्द्रं च सूर्यविम्बं च ॥]

कथितकविचित्रमादित्यं स्तौति । अयमर्थः—अथ कनकस्य वृष्टिं वर्षति, इन्द्रस्ताव-
 लवृष्टिं वर्षति । असी भुवनानि तपति, सूर्यविम्बं भुवनं तपति । इन्द्रः सूर्यो वा दिवमे
 जागति, अथ तु दिवानिशं जाग्रदेवावतिष्ठत इत्यर्थः । उद्वलिका उभयोर्वया—५॥, ५॥,
 ५५, ५॥, ॥५, ॥॥, ५५, ५॥ ५॥, ५॥, ५५, ५॥, ॥५, ॥५॥ ५५, ५, ॥ ॥॥, ॥॥
 ५५, ५॥, ॥५, ॥५, ५५, ५५ ॥ ५५, ५॥ ५५, ५॥, ॥५, ५५, ५, ॥, गायिनीसिंहिनी
 निवृत्ते ॥

अथ स्कन्धकं छन्दः—

चउमत्ता अट्टगणा पुण्वद्धे उत्तद्ध होइ समरूआ ।

सो खन्धआ विभाणहु पिङ्गल पण्णेइ मुद्धि बहुसंभेआ ॥ ६३ ॥

[चतुर्मात्रिका अष्टौ गणाः पूर्वार्धे उत्तरार्धे भवन्ति समरूपाः ।

तं स्कन्धकं जानीहि पिङ्गलः प्रमणति मुखे बहुसंभेदम् ॥]

१ परिच्छेदः]

म्राकृन्पिङ्गलसूत्रम् ।

अथ सोदा छन्दः—

तेरह मत्ता पदम पभ पुण एभारह देह ।

पुण तेरह एभारह दोहालक्षण एह ॥ ६६ ॥

[प्रयोदश मात्राः प्रथमे पादे पुनरेकादश दत्त ।

पुनःप्रयोदशीकादश दोहालक्षणमेतत् ॥]

अथोदा मात्राः प्रथमपादे पुनर्द्वितीयपादे एकादश पुनर्द्वितीयपादे अथोदा पुनर्द्वितीयपादे एकादश । द्वितीयलक्षणमेतत् ॥

द्विपदापुदाहानि—

‘सुरभट सुरही परममणि णहि वीरेगरमाण ।

ओ कण्ठ ओ कटिणतनु ओ पट्ट ओ पामाण ॥’

[सुरतः सुरभिः सर्पमणिर्नहि वीरेशसमानः ।

अथ वन्कलोऽथ कटिनतनुरथ पटुरथ पामाणः ॥]

कथिलविशीर्षा रतीति—सुरतः कल्याणः, सुरभिः कामधेनुः, सर्पमणिश्च, एते त्रयोऽपि नहि वीरेशसमानाः । एतेषु कल्पतरुर्नृत्तलक्षणः, ओ अथ च कटिनतनु काष्ठमयत्वात्, कामधेनुः पट्टः विभक्त्या, सर्पमणिः पाण्यो जड एवेति । अथ च सुदुर्हरो विवेकः सुतो विवक्षितभावात् ॥

उक्तविधानमुदे द्रष्टव्यम् । तथा द्विपदापुदाहानिभिरभेदैश्चपुरदासेन लघुद्वय-
इत्याह—

भमरु भामरु मरु मेवायु,

मण्डूभ मण्डु कण्डु,

णह मभानु मभगनु पभोहक,

बनु बाणह तिण्णिभट्ट,

कण्ठ मण्ठ मण्डु अहिवर,

वाय विराट्ठ सुण्ड मड

कण्डु कण्ठपमाण,

मुट्ट मुट्ट वे लट्ट वरा

मं मं जाय विभाण ॥ ६७ ॥

१. ‘अन्वर्त्त वेर भंरा, की चन्वर्त्त वेर भंरा’ इति. २. ‘अथ अथ’
३. तत्प्रायः ‘मण्डूभ’ इति

[भमरी भामरीः शरभः शीतः,
 माङ्गो मरुतः कर्मः,
 भगो मराजो मरुतः पयोधरः,
 भगो वानरगिरिः,
 कर्मगो मरुतः माङ्गो दुर्धरः,
 व्याजो विदालः शुभकर्मणा
 सन्दुरः सर्वप्रमाणः,
 गुरुगुणति दे लघू कर्णे
 तत्तन्नाम विजानीन ॥]

इति त्रयोविंशतिभेदाः । ईहा छन्दः ॥

त्रयोविंशतिभेदान्ममप्रकाशमाह—

छान्दिसु भगवद् ममगद्गो गुरु धारण मरु चारि ।

गुरु दृष्टि ये लघू यद्गद्ग तं तं नाम विभारि ॥ ६८ ॥

[पद्मिनीश्वरो भमरो गुरो द्वयोर्विशतिर्भगवद्धारः ।

गुरुगुणति द्वौ लघू वर्धते तत्तन्नाम विचारय ॥]

ते यथा—२२ गु. ४ ल. २६ अ. भमरः । २१ गु. ६ ल. २७ अ. भामरः । २० गु. ८ ल. २८ अ. शरभः । १९ गु. १० ल. २९ अ. शीतः । १८ गु. १२ ल. ३० अ. माङ्गः । १७ गु. १४ ल. ३१ अ. मरुतः । १६ गु. १६ ल. ३२ अ. कर्मः । १५ गु. १८ ल. ३३ अ. भगः । १४ गु. २० ल. ३४ अ. मराजः । १३ गु. २२ ल. ३५ अ. मरुतः । १२ गु. २४ ल. ३६ अ. पयोधरः । ११ गु. २६ ल. ३७ अ. वानरः । १० गु. २८ ल. ३८ अ. वानरः । ९ गु. ३० ल. ३९ अ. गिरिः । ८ गु. ३२ ल. ४० अ. कर्मणः । ७ गु. ३४ ल. ४१ अ. मरुतः । ६ गु. ३६ ल. ४२ अ. माङ्गः । ५ गु. ३८ ल. ४३ अ. अद्विष्टः । ४ गु. ४० ल. ४४ अ. व्याजः । ३ गु. ४२ ल. ४५ अ. विदालः । २ गु. ४४ ल. ४६ अ. शुभकः । १ गु. ४६ ल. ४७ अ. सन्दुरः । ० गु. ४८ ल. ४८ अ. सर्वप्रमाणः । एते त्रयोविंशतिभेदाः । एतेषामुदाहरणान्युदाहरणमग्रायां द्रष्टव्यानि । शोदा छन्दः ॥

अथ भमर प्रथममुदाहरति—जहा (यथा)—

‘जा अद्भुते पञ्चह सीसे गद्गा जोसु ।

जो देवोणं वहहो वन्दे पार्थ तामु ॥’

१. रङ्गाञ्जलिस्थेन त्वमे व्यक्तमेव. २. ‘वायु’ रविः; ‘वसति’ इति तच्चाया. ३. ‘लोभाण’ रविः; ‘लोकानां’ इति तच्चाया.

[यस्यार्धाङ्गि पार्वती शीर्षे गङ्गा यस्य ।
यो देवानां बहुभो वन्दे पादं तस्य ॥]

अथ लघुसंख्याभेदेन द्विपद्याया कर्णभेदमाह—

यागह लङ्गुभा विणी तह चार्हमेहिं व्यक्तिणी भणिभा ।
वचीत होह येसी जा इअरा मुदिणी होह ॥ ६९ ॥
[द्वादश रूपवो विप्रा तथा द्वाविंशत्या शत्रिया भणिता ।
द्वात्रिंशता भगति वैद्या अष्टषण्णारिंशता शूद्री भवति ॥]

चतुर्लङ्गुमारभ्य द्वादशलङ्गुपर्यन्ता द्विपद्या विद्या ब्राह्मणी भवति । तथा त्रयोदशलङ्गु-
वमारभ्य द्वाविंशत्या लङ्गुः शत्रिया भणिता । त्रयोविंशतिः लङ्गुवमारभ्य द्वाविंशत्या लङ्गु-
पर्यन्त्या भवति । ता इतरा सा मर्त्ये दृष्टा भवति । गाथा छन्दः ॥

विमर्शपरमपत्रगणाय दोषमाह—

जिस्मा पदमहिं तीप जगणा दीसन्ति अ पाप ण ।
चण्डालह घररहिभा दोहा दोषं वभागेह ॥ ७० ॥
[यस्याः प्रथमे तृतीये जगणा दृश्यन्ते च पादे ननु ।
चाण्डालमूहरिपता दोहा दोषं प्रकाशयति ॥]

दशदा दोहाया प्रथमे तृतीये च पादे ॥ ननु जगणा दृश्यन्ते ता दोहा चाण्डाल-
हरिपतेर दोषं प्रकाशयति । यद्वा माह ते पूर्वनिघातानि यमाहृदित्थद्वयत्वात्, दोहा-
वदा भवति । गाथा छन्दः ॥

दोहाया मर्जनियमाह—

छन्दसु चचल्लु निण्णिचल्लु पैसपरि विगम वभन्नि ।
समपाभहिं अन्तेचचल्लु टवि दोहा विच्छन्ति ॥ ७१ ॥
[पट्टलसमुत्पलरिक्कलोडनेन प्रकारेण विधे पवन्नि ।
समपादेडन्त एवकालं एवापय दोहा निर्भात्ता]

पट्टलः समुत्पलः विक्कलकावसा रीत्याचरोडन्ती मत्ता विधे प्रथमे तृतीये च पादे
पवन्ति । समे पादे तृतीये चतुर्थे च चरते चट्टलसमुत्पल-परमपत्रगणाय दोषमाह चण्ड-
मुनिमर्त्ये । चण्डिमुनिमर्त्ये—“चट्टलसुतौ विक्कलस्य विक्कमर्त्ये विक्कियेहि । समपादा-
पिक्कलसि हि दोहावर्धेहि ॥” दोहा निवृत्ता (दोहा निवृत्ता) ॥

अह रमिआ (अथ रमिका छन्दः—)

दिअचर गण धरि जुअल,
पुणत्रिव तिअ लहु पअल,
इमविहि विवि छउपअणि ।
जेम सुइइ मुससि रअणि,
सह रसिअउ पिअणअणि,
ऐअदहकल गअगमणि ॥ ७२ ॥

[द्विजवर गणयोर्धारय युगलं,
पुनरपि त्रयो लघवः प्रकटाः,
अनेन विधिना विम्बितानि षट्पदानि ।
यथा शोभते सुशशी रजम्पा,
तथा रसिकानां भृगनयने,
एकादशकलं गजगमने ॥]

प्रथमे द्विजवर गणयोश्चतुर्लघुगणयोर्गुणलं धारय । पुनरपि च त्रिलघुको गणः प-
तति । अनेन विधिना विम्बितानि षट्पदानि यत्र तत्र छन्दः शोभते । यथा सुशशी
रजम्पा तथा रसिअउ रमिकानां मध्य एतदेकादशकलं छन्दः । हे भृगनयने हे गजग-
मने शोभते इति । भृगने तु—ललितमिति नामान्तरम् । यथा—‘द्विजवर युगमिह रचय,
त्रिलघुगणमिह कलय, सुललित कञ्जितरत्नगदि, सरणिजमुसि भवति यदि, जगति
विदिगललितमिति, वरपणिगतिरिति वदति ॥’ इत्यप्युदाहरणम् ॥

रमिकामुरादरति—जहा(यथा)—

‘विमुह चलिअ रण अचलु,
परिहरिअ इअगअचलु,
इलहनिअ मलअणिअर,
असु अस निहुअण पिअर,
अणरमिअरअर लुलिअ,
सअलउअरि असु फुलिअ ॥’

[त्रिभुवं चलितो रणादचलः,
परिहृत्य हयगजसङ्गं,
इलहन्ति मलयनरपतिः,

यस्य यथास्त्रिभुवनं पिबति,
वायणमीनरपतिर्लुलितः,
मकथ्येपरि यदाः पुंभितम् ॥]

अधिराजविद्येऽवतरणे ममतायादपमानमनुर्गन्धस्वाकट्यभोमपुरार्णगी—
विमुक्तं यदाभुक्तं चित्तो न्यादवतरणेऽपि परिहृत्य इयमवतरं तदानीमेव मलपनापति-
रपि हनन्ति आश्रित्यमत्रातमाधमोऽभूत् । यस्य यन्त्रिभुवनं पिबति । व्यामोती-
त्यर्थः । अत्र च वायणमीनरपतिरपि लुलितः यदाभुक्तो बभूव । तालम्य लोकाभ्योपरि
यस्य यदाः पुंभितम् । विहर्षितमर्थः । उदरविद्या स्पष्टा ॥
अधिराजः सन्दन उदरेति नामान्तरमाह—

आश्रित्यउदरं किञ्च लोहंनिगमिह मातु ।
गुरु यद्वह विषम घट्ट मं नं नाम विभातु ॥ ७४ ॥
[आश्रित्यउदरं किञ्च लोहंनिगमिह मातु ।
गुरु यद्वह विषम घट्ट मं नं नाम विभातु ॥]

सर्वंयुक्तं समिधास्तम् । आश्रित्यउदरं किञ्च लोहंनिगमिह मातु । अत्र च यदा गुरु यद्वह विषम घट्ट मं नं नाम विभातु ।
विज हतम् । उदरंविहर्षितमर्थः । विहर्षितम् । लोहंनिगमिह मातु । अत्र च यदा गुरु यद्वह विषम घट्ट मं नं नाम विभातु ।
सातम् । उदरंविहर्षितमर्थः । अत्र च यदा गुरु यद्वह विषम घट्ट मं नं नाम विभातु ।
सोदास्तम् ॥

लघुयद्वह विषम घट्ट मं नं नाम विभातु । अत्र च यदा गुरु यद्वह विषम घट्ट मं नं नाम विभातु ।

लोहंनिगमिह मातु । अत्र च यदा गुरु यद्वह विषम घट्ट मं नं नाम विभातु ।

लोहंनिगमिह मातु । अत्र च यदा गुरु यद्वह विषम घट्ट मं नं नाम विभातु ।

लोहंनिगमिह मातु । अत्र च यदा गुरु यद्वह विषम घट्ट मं नं नाम विभातु ।

लोहंनिगमिह मातु । अत्र च यदा गुरु यद्वह विषम घट्ट मं नं नाम विभातु ।

लोहंनिगमिह मातु । अत्र च यदा गुरु यद्वह विषम घट्ट मं नं नाम विभातु ।

लोहंनिगमिह मातु । अत्र च यदा गुरु यद्वह विषम घट्ट मं नं नाम विभातु ।

लोहंनिगमिह मातु । अत्र च यदा गुरु यद्वह विषम घट्ट मं नं नाम विभातु ।

[लोहंगिणी सर्वलघुर्यत्र गुरुरेको भवति सा हंसी ।

यो यो वर्धते हारो नाम यद्यत्र तत्तत्र ॥]

लोहंगिणी सर्वलघुका । यत्रैको गुरुर्भवति सा हंसी । एवं लघुद्वयद्वयेनैकैकगुरुराज
यग्राम यत्र तग्राम तत्र । अत्र सर्वत्र वक्ष्यतिमात्राः । ते यथा—६६ मात्रा सर्वे लघु
लोहंगिणी । ६४ ल० १ गु० ६६ मा० हंसी । ६२ ल० २ गु० ६६ मा० रेता । ६०
ल० ३ गु० ६६ मा० तालङ्गिणी । ५८ ल० ४ गु० ६६ मा० काम्पिणी । ५६ ल० ५
गु० ६६ मा० गम्भीरा । ५४ ल० ६ गु० ६६ मा० काटी । ५२ ल० ७ गु० ६६
मा० कलकशानी । एतेऽष्टाधुक्छन्दसा भेदाः । गार्हाछन्दः ॥

अथ रोलाछन्दः—

पहम होइ चउवीस मत्त अन्तर गुरु जुसे,

विह्वल होते सेसणाअ तण रोला युसे ।

एगागहा हारा रोलाछन्दो जुग्जइ,

एके एके दुइइ अण्णो अण्णो यहइ ॥ ७७ ॥

[प्रथमं भवन्ति चतुर्विंशतिर्मात्रान्तस गुरुयुक्ताः,

विह्वलोऽभयच्छेयनामस्तेन रोला निवृत्ता ।

एकादश हारा रोलाछन्दसि योग्यन्ते,

एकस्मिन्नेकस्मिन्नुठितेऽन्योऽन्यो वर्धते ॥]

विह्वली माध्वलोऽभयः क्षेत्रनामभेन रोलाख्या छन्दो विह्वल । अत्र रोलाछन्दसि
एकादश हारा गुरो योग्यन्ते । एतेऽष्टाधुक्छन्दसाभ्योऽन्यो लघुर्भेदे । अथ य यथा
क्षयिष्यन्तिनाम चतुर्विंशतिः कटाः वर्तय्या इति । याचीवृत्तेऽपि—'रोलाह्वलमो
मन्तर्निर्गन्तव्यमिति प्रतिपद्यते । चतुर्विंशत्यन्योऽन्यो वर्धते । एकादशमिति
इति लघुवर्धननाम गुरोऽन्योऽन्यो वर्धते इति । इत्युक्तं ।

रोलाह्वलमिति—वृत्ता (११)—

'वधमन्तर्गन्तव्यमिति वर्धते बुद्धिभ इतिभ,

कमन्तर्गन्तव्यमिति मेकमन्तर्गन्तव्यमिति ।

कोई चतिभ इत्यर्थः स्त्रीरगभज्जुहन्तुभे,

चिभइ कट्ट इत्यर्थः सुनिष्ठ मेनिष्ठभके गुणे ॥'

[पदभरमदिता धरणिस्तरणिः रिपतो धूत्याप्यादितः,

कमठपृष्ठमधः पतितं मेघमन्दरशिरः कम्पितम् ।

कोदेन चलिजो हम्मीरवीरो गजयूथसंयुक्तः,

वृत्तः कष्ट हाकन्दो मूर्च्छितः स्लेष्मानो पुत्रैः ॥]

अध्याकविवीरहम्मीरप्रगणमनुवर्णयति—पदभरेण मदिता धरणिस्तरणिः सूर्य रिपत-
स्तदा धून्दा समाप्यादितः । 'तरनिरय' इति वा । कमठपृष्ठमधः पतितम् । भट्टिभा-
रादारिकुर्मोऽप्यधस्तादूत इति भावः । मेघमन्दरयोरेष शिरः कम्पितम् । यदा कोदेन
चलिजो हम्मीरवीरो गजयूथसंयुक्तस्तदा वृत्तो हाकटाकन्दः, मूर्च्छितः च स्लेष्मानामपि
पुत्रैरिति ॥

दयार्थैर्वैवगुरद्वामेन सगुण्यपहृष्टा त्रयोदशभेदास्तानुदित्यति—

कुन्द करभल मेह तानक,
कलरुद्र कोकिल कमल,
इन्दु शंभु चामर गणेश्वर,
महामयवह मेस भण,
णाभराभ जंपह फणेश्वर,
तेरह भक्तावर जं पलह,
पग्वारह गुरु देह,
अकवार अकवार जं टहह,
तं तं णाम भणेतु ॥ ७८ ॥

[कुन्दः करतलो मेघस्तालाङ्कः,
कालरुद्रो कोकिलः कमलम्,
इन्दुः शंभुधामरो गणेश्वरः,
सहस्राक्षः शेषो भणति,
नागराजो जल्पति कर्णाश्वरः,
त्रयोदशाक्षराणि यदि पतन्ति,
एकादश गुरुन्दत्य,
अक्षरमश्वरं यदि वर्धने,
तत्तन्नाम भणत ॥]

यथा—१३ गु. ७० ल. ९६ मा. कुन्दः । १२ गु. ७२ ल. ९६ मा. करण्डः ।
 ११ गु. ७४ ल. ९६ मा. मेघः । १० गु. ७६ ल. ९६ मा. ताडारूः । ९ गु. ७८ ल.
 ९६ मा. कालसूतः । ८ गु. ८० ल. ९६ मा. कोकिलः । ७ गु. ८२ ल. ९६ मा. क.
 मलम् । ६ गु. ८४ ल. ९६ मा. इन्दुः । ५ गु. ८६ ल. ९६ मा. शैभुः । ४ गु. ८८
 ल. ९६ मा. चामरः । ३ गु. ९० ल. ९६ मा. गणेशरः । २ गु. ९२ ल. ९६ मा.
 सहस्राक्षः । १ गु. ९४ ल. ९६ मा. शेषः । इति त्रयोदश भेदान्मणति नागराः ।
 कर्णधारो जल्पति । त्रयोदशगुह्यमस्या मानय । एकादश गुह्यन्दय । द्वौ द्वौ लृप्ति-
 चरणाभिप्रायेणार्पति भावः । अथवा त्रयोदशाक्षरेषु गुरुषु अक्षगमक्षरमेकैको गुरुणां
 पतति लघुद्वयं च वर्धते तदा तत्तन्नाम आनीत । एतेषामुदाहरणमत्रार्थमुदाहरणानि
 प्रष्टव्यानि । रश्मिचन्द्रः ॥

अथ गन्धाद्यन्तः—

दहसत्तवण्ण पदम पञ्च भणह सुभणा,

तह धीअम्मि अठारहि जमअजुअचरणा ।

परिसि अ धीअदल कुणह भणह पिङ्गलो,

गन्धाणा णाम रूअ उहो पिण्डअजणचित्तहलो ॥ ७९ ॥

[दशसप्तवर्णान्प्रथमे पदे भणत मुजनाः,

तथा द्वितीयेऽष्टादश यमकयुगचरणा ।

एतादृशं च द्वितीयदलं कुरुत भणति पिङ्गलः,

गन्धाना नाम रूपकं भवति पण्डितजनचित्तहरम् ॥]

मोः मुजनाः, सप्तदशवर्णान्प्रथमचरणे भणत । तथा द्वितीयचरणेऽष्टादशभिर्वर्णैरुप-
 लक्षिता यमकयुगचरणा । यमकद्वययुक्तचरणेत्यर्थः । एतादृशमेव द्वितीयदलं कुरुतेति भ-
 णति पिङ्गलः । गन्धाना नाम रूपकं पण्डितजनचित्तहरं भवति । अत्र यमकत्वादलयो-
 रन्यमिति । वार्ताभूषणेऽप्युक्तम्—‘दशमसप्तवर्णमिह रचय प्रथमचरण द्वितीयमष्टादल(श)-
 कचित्तिमिति हृदयहरणम् । ईदृशमुत्तरदलमपि हृदयार्थधानकं नामपतिपिङ्गलमनितमिति
 शृणु गन्धानकम् ॥’ इदमनुदाहरणम् ॥

पुनरपि शिष्यकोषनाथ गन्धानकमेव स्पष्टीकृत्याह—

दहमसत्तवण्ण मंठवह पदमचरण गन्धान ।

धीअ कन्हा पुणु जमअ दह अट्ठाहह विभाण ॥ ८० ॥

[ममदशाक्षराणि संस्थापयन् प्रथमचरणे गन्धाने ।

द्वितीयेऽक्षराणि पुनर्यमकं दत्त्वाष्टादशैव रितानीत ॥]

गन्धानाये इत्यस्ति गन्धाद्याहारादि स्थापयित्वा प्रथमचरणे । द्वितीये चरणे पुनर्ममः
रत्नाद्याहाराद्ये च विज्ञानी । दोहाउन्दः ॥

गन्धानामुदाहरति—

‘कण्ठं चलने कुम्भ चलइ पुण वि असरणा,
कुम्भ चलने महि चलइ भुभणमभकरणा ।
महिभ चलने महिहर तह भ सुरभणा,
बधचर चलने चलइ चक तह निहुभणा ॥’

[कर्णे चलति कुम्भं धलति पुनरसरणः,
कुम्भे चलति महि चलति भुवनमयकरणा ।
महो चलन्त्या महोभरास्थया च सुरभणाः,
चक्रवर्तिनि चलति चलति तथा त्रिभुवनचक्रम् ॥]

बधिन्यादि कर्णतराणि स्वीति—कर्णे रात्रिनि सङ्ग्रामार्थं चलति सति कुम्भः पुनरस-
रणं मेधयति स्थानभ्रष्टो भवति । तस्मिन्मध्यस्थे भुवनभयंकरा महो चलति । मर्या च-
लन्त्या महोभरा मेरोदयधलति । तथा च सति तदधिष्ठाः सुरभणा देवसंघाधलन्ति ।
एवं कर्णे चलति दिक्चक्रः चलति । तथा त्रिभुवनं चलति । इत्यस्तौ भ्रमणीत्यर्थः । उ-
दाहरणं यथा—५॥, ५५, ५॥, ॥॥, ॥॥, ५, ५॥, ५५, ॥॥, ॥॥, ५, ॥॥,
५५, ॥॥, ॥॥, ॥५, ५॥, ॥५, ५॥, ५५, ॥॥, ५५, गन्धाना निरुक्ता ॥

अह चउपरभा छंदा—अथ चतुष्पदीछन्दः—

चउपरभाछंदा भणइ फणिदा चउमसा गण मसा,
पाएहि* सगुरु करि तीस मत्त धरि चउमभ असि भ निरुक्ता ।
चउ छंद लयिज्जइ एका ण यिज्जइ को जानइ ऐहु मेऊ,
कइविगळ आमइ छंद पभासइ मिभणभणि भमिभ एह ॥८१॥

[चतुष्पदीछन्दो भणति फणीन्द्रधनुर्मात्रकान्तस गणान्,
पादान्ते मगुरुन्हवा त्रिंशन्मात्रा धृत्वा चतुःशतमशीतिध निरुक्ता ।
चतुर्षु छन्दःसु लिख्यते एकं न क्रियते को जानात्येनं भेदः,
कविः पिहलो भाषते छन्दः प्रकाशते हे मृगनयनेऽमृतमेतत् ॥]

चतुष्पदीछन्दो भणति फणीन्द्र* । चतुर्मात्रकान्तस गणान्पादे सगुरुन्हवा त्रिंशन्मात्रा
धृत्वा चतुःशतमशीतिध निरुक्ता । चतुर्षु छन्दःसु योजनीयमेकं न करणीयम् । को जा-

मध्यस्थितो गणः पञ्च अधोवर्णा लघुद्वयं दीयते,
 लङ्गाण्योर्विरनिर्द्वयोः पञ्चदशसु मात्रास्वष्टाविंशतिस्ततः,
 एवं जानीत गणयन् षट्पदपदमन्यथात्र किमपि न भवति ॥)

इत्यथ षट्पदप्रकरणमारभ्यते—षट्पदं छन्दो विदग्धा शृणुत । अक्षरसंयुतम् । एका-
 दशकानामु तस्य विरितिः । तदनन्तरं त्रयोदशकानामु विधायो निर्भ्रमन् । द्वे मात्रे पृत्ता
 द्वयमं तत्र पुनश्चतुष्पदकानां विरन्ते । मध्यस्थित एको गणः । एवं चतुष्कलाः पञ्च ।
 द्वे जाणान्ते सर्वत्र लघुद्वयं दीयते । पञ्चादुद्गाहप्रकरणोद्गाह्यां पञ्चदशभ्यां विरितिः । अ-
 षाविंशतिमात्रिणी च चरणी मन्वन्ती । अत्र सर्वत्रानुक्तस्यते उर्वरितकलासु विधायमन्त्र्या
 द्वेति । एवं जानीत । गुणयन्तु षट्पदपदे मनुक्तलक्षणादन्यथात्र न किमपि भवति । अ-
 यमर्थे — पूर्वं मात्राद्वयम् । ततश्चतुष्कलाः पञ्च । अपस्तु मात्राद्वयम् । एवं षट्पदपदे विरे-
 यम् । अनन्तरमुद्गाहप्रकरणं पञ्चदशसु मात्रासु त्रयोदशसु विधायः तादृशं परद्वयमष्टा-
 विंशतिचलाभयम् । एवं बाध्यं षट्पदपदेन उद्गाहप्रकरणेन द्व्याभ्यां छन्दोभ्यां षट्पद
 भवति । इत्यमणुसादरणम् ॥

षट्पदमुदाहरति—अहा (दद्या) —

‘विधत् दिदमंणाह वाह उणाह पैकवर दह,
 बंधु समदि रण भसउ नाहिहम्मीरवभण सह,
 उहुउ णहपह भमउ खगग रिपुमीसहि ससउ,
 पक्खर पक्खर टल्लिपेहि पळ्वभ अण्णालउ,
 हम्मीरवउज्ज अउज्जल भण कोहाणलमह मह जलउ,
 सुलितानसीस करवान् दह सज्जिज कलेवर दिभ चलउ ॥’

[परिधाय ददसंताह बाहोपरि संताहं दत्वा,
 बन्धून्संभावयित्वा रणेऽवतीर्णः साहिहम्मीरवचनं शृहीत्वा,
 उहुपे नभःपथे भ्रमामि खल्लेन रिपुनीर्पाणि क्षयामि,
 संताहेन संताहमपहस्तयित्वा पर्वतानाश्चालयामि,
 हम्मीरवार्ये अउज्जम्भे भणति कोपानलमध्येऽहं ज्वलामि,
 सुलितानशीर्षे करवालं दत्वा त्यक्त्वा कलेवरं दिवं चलामि ॥]

वधित्वविहीरहम्मीरानुमट्ठञ्ज ज्वलान्त्रयम् सोत्ताहं प्रतिशामुपवर्णयति—यथा यथा
 परिधुनो ददः मनाहः । तुरगोपरि संताहं दत्वा, बन्धून्संभावयित्वा, एवोऽहं रणेऽवतीर्णः,

साहिहम्मीरवचनं पृष्ट्वा, उद्युपेऽन्तरिक्षे नमःपथे भ्रमामि । सन्नेनायेन रिपुशीर्षाणि प्र-
ति क्षयामि । मनाहर्नैव सनाहमपहन्त्यित्वा पर्वतानप्यास्पृश्यामि । हम्मीरकृते जत्रलो
राजपुत्र एव वदति । कोपानलमध्येऽहं ज्वलामि । सुलतानः सुरत्राणोऽज्ञावर्धनः
(जत्रालदीन्द्रः) तच्छीर्षे करवाल इत्वा त्यक्त्वा च कलेवरं दिवं चलयामीति प्रतिज्ञां करो-
मीति जत्रलस्य वचनम् । उट्टवणिक्ता यथा—SIII, SS, ISI, SII, SII, II, SIII, III, ISI, SS, III, II, SIII, III, ISI, II, SII, II, ISI, SII, SS, II, SS, ISI, SS, III, SS, III, II, I, II, ISI, II, SII, III, SII, III, I.

एतस्मैव प्रकारान्तरेण लक्षणमाह—

पभपभतलउ णिघट्ट मत्त चउथीमह किज्जह,
अक्खर णंयण सग्गि छंद इह सुद मणिज्जह,
आहहिं छक्कल होइ चारि चउक्कलउ णियुत्तउ,
हुक्कल अंत ठयेहु सेमरुह यत्थु णियुत्तउ,
यावण्ण मउ वि मत्ताह मुणहु उल्लालउ सरिमउ गुणहु,
छणभ छंद परिमिअ होइ गंध गंधिअ मरहु ॥ ८७ ॥

[पदपदतले निनद्धा मात्राधनुर्विंशतिः क्रियन्ते,
अक्षराणि डेम्बराणि सदृशानि छन्द इति शुद्धं भण्यते,
आदी पदलो भवति चत्वारधनुष्कला निरुक्ताः,
द्विषाद्यन्ते स्थापयन्तु शेषकविना वन्तु निरुक्तं,
द्विषाशष्टनं मात्रा जानीत उल्लालेन सहैव गणयन्,
पदपदं छन्द एतादृशं भवति ग्रन्थं ग्रन्थित्वा त्रिषण्यम् ॥]

पदे पदे ग्रन्थितवन्मन्त्रात्रिषद्व्यमात्राधनुर्विंशतिः क्रियन्ते । अक्षरादन्तरः सरस एव
मर्त्य । इत्यमुना प्रकारेण कृतं छन्दः शुद्धं भण्यते । तत्र गणनियममाह—आदी पद-
लो गणो भवति । तत्रधन्याधनुष्कला निरुक्ताः । द्विषाद्यन्ते स्थापयन्तु । शेषक-
विना नद्विग्नवि नामान्तरे निरुक्ताः । मात्रासंख्यामाह—मन्त्रं द्विषाशष्टविंशं मात्रा-
शतकं १५३ जानीत । उल्लालेन सहैव गणयन्तु । एतेन काव्यस्य वण्णयत्वा ५६ उल्लाल-
स्य वण्णयत्वा ५६ मन्त्रं द्विषाशष्टविंशं ज्ञप्तिर्योगः । योः सिध्दाः, तिमिति
... । त्रिषण्यमिति । मन्त्रेऽपि—‘पदपदमादी तदनु चतुर्गुणं परिमन्तु,
तो द्विषन्ते कटा पदुपरदेवं सविनु, छन्दः पदपदमाद्य भवति कविनायगीतान्, पदे

शिरिर्मुनेः कृत्वा नित्यं नित्यं नित्यं, उद्यत्पुत्रमत्र न भवेदशेषाणि कल्पितम्, यत्
पद्मस्य शिरिर्मुनेः पद्मस्य शिरिर्मुनेः हस्तम् ॥ इदमप्युदाहरणम् ॥

वस्तुनामके वस्तुनामके वस्तुनामके—अहा (यथा)—

‘अहा शरभ ममिर्धिय अहा हरहारहंमटिभ,
अहा पुत्र मिभकमल अहा मिरिर्वट खंडकिभ,
अहा गंगकलो अहा रोसाणिभ कपड,
अहा दुग्धवर मुग्धयेन फंफाड तलफाड,
मिभसाभ पमादरिष्टि पुन विहसि हसि अह मरणिजन,
पामसि चंदेमर किति मुभ मुत्प देफगु हरिर्वम भण ॥’

[यथा शारदनाशिभिम् यथा हरहारहस्यस्थितिः,
यथा पुत्र मितकमलं यथा धीरुण्डः खण्डीकृतः,
यथा गङ्गाकलो यथोम्भलीकृतं कप्यम्,
यथा दुग्धवरे मुग्धयेनः फफाड स्फुरति,
मिवात्माप्य प्रमादरिष्टि पुनर्विहस्य हसति यथा तरणीजनः,
वस्तुनामके वस्तुनामके वस्तुनामके भणति ॥]

यथा शरभ ममिर्धियः, यथा हरहारहस्यस्थितिः, यथा पुत्र मितकमलम्, यथा ल-
ब्धीकृतं धीरुण्डः, यथा [गङ्गा]कलोः, यथोम्भलीकृतं कप्यम्, यथा दुग्धवरे मुग्ध-
येनः । ‘फफाड’ इत्यनुवर्णनम् । ऊर्ध्वं गत्वा स्फुरति । मिवात्माप्य प्रमादरिष्टि पुनः स्मिता
हसति यथा तरणीजनः । तथा हे चण्डेश्वर, राज्ञे वस्तुनामके, तत्र कीर्तिः स्फुरति । इति
तथा पश्य । इतिपिङ्गलनामके वस्तुनामके । अत्रिन् ‘पुन विहसि’ इति स्मरते ‘पुन वि-
हसि’ इति पाठः, तत्र दृष्टि पाठगत्या भणतिर्ये निवृत्ते यथा स्यात्तथा हसतीति । उद-
गिक्ता यथा—1511, 115, 115, 115, 151, 11, 1551, 1111, 115, 115, 151, 11, 1551,
55, 115, 55, 115, 11, 1551, 115, 151, 55, 115, 11, 115, 115, 55, 111, 111,
111, 111, 115, 115, 115, 115, 151, 115, 11, पदपदचन्दः यत्तु छन्दोद्वयेन भवति ।
वाक्यमात्राक्षरमाह—

आह भंत दुग्ध छकलड निणिन सुरंगम मज्झ ।

नीए अगण कि विपगण कळवह लयलण बुज्झ ॥ ८८ ॥

[आदानन्ते द्वये गद्गलमयमुरंगमा मध्ये ।

द्वितीये जगणो वा विप्रगणः काव्यलक्षणं नुप्यम् ॥]

आदानन्ते य वय गद्गलमयो जगणानन्दे । मध्ये य वय मुरंगमागुच्छताम्रदे
गणाः, तत्र द्वितीयो जगणो मयि । किंवा विप्रगणमनुर्लभ्यताम्रो गणः । तत्रान्य
छन्दः । एतद्वक्षणं पुण्यस्य । यत्र काव्याभिधेयमेव छन्दः कियते तत्र प्रगणमृतीयो
भवति । लघुद्वारेण समं क्रियते तत्र न नियमः । तत्र एकादशमु विधाय इत्याद्यः ।
दोहाछन्दः ॥

अथानन्तरं लघुद्वयद्वारेणैकैकगुणद्वया काव्यस्य पञ्चदशानि छन्देऽनन्ददर्शयिष्यन्मार्-
लघुकं शक्रनामकं वृत्तमाह—

चउ अमल चालीम गुरु एककं गुरु देह ।

जो गुरु हीणउ सक मोह नामगगहण कुणेह ॥ ८० ॥

[चतुरधिकाश्चत्वारिंशद्वय एकैकान्गुस्त्वय ।

यद्गुरुहीनं शक्रं तन्नामप्रहणं कुरुत ॥]

चतुरधिकाश्चत्वारिंशद्वय एकैकगुणद्वयक्रमेण दातव्याः । यद्गुरुहीनं मर्त्यगुण त-
च्छक्रनामकं छन्दः । ततो लघुद्वयद्वारेण एकैकगुणद्वया नामप्रहणं कुरुत । दोहाछन्दः ॥
शक्रमुदाहरति—अह (यथा)—

‘जसु कर फणिवल्लभ तरुणिवर तनुमैंहँ विलसत,

णभण अणल गल गरल विमल ससि जेसु सिर निवसत ।

सुरसरि सिरमैंहँ रेहइ सअलजणदुरितदलनकर,

हँसि ससिहर हर हैरिअ वितर हर अतुलअभभवर ॥

[यस्य करे फणिपतिवलयस्तरुणिवरा तनुमध्ये विलसति

नयनेऽनलो गले गरलं विमलः शशी यस्य शिरसि निवसति ।

सुरसरिच्छिरोमध्ये वसति सकलजनदुरितदलनकर

हसित्वा शशिधर हर दुरित वितर हरातुल्यमभयवरम् ॥]

कथिद्वत्तः शिवं प्रार्थयते—यस्य तत्र करे फणिपतेः शेषस्य वलयः ककण विउ-
सति । तनुमध्ये वरादणी पार्वती विलसति । नयने अलिकस्पतातीं यलोचनेऽनलो ज-
लति । गले च गरल विलसति । विमलः शशी निष्कलपूषन्द्रो यस्य तत्र शीर्षे निवसति ।
सुरसरिन्मन्दाकिनी शिरसि वसति । एवविष, हे सकलजनदुरितदलनकर, शशिधर,

हे इह, मम दुरितं ॥ । अथ च अनुमममरं इति च विप्र । येनाह कृतकृत्यो भी-
ममिति भावः । अथ प्रतिपत्तये चतुर्विंशतिः कृताः संयुत पञ्चम्यो मात्राः १६ हा-
स्य्याः । शित्तितेवदो प्रयोदशे च । सर्वलपुङ्गव सकलामक छन्दः ॥

पुनः स्तौत्रार्थं शास्त्रिकः भेदमाह—

जह जह बलभा यद्विहह तह तह णाम कुणेह ।

संमु हिसवै भण भिगण चउभादीत मणेह ॥ १० ॥

[यथा यथा बलया वर्धन्ते तथा तथा नामानि कुः ।

संमुमारम्य भण मृङ्गणं चतुधत्वारिंशतं जानीहि ॥]

यथा यथा बल्यो गुरुवर्धने तथा तथा नामानि भेरान्कुह । संमुमारम्य गणहृदम-
र्धाहृत्य गणय । चतुधत्वारिंशत्नामानि जानीहि । रोदा छन्दः ॥

नामान्येसाह—जहा (यथा)—

ता सक्तो संभो सूरु गंडो खंधो विजभो दणो,

तान्दको ममरो सीहो सेसां उत्तेभो पैडियफ्फां ।

परिधम्म मरालु मांदो दंडो मक्कलु मभेणु मरहट्ठो,

बामंतो पंडो भोगे बंधो भमरो भिण्ण मरहट्ठो ॥ ११ ॥

बलहट्ठो राभो बलिभो रामो मंधाणो बलि मोहो,

महमरको बालो दग्गिभो मरहो दंभोऽहो उहंभो ।

बलिभंको तुरभो हग्गिं भंधो मुद्धीए तह भिगो,

वत्थूभाणामो विंगलणाभो जंपह छंदपबंधो ॥ १२ ॥

[तानि शक्रः शंभुः सूरु गण्डः स्कन्धो विजयो दर्पः

ताल्यङ्कः ममरः सिंहः शेष उत्तेजाः प्रतिपक्षः ।

परिधर्मो मरालो मृगेन्द्रो दण्डो मर्कटो मदनो महाराष्ट्रः

वमन्तः कण्ठो मयूरो बन्धो भमरो भिन्नो महाराष्ट्रः ॥

बलभद्रो राजा बलितो रामो मन्वानो बली मोहः

सहस्राक्षो बालो दत्तः शरभो दम्भोऽह उहम्भः ।

वलिनाङ्गस्तुरंगो हरिणोऽन्धो मुग्धे तथा मृद्धः

वास्तूकनाम पिङ्गलनागो जयति छन्दःप्रबन्धः ॥]

यानि गुरुद्वया नामानि तानि । कण्ठान्ते इति शेषः । गद्या—० गु. ९६ ल. दम्भः । १ गु. ९४ ल. शम्भुः । २ गु. ९२ ल. मूर्धः । ३ गु. ९० ल. गद्यः । ४ गु. ८८ ल. स्कन्धः । ५ गु. ८६ ल. विजयः । ६ गु. ८४ ल. दण्डः । ७ गु. ८२ ल. तावद्गः । ८ गु. ८० ल. समगः । ९ गु. ७८ ल. मिहः । १० गु. ७६ ल. शोभः । ११ गु. ७४ ल. उत्तेजाः । १२ गु. ७२ ल. प्रतिशब्धः । १३ गु. ७० ल. परिधर्मः । १४ गु. ६८ ल. मरालः । १५ गु. ६६ ल. मृगेन्द्रः । १६ गु. ६४ ल. दण्डः । १७ गु. ६२ ल. मर्कटः । १८ गु. ६० ल. मदनः । १९ गु. ५८ ल. महाराष्ट्रः । २० गु. ५६ ल. वसन्तः । २१ गु. ५४ ल. कण्डः । २२ गु. ५२ ल. मयूरः । २३ गु. ५० ल. वन्धः । २४ गु. ४८ ल. अमरः । २५ गु. ४६ ल. द्वितीयो महाराष्ट्रः । २६ गु. ४४ ल. मलमद्रः । २७ गु. ४२ ल. राजा । २८ गु. ४० ल. वलितः । २९ गु. ३८ ल. रामः । ३० गु. ३६ ल. मन्यानः । ३१ गु. ३४ ल. वैनी । ३२ गु. ३२ ल. मोहिः । ३३ गु. ३० ल. सहस्राक्षः । ३४ गु. २८ ल. बालः । ३५ गु. २६ ल. दत्तः । ३६ गु. २४ ल. शरभः । ३७ गु. २२ ल. दम्भः । ३८ गु. २० ल. अहः । ३९ गु. १८ ल. उद्गमः । ४० गु. १६ ल. वलिताङ्गः । ४१ गु. १४ ल. 'तुरंगः । ४२ गु. १२ ल. हरिणः । ४३ गु. १० ल. अन्धः । ४४ गु. ८ ल. मुग्धः । एतेषु चतुष्टवारिंशद्भेदाः श्लेष्मण सह पञ्चचत्वारिंशद्वास्तूकपरनाम्नः काव्यस्य । हे मुग्धे, छन्दःप्रबन्धः छन्दसां प्रकरणेण बन्धो यस्मात् एवविधः पिङ्गलनागो जयति । इदं प्राकृतमूत्रम् ॥

पुनस्तामेव सख्यामाह—

पचतालीसह वयुआ छंदे छंद विभंभ ।

अदा कइ पिङ्गल कहइ चलइ न हरिहरबंभ ॥ ९३ ॥

[पञ्चचत्वारिंशद्वास्तूकच्छन्दसि छन्दांसि विभृम्भन्ते ।

सत्यं कविः पिङ्गलः कथयति चलति न हरिहरब्रह्मभिः ॥]

वास्तूकपरनाम्नि काव्याख्ये छन्दसि शम्भुदयः पञ्चचत्वारिंशच्छन्दोभेदा विभृम्भन्ते इति पिङ्गलः कविरुद्धा साक्षात्कथयति । हरिहरब्रह्मभिरपि न चलति । तैरप्यन्यथाकर्तुं न शक्यत इत्यर्थः । दोहा छन्दः । एतेषामुदाहरणान्युदाहरणमन्त्रांमन्त्रान्तव्यानि ॥

१. 'ताटङ्गः' रवि० २. 'श्रीर्षम्' रवि०. ३. 'फणीरक्षः' रवि०. ४-५. एनयोः स्थाने रविकरटीकायां 'अनुबन्धः' इति पश्यते. ६. इतोऽप्रे मूलपुस्तके रविकरव्याख्यायां च 'भिन्नः' इति वर्तते. ७-८. एतयोः स्थाने 'बलिमोहः' इति समस्तो दृश्यते रविकरव्याख्यायाम्. ९. 'अहः' इति नास्ति रविकरव्याख्यायाम्. १०. अस्याप्रे 'हारः' इति रविकरव्याख्याया वर्तते.

अथ वट्पदस्य काव्यस्य दोषानाह—

पथह असुद्धउ पंगु हीण खोडउ पमणिज्जह,
मम रगत वाकूल सुण्ण फल कण्ण सुणिज्जह,
मन्धवग्गिज्जम तह वहिग्ग अंभ लंकारह गहिअउ,
पूणं संनु उट्ठवण अत्थ विणु दुत्थल कहिअउ,
ट्ठेउ इट्ठअक्खरहिं होह काण गुण मन्वहिं गहिअ,
मन्वेगसुद्ध ममरुअगुण छण्णभदोसें विंगनु कहिअ ॥ ९४ ॥

[पदे अनुद्धः पङ्गुहीनः खड्गः प्रमण्यते,
मात्राधिको वाकूलः सून्यं फलं कर्णेन श्रूयते,
शूलवर्जितस्तत्र बधिरोऽन्धोऽलंकाररहितः,
बूल छन्द उट्ठवणिक्कायामयेन विना दुर्बलः काव्यते,
डेरं हठाक्षीर्भवति काणो गुणैः सर्वै रहितः,
मर्वाङ्गशुद्धः ममरूपगुणः वट्पददोषः पिङ्गलेन कथितः ॥]

पदे वागे अशुद्धः प्राकृतजगत्तरणदुष्टः पङ्गुमित्यभिधीयते । हीनमात्रया लघो भण्यते ।
मात्राधिको वाकूलः । तेन सून्यं फलं कर्णेन श्रूयते । तथा कृत्वा लकाराभ्यां वशिरो
वधिर इत्यभिधीयते । उपमाशूलकाररहितोऽन्धोऽभिधीयते । उट्ठवणिक्कायां वरा पदक-
लविकलो वा भवति तदा वृत्तः । मूढ इत्यर्थः । अथैनं विना दुर्बलः काव्यते । हठाह-
वटोराक्षीः डेरः । केतर इत्यर्थः । केयान्निगदितं वाणः । सर्वैरहैः हठा समरूप-
गुणः वट्पददोषः पिङ्गलेनैव कथितः । इति वट्पदच्छन्दः ॥

अथ लघुसंज्ञाभेदेन कर्णगुणविसंज्ञाप्रतिपरमाश्रमभ्यां पिण्डसंज्ञां च वचयन् वट्पद-
दोषाद्येकमपिर्भवन्तीत्याह—

विण्ण होह वत्तीम ज्वणि बेभान्ण करिज्जसु,
अट्ठालिग महु पेग सेम सुहउ मन्धहिज्जसु,
अउअग्गल पथ वीस मत्त छण्णवह टविज्जसु,
पवतालीमह जाम कट्ठवल्लक्खणह वग्गिज्जसु,
छहवीम उट्ठाल एकक्खर विण्णवाअ छण्णअ मुणहु,
ममवण्ण मरिगममदोसगुण जाम पण्णरिउ मुणहु ॥ ९५ ॥

[विप्रो भवति द्वात्रिंशता क्षत्रियं द्विचत्वारिंशता कुरुत,
 अष्टचत्वारिंशता लघुभिर्वैश्यं शैपैः शूद्रं सुध्याप्यम्,
 चतुरधिका पदे विंशतिर्मात्राः पण्णवति स्थापयत,
 पञ्चचत्वारिंशन्नामभिः काव्यलक्षणं कुरुत,
 पद्भिश्चतिसुलालस्यैकीकृत्य द्विपादस्य पदपदं जानीत,
 समवर्णं सदृशसमदोषगुणं नामान्येकमसति जानीत ॥]

द्वात्रिंशत्क्षत्रियविप्रो भवति । ततो द्विचत्वारिंशद्विर्लघुः पदपदं क्षत्रियो भवति ।
 ततोऽष्टचत्वारिंशदक्षत्रियैर्वैश्यो भवति । उर्वरितैः शैपैः शूद्रो भवति । इति तं सद्रहिज्जमु
 सुभाष्यं कुरु । उल्लालरहितायाश्चतुष्पद्याः पदे चतुरधिकां विंशतिं मात्राः स्थापय । एवं
 च पिण्डसंख्या मात्रापण्णवतिरूपा पादचतुष्टये स्थापय । ततश्च पञ्चचत्वारिंशन्नामभिः
 काव्यलक्षणं कुरु । अथोल्लालच्छन्दः पद्भिश्चतिसुलालस्यैकीकृत्य पादद्वयाभ्यां पदपदं जा-
 नीत । समवर्णं सदृशसमदोषगुणम् । यथा काव्यस्य दोषगुणास्तथा पदपदस्यापि भवन्ती-
 त्यर्थः । तथा च पदपदस्यापि एकसप्ततिनामानि परिशृणु । पञ्चचत्वारिंशन्नामानि का-
 व्यस्य, पद्भिश्चतिसुलालयाः समूय एकसप्ततिरिति । पदपदी छन्दः ॥

अथोल्लाललक्षणम्—

तिणिण तुरंगम तिअल तहँ छहचउतिअ तहँ अंत ।

इमि उल्लाला उट्टवहु बिट्टदल छप्पणमंत ॥ ९६ ॥

[त्रयस्तुरंगमास्त्रिकलस्ततः पदचतुस्त्रयस्ततोऽन्ते ।

अनेनोल्लाला द्विदलाभ्यां पदपञ्चाशन्मात्राः ॥]

प्रथम तुरंगमाश्रयश्चतुष्कलगुणश्रयः, ततस्त्रिकलः, तदनन्तरं पदकलः, ततः चतु-
 श्कलः, ततस्त्रिकलः, संप्रयाद्याविंशतिः कलाः प्रथमचरणे । एवमुल्लालामुद्रवणिकया तं
 क्षिता कुर्वन्तु । तथा च द्वाभ्या इलाभ्यां पदपञ्चाशन्मात्रा भवन्ति । दोहाच्छन्दः ॥

अथ शास्त्रमटीप्रस्तारं दर्शयिष्येस्तत्र पूर्वं सर्वगुरुभेदमुदाहरति—जहा (यथा)—

‘जाआधंगे सीसे गझा लोलन्ती,

मव्यासा पूरंती दुःखा तोटंती,

णाआराआ हारा दीसा वासंता,

वेआला जासंगे दुव्वा णासंता,

णावंता उच्छाहे ताने भूमी कंपाले,

जादिट्टे मोक्खाआ मो तुष्माणं सुक्खादो ॥’

[जायार्धाङ्गे शीर्षे गङ्गा लुङ्गन्ती,
सर्वाशाः पूरयन्ती दुःखानि श्रोतयन्ती,
नागराजो हारो दिग्वासोऽन्तः,
वेताला यस्य सङ्गे दुष्टान्नाशयन्,
नृत्यचुत्साहेन तालैर्भूमिः कम्पिता,
यस्मिन्दृष्टे मोक्षः स युष्माकं सुखदः ॥]

यस्य शिवस्य जाया पार्वती अर्धाङ्गे । शिष्टतीति शेषः । यन् शीर्षे गङ्गा लुङ्गति ।
श्रीरक्षा । सर्वाशाः पूरयन्ती । दुःखानि श्रोतयन्ती । यस्य नागराजो हारः । यन् दि-
ग्वासोऽन्तः । दिगेन वाससो वञ्चयान्तोऽबलं यस्य । यस्य सङ्गे वेतालाः । शिष्टस्तीति
शेषः । पिशाचसहस्र इत्यर्थः । दुष्टान्नाशयन्, उत्साहेन नृत्यन् तान्दवं कुर्वन्, तालैर्भूमि-
कम्पिता येन । अथ च यस्मिन्दृष्टे मोक्षः स शिवो युष्माकं सुखदोऽस्तु ॥

अर्धरत्नसतिभेदानयनप्रकारमाह—

चण्डभाभीम गुरु कण्ठके छहवीसउ उल्लान ।

जे गुरु दुइइ लहु घटइ एहचारि पदधार ॥ ९७ ॥

[चनुधवारिचहुरवः काम्यस्य पङ्क्तिगतिरद्वालस्य ।

यदि गुरुवुञ्जति लघुवर्धते एकसप्ततिप्रस्तारः ॥]

चनुधवारिचहुरवः काम्यस्य, पङ्क्तिगतिरद्वालायाः संप्रत्य सप्ततिः । तेषु चर्चक-
मेव गुरुवर्धते, लघुवर्धते तदा सप्ततिर्न्याया भेदा भवन्ति । सर्वभेदे च सर्वत्रया-
त्मकमेव । एवमेकसप्ततिप्रस्तारः । दीर्घा छहः ॥

तैरेवाह—

अजअ बेआमी अयल्लरउ गुरु सत्तरि रविरेह ।

एकफल्लर बट गुरु घटइ इम परिलहुआदेह ॥ ९८ ॥

[अजये छहर्षातिरक्षराणि गुरुवः सप्तती रविरेखाः ।

एकमश्वरं वर्धते गुरुवर्धते अनया परिपाज्या लघुवर्धतेहि ॥]

अजयनाभि चर्चके ऋषीपङ्क्तयामि । तत्र रविरेखा—अथपिङ्गलः, रविमन्त्राया रेखा
लघुवर्धते, सप्तो याच्युपकारदधिकलगाहर्ष तावदेवैकमश्वरं सर्वलघुवर्धते वर्धते । एको
गुरुवर्धते । लघुवर्धते । अनया परिपाज्या एकमश्वरं लघुवर्धते लघुवर्धतेहि । इति
प्रथमो भेदः ॥

अथ तानुदाहरति—

अजभ विजउ बलि कण्ण वीर वेआल विहण्णउ,
 मकलु हरि हर वंभ इंदु चंदणु सुसुहंकरु,
 साण मीह सइल कुंभ कोइल सरु फुंजरु,
 मभण मच्छ तालंक सेस सारंग पओहरु,
 ता कुंर कमलु आण मरह अंगम जुइभट्टवि लहर,
 मरु सुसरु समरु सारसु सरअ छणभणाम पिंगल कहइ ॥९९॥
 मेरु मभरु मभ मिद्धि बुद्धि करअलु कमलाभरु,
 भयल मणउ भुअ कणउ किसणु रंजणु मेहाभरु,
 गिअ मरुइ ममि मूर सल जयरंग मणोहरु,
 गभणु रभणु णरु हीरु ममरु सेहरु कुसुमाभरु,
 ता रिणु रंग वसु मरु मुणिणाभराभ पिंगलु कहइ,
 छणभणाम पहारिहि छंद णाभराभ पथरिलइ ॥ १०० ॥

[भजयो विजयो बलिः कर्णो वीरो वेतालो बृहन्नलः,
 मरतो हरिहरो मया इन्दुधन्दनः सुशुभंकरः,
 आ मिह. शार्दूलः कर्मः कौकिलः सारः कुजरः,
 मदना मयाम्नायाः शेषः सारङ्गः पयोधरः,
 तनः कुन्दः कमलं वारणः शरभो मङ्गमो गुनीष्टो दाता,
 शरः गुजरः समरः सारसः शारदः परपदनामानि विह्नलः कथयति ॥
 मेदमेदकरो मदः मिद्धिर्बुद्धिः करणलः कमल्यकरः,
 भयलो मनो भुवः कनक कण्णो रञ्जनं मेघकरः,
 शोभो मरुदः शशी सूर्यः शायो नररङ्गो मनोहरः,
 गगन रत्न नेम हीरो धमरः शोणरः कुसुमाकरः,
 तनो हीन. कर्णो वसु हरतो मुनिर्नरनामः विह्नलः कथयति,
 परपदनामान्येवमपि छन्दस्कारः श्रव्याय लभते ॥]

११—०० म. १२ म. ६२ म. भजयः १६२ म. १४ ल. ६३ म. विजयः
 १६ म. १६ म. ६४ म. हरिः १६० म. १४ ल. ६५ म. कर्मः १६६ म. १० म.

८६ अ. वीरः । ६५ गु. २२ ल. ८७ अ. वेतालः । ६४ गु. २४ ल. ८८ अ. बृहस्पतः ।
 ६३ गु. २६ ल. ८९ अ. मर्कटः । ६२ गु. २८ ल. ९० अ. हरिः । ६१ गु. ३० ल.
 ९१ अ. हरः । ६० गु. ३२ ल. ९२ अ. मग्ना । ५९ गु. ३४ ल. ९३ अ. इन्दुः ।
 ५८ गु. ३६ ल. ९४ अ. चन्दनम् । ५७ गु. ३८ ल. ९५ अ. शुभकरः । ५६ गु.
 ४० ल. ९६ अ. र्था । ५५ गु. ४२ ल. ९७ अ. सिंहः । ५४ गु. ४४ ल. ९८ अ.
 शार्दूलः । ५३ गु. ४६ ल. ९९ अ. कूर्मः । ५२ गु. ४८ ल. १०० अ. कोकिलः ।
 ५१ गु. ५० ल. १०१ अ. खरः । ५० गु. ५२ ल. १०२ अ. कुशरः । ४९ गु. ५४ ल.
 १०३ अ. मदनः । ४८ गु. ५६ ल. १०४ अ. मत्स्यः । ४७ गु. ५८ ल. १०५
 अ. तालाङ्गः । ४६ गु. ६० ल. १०६ अ. शेषः । ४५ गु. ६२ ल. १०७ अ. ता-
 रङ्गः । ४४ गु. ६४ ल. १०८ अ. पयोधराः । ४३ गु. ६६ ल. १०९ अ. कुम्भः ।
 ४२ गु. ६८ ल. ११० अ. वसन्तम् । ४१ गु. ७० ल. १११ अ. वारकः । ४० गु. ७२ ल.
 ११२ अ. शरभः । ३९ गु. ७४ ल. ११३ अ. जङ्घमः । ३८ गु. ७६ ल. ११४ अ.
 पुलीशम् । ३७ गु. ७८ ल. ११५ अ. दागा । ३६ गु. ८० ल. ११६ अ. शरः । ३५ गु. ८२ ल.
 ११७ अ. गुण्डः । ३४ गु. ८४ ल. ११८ अ. समरः । ३३ गु. ८६ ल. ११९
 अ. सारसः । ३२ गु. ८८ ल. १२० अ. शारङ्गः । ३१ गु. ९० ल. १२१ अ. मेघः ।
 ३० गु. ९२ ल. १२२ अ. मरुकरः । २९ गु. ९४ ल. १२३ अ. मरुः । २८ गु. ९६ ल.
 १२४ अ. निद्रिः । २७ गु. ९८ ल. १२५ अ. बुद्धिः । २६ गु. १०० ल. १२६
 अ. करतलम् । २५ गु. १०२ ल. १२७ अ. कमलाकरः । २४ गु. १०४ ल. १२८
 अ. धवलः । २३ गु. १०६ ल. १२९ अ. मनः । २२ गु. १०८ ल. १३० अ. भुवः ।
 २१ गु. ११० ल. १३१ अ. वनकम् । २० गु. ११२ ल. १३२ अ. वृष्णः । १९ गु.
 ११४ ल. १३३ अ. रत्नम् । १८ गु. ११६ ल. १३४ अ. मेघरतः । १७ गु. ११८ ल.
 १३५ अ. मीष्णः । १६ गु. १२० ल. १३६ अ. गदगः । १५ गु. १२२ ल.
 १३७ अ. शशी । १४ गु. १२४ ल. १३८ अ. सूर्यः । १३ गु. १२६ ल. १३९ अ.
 शङ्खः । १२ गु. १२८ ल. १४० अ. गवराङ्गः । ११ गु. १३० ल. १४१ अ. मनोहरः ।
 १० गु. १३२ ल. १४२ अ. गजम् । ९ गु. १३४ ल. १४३ अ. रत्नम् । ८ गु.
 १३६ ल. १४४ अ. गरः । ७ गु. १३८ ल. १४५ अ. हीरा । ६ गु. १४० ल. १४६
 अ. भ्रमरः । ५ गु. १४२ ल. १४७ अ. शेररतः । ४ गु. १४४ ल. १४८ अ. वृष्ण-
 माकरः । ३ गु. १४६ ल. १४९ अ. शीघ्रः । २ गु. १४८ ल. १५० अ. लङ्घः । १
 गु. १५० ल. १५१ अ. वृष्णः । ० गु. १५२ ल. १५२ अ. (१५२ मोषा) सप्तः ।
 इति शास्त्रा मनसि विचारयित्वा नामराजः सिद्धतः कथयति । इत्येकमपि चत्वारिंशो
 नामानि । छन्दस्कारः प्रत्येकं लभते । नामभेदानिति शेषः ॥

पदपर्यन्तसि नामसंख्यावयनप्रकारान्तरमाह—

सत्ते सत्त्वहि होइ लहु अद्द विसज्जहि ताम ।

तहिंवि विसज्जहि एकसर एहि पमाणे णाम ॥ १०१ ॥

[यावन्तः सर्वे भवन्ति लघवोऽर्धं विसर्जय तासु ।

तास्वपि विसर्जयैकशरमेतत्पमाणि नामानि ॥]

यावन्तः सर्वे लघवो भवन्ति । त्रिपद्यादधिकशतकला इत्यर्थः । तासु कलासर्वे विसर्जय । अक्षरिणा पदममतिः । तास्वपि शरसंख्यां विसर्जय । एवं सति यावन्तोऽपि सिध्यन्ते । ग्रहते एकममतिः । एतत्पममपि नामानीनि दोहाग्रन्थः । एतेषामुदाहरण-
श्रुताहरणमन्त्ररीतोऽवन्तप्यानि क्रमेण । पदपरं निरुक्तम् ॥

अद्द पञ्चडिभा (अथ पञ्चटिका छन्दः)—

अउमरा करहु गण चारि ठाँइ,

ठगि अन्त पओहर पौँइ पौँइ ।

अउसाहि मरा पञ्चरइ इन्दु,

पेँम चारिगाभ पञ्चडिअ छन्दु ॥ १०२ ॥

[चतुर्मात्रिकाभ्युक्त गणांश्चतुःस्थाने,

स्थापयित्वाप्ते पयोधरं पादे पादे ।

चतुःपष्टि मात्राः प्रश्नरसीन्दु-

रेवं चतुःपादेः पञ्चटिका छन्दः ॥]

चतुर्मात्रिकांश्चतुः गणांश्चतुःस्थाने चतुःपष्टि स्थापयित्वा नियमेन पयोधरं चतुःपादे चतुः पञ्चटिका । एवं पञ्चपुष्टेन चतुःपष्टिभिः (पद्या) मात्राभिः पञ्चटिका भवति । रेखा इन्दुचतुःपाः चोदयन्त्यानिभ्यश्चैव ध्वनि तथा चोदयमात्राभिश्चोदयणोऽप्याः पी-
दुपष्टि मर्यादां मातः । तथा सति चोदयन्त्या पञ्चटिकानामपि छन्दो निष्ठाप्ये
इति । अन्तेऽप्युक्तम्—‘अस्यापि चतुःपष्टि रेदि तत्रापि प्रथमपञ्चो विरेदि । अस्यापि
चतुःपष्टिरेदि चतुःपष्टिरेदि चोदयन्त्या ॥ इत्युदाहरणम् ॥

पञ्चटिकाछन्दः—ब्रह्म (पञ्च)—

‘त्रे[ल] मंत्रिभ गौडादिवह गज,

बहज्ज उदृगो भभ पण्ड ।

विहितं भुजगरात्रपिङ्गलपरिचयिणम् । भवति सुलुम्बितशोकाकृतकं शर्माभूता पा-
रावुल्लभम् ॥' इत्यप्युदाहरणम् ॥

तदुदाहरति—अहा (यथा)—

‘सेर एक अउ पावउं पिप्ता,
मंटा रीस पकावउं पिप्ता ।
टंक ण्क अउ सेंधव पाभा,
जो हउ रंक सोर हउ राभा ॥’
[सिरमेकं यदि प्राप्नोमि घृतं,
गण्डकाभिरिति पचामि नित्यम् ।
टङ्क एको यदि सैन्धवः प्राप्तः,
सोऽहं रङ्कः सोऽहं राजा ॥]

वर्णविद्विषयस्य वचनम्—सिरमात्रं यदि प्राप्यते घृतं तथा गण्डकाभिरिति पचामि
नित्यम् । तत्र टङ्कमात्रं यदि सैन्धवं सञ्चनं प्राप्तं तदा न एवाहं रङ्कः न एवाहं राजा ॥ उ-
दाहरिता यथा—ऽऽऽ॥ऽऽऽऽऽऽ, ऽऽऽ॥ऽऽऽऽऽऽ, ऽऽऽ॥ऽऽऽऽऽऽ, ऽऽऽऽऽ॥ऽऽऽऽ यथा वा—
'मल्लयवनहृन्नुमपराग' पाभृगनिवृत्तरजिगन्धभागः । विस्तरमधिकृतमानदुरन्तः कस्य
न मुरमुपनयनि वसन्तः ॥'

अथ चउबोलाछन्दः—

सोरहँ मस्तहँ बे वि पमाणहु,
धीअ चउठुहिँ चारिदहा ।
मस्तह सट्ठि समगल जाणहु,
चारिपभा चउबोल कहा ॥ १०५ ॥
[षोडशमात्राभिर्द्वावपि प्रमाणयत,
द्वितीये चतुर्थे चतुर्दश ।
मात्राः षष्टिः समग्रा जानीत,
चतुण्यदा चउबोला कथिता ॥]

षोडशमात्राभिर्द्वावपि चरणी प्रथमवर्गीयकौ प्रमाणयत । द्वितीये चतुर्थे चरने च चतुर्दश
मात्राः । एवं षष्टिमात्राभिश्चतुर्दश जानीत ॥

चतुर्थे एकादश,
 पञ्चमे पञ्चदशानयन्तु,
 षष्ठ्याष्टि पूरयन्तु,
 अमे दोहा दत्त
 राजमेनः सुप्रसिद्धाभिः
 रक्षा भणानि इमाम् ॥]

प्रथमे पदे पञ्चदश मात्रा विनश्य । पदे द्वितीये द्वादश । तृतीयेऽप्याने पञ्चदशमात्रा
 जानीत । चतुर्थे एकादश मात्राः । पञ्चमे पञ्चदश मात्रा आनयन्तु । एवं पञ्चपदेषु षष्ठ-
 षष्टि मात्राः पूरयन्तु । अमे दोहा दत्त । राजमेनो नाम राज्ञा सुप्रसिद्धाभिर्मा रक्षा भ-
 णति । इदमप्युदाहरणम् ॥

एतस्या एव गणनियममाह—

विभक्तं निष्कलं मंढवह्निं निष्णि पाश्चकं फरहृल्लः,
 भंनं शर्दि किं विष्णु पदम ये मत्तं भवरपद,
 समपभ तिभ पाश्चकं मध्यन्तह्निं भंनं विस्त्रज्जह्नि,
 षड्ढाचरणं विचारि एकं लह्नि कट्टिभं निरजसु,
 तम पंच पाभं षड्वर्णं फहं यत्पुणाम विगलं कुणह,
 टवि दोसहीणं दोहाचरणं गभमेनं गृह्ण भणर ॥ १०७ ॥

[विषमे त्रिकलं स्थापयन्तु त्रयः पदातयः त्रियन्तां,
 अन्ते नरेन्द्रः किं विप्रः प्रथमं द्वे मात्रे अपरपदे,
 समपदे त्रयः पदातयः सर्वलघुमन्ते विसर्जयन्तु,
 चतुर्थचरणे विचारयिष्वैकं लघुमाह्वयं गृह्णन्तु,
 एवं पञ्चसु पादेष्ववशिष्टां कृत्वा वस्तुनाम पिङ्गलः करोति,
 स्थापयित्वा दोषहीनं दोहाचरणं राजसेनो रक्षां भणति ॥]

त्रिमे पदे प्रथमद्वितीयतमे प्रथमं त्रिजने स्थापयन्तु । तत्रोपरः पदान्तं चतुर्थ-
 लगणां त्रियन्ताम् । अत्र प्रथमपादस्यान्ते अनेन्दो भगवः । द्विजा त्रियन्तः चतुर्थे-
 स्वात्मनो भगवः । ततोऽपरत्र तमे द्वितीये चतुर्थे च द्वे मात्रे प्रथमो दत्ता चतुः पदान्तं
 चतुष्पल्लवयोग्या, पूर्वस्थापितमात्राद्वयेन ॥ कर्णव्या इत्यर्थः । सर्वेषु पदेषु लघुमन्ते

मिसर्जयन्तु । चतुर्थे चरणे विचारयित्वा कार्यः । उट्वणिकां विधाय तुरीयचरणे एकं टं
 घुमादृष्य गृह्णन्तु । तेन चतुर्थे चरणे एकादशैव कलाः । अतस्तृतीयो गणसिक्कवि-
 स्वात्मको भवति, इत्येवं पद्यसु पादेषु उट्वणिकां कृत्वा अष्टाष्टिमात्रायां पूरयित्वा वस्तु-
 भूतं तच्छब्दसो नाम विह्वलः करोति । 'वस्तु' इत्येतस्य नामान्तरम् । वारो (?) एव
 पयित्वा दोषहीनं दोषावरणं राजसेनो नाम राजा रघुमिति भणति । बह्वर्षी चन्द्रः ।

तामुदाहरति—अथा (यथा)—

‘भमइ मधुअर फुल्ल अरविंद,
 णवकेसुकाणण फुल्लिअ,
 मज्जवेस विअ गय युंलिअ,
 मिअल पयण लहू वहइ,
 मलअकुद्ध णउरालि पेत्तिअ,
 विअम णोअउसर हणइ,
 दूर दिगन्तरं केत,
 केणहि अणउ वारिइउ,
 इअ पणिंनिअ दूरं ॥’

[भमनि मधुकरः स्फुटितपरिविन्द,
 नवकिशुककाननं पुष्पितं,
 मज्जवेसो गिकां रागं कुमनि,
 शीतलः पयसो लघु वहति,
 मलयबुद्धे नारात्री प्रेरयिता,
 निभं मनोभासये निगनि,
 दूरे दिगन्तरे काव्यः,
 केन प्रसारिता मानं व्यापयिष्यामि,
 त्वं परिपूर्वैर्दूरं दूरेण ॥]

इति चतुर्थे चरणे ॥ अथान्यत्र यमनमनं मेकतन्मनं शीतलं—अथा हे मणि, मधुकर
 नवोऽस्मिन् । मधुकरि पुष्पितं च । विह्वलः गीतं च । मज्जवेसुकाणनं च पुष्पितं ।

१. 'मज्जवेस' इति = 'मज्जवे' इति च 'मज्जवे' इति च 'मज्जवे' इति च । २. 'पणिंनिअ' इति
 इति = 'पणिंनिअ' इति इति च 'पणिंनिअ' इति च ।

अथ च सर्वदेशे विकः पञ्चमं कृजति । क्षीतन्वयश्च नो मलयानिलः मलयकुहस्थनववली-
मभिनवत्पत्रा प्रेरयित्वा तपु मन्दं वहति । एवं वसन्ते जाते मतिं विस्तं च मनोभवशरो
हन्ति । दूरे दिगन्तरे कान्तः । कथमिदानीमात्मानं स्थापयिष्यामि । एवं पतितं दुरन्त
दुःखमिति । एतस्या एवाव्ययं नवपदमिति नामान्तरम् । उद्वणितश्च यथा—III, IIII,
SII, ISI, II S, IS I, III, SI, SII, ISI, SII, III, IIII, III, III, IIII, ISI,
SII, SIII, IIII, III, SIII, IIS, I, SIII, IIS, III, IIIII, IIS, I.

अर्थतस्य छन्दसः मय भेदा भवन्तीति नामतस्तानुदितानि—

कैरही णंदा मोहिणी चारुसेणि तह भद ।

रोअसेण तानंक पिअ सस वरुणि प्फंद ॥ १०८ ॥

[करभी नन्दा मोहिनी चारुसेना तथा भद्रा ।

राजमेना तालङ्किनी प्रिये सस वस्तुनि निष्पन्नानि ॥]

करभी, नन्दा, मोहिनी, चारुसेना, भद्रा, राजमेना, तालङ्किनी, इति प्रिये सस भेदा
वस्तुवशनामकारणान्छन्दसो निष्पन्नाः । दोहा छन्दः ॥

तेषां लक्षणमाह—

पदमतीअपञ्चमपभह तेरह मत्ता जासु ।

धीअचउत्थएआरहहिं करहिं भणिज्जसु तासु ॥ १०९ ॥

[प्रथमद्वितीयपञ्चमपदेषु प्रयोदशमात्रा यस्याः ।

द्वितीयचतुर्थपरेकादश करहीं भणति ताम् ॥]

प्रथमद्वितीयपञ्चमपदेषु यस्याव्योदश मात्राः । अथ च द्वितीयचतुर्थपरेकादश मात्राः ।
एवं पञ्च पदानि, एतस्मिं दोहा यस्यालां करभी भणति । दोहा छन्दः ॥

पदमतीअपञ्चमपभह मत्त होइ दहचारि ।

धीअचउत्थएआरहहिं णंद भणिज्ज विआरि ॥ ११० ॥

[प्रथमद्वितीयपञ्चमपदेषु मात्रा भवन्ति चतुर्दश ।

द्वितीयचतुर्थपरेकादश नन्दा भणति विचार्य ॥]

यस्याः प्रथमद्वितीयपञ्चमपदेषु चतुर्दश मात्राः । द्वितीयचतुर्थपरेकादश, तां विचार्य
दोहा च यस्या नन्दा भणति । दोहा छन्दः ॥

पदमतीअपञ्चमपभह णव दह मत्ता जासु ।

धीअचउत्थएआरहहिं तं मोहिणि मुणिआसु ॥ १११ ॥

१ परिच्छेदः]

प्राकृतपिङ्गलसूत्रम् ।

[प्रथमतृतीयपञ्चमपदेषु मात्राः षोडश यस्याः ।
समे द्वादशीकादस तालङ्किनी भण ताम् ॥]प्रथमतृतीयपञ्चमपदेषु षोडश मात्रा, द्वितीये द्वादश, चतुर्थे एकादश, अन्ते दोहा
यस्यास्तां तालङ्किनी भणोति । एतेषामुदाहरणानि सुषुद्धिभिः स्वयमूपाणि । इति
रागप्रहरणम् ॥

अथ पद्यावती छन्दः—

भंगु पडमावत्ती ठाणं ठाणं चउमत्ता गण भट्टाभा
धुव कण्णो करअनु विण्णो चरणो पाए पाअ उक्किटाभा ।
जइ पनइ पभोहर किमइ मनोहर पीडइ तइ नाभकगुणो
विभरइ संतामइ कइ उज्जामइ इय चंडालचरित्त गणो ॥ ११६ ॥[भण पद्यावती स्थाने स्थाने चतुर्मात्रिका गणा अष्टौ
भुवं कर्णः करतलो विप्रधरणः पादे पाद उरुहटा ।
यदि पतति पयोधरः किमिय मनोहरा पीटयति तथा नायकगुण
पितरं संग्रासयति कविमुद्रामयत्ययं चण्डालचरित्रो गणः ॥]यस्याः स्थाने स्थाने चतुर्थीति चानेगु चतुर्मात्रिकाधनुःपद्या गणा अष्टौ भवन्ति । ता
पद्यावती भण । के के गणा इत्याह—कणे गुह्यवात्मको गण । करतलः गुह्यत-
अनुपलब्धः । द्विः चतुर्लक्ष्यात्मको गण । चरणः भारिगुह्यमेगणाग्यः । धुवं निधितम् ।
एव एव गणाः वीर्यायेण वगुमेत्याह पादे पादे उरुहटाः चरणोः । अथ 'धुवधम्मो'
इति कविपद्याह । तत्र धर्मो सुधिशिरः, तेन बुद्धिपुवन्तादुरइय विशिष्टतम् । अथ यदि प
पीधो अणवः पतति तदा विमियं मनोहरा, (मनोहरा) न भवतीत्यर्थः । अथ च यस्य क
वित्तं विद्यते तस्य नायकस्य तथा भुवं पीटयति, पितरं जामात्रि, कविपद्य विजा
विवेचि शृणोति—कविमुद्रामयति, तस्यावन्न छन्दसि अत्र जगन्धनान्तरित्तं सर्व
त्याग्यः । उक्तं च भण्यते—'यद्यहचतुष्कलमर्जनमिषावरचरपरवर्णोद्भवविहिता सा पद्य
विजा विदुषमुपदिता जगन्निहिता सुषुद्धिः । ११ इत्यागुपुनरैवेति शिवाय
एतामिमज्जताय तदा पविनापविहलभनितगुमहत्तरनिगमनसिद्धितमरा ॥'

पद्यावतीमुदाहरति—जहा (पद्या)—

'मभभजिभ वंग भंगु कजिगा तेनेगा रण मुनि चने
मरहट्टा जिह्वा लगिभ कट्टा सोरट्टा भभ पाभ पने ।

संसारनरेंद्रा वसुधैकुटम्भा उत्थी उत्थी जीवहरे

कामदेवदत्ताय नमः पञ्चाङ्ग विज्ञानाय नमः ॥

(यदि न पश्यति तदा भद्राः कान्तिहारादीनां रणे मुक्ता भवितः)

दण्डः पुनः श्लाघः क्षाणः क्षीराण भयेन पादे पतिताः,

महाराष्ट्र राज्य सरकार, नवी मुंबई, महाराष्ट्र

कः शिष्यासीत् कुर्वन् प्रमाणं निजगृहस्य भगवि मन्त्रितः ॥

प्राकृतपिद्मलम्बम् ।

परिच्छेदः]

[दोहालक्षणं प्रथमं पठित्वा काव्येनार्थं निरुत्त्वा,
गुणद्वयं बुधजना जानीत उल्लेखेन संयुक्तम्,
उल्लेखेन संयुक्तं यमकं शुद्धं तद्वद्वे,
चतुर्थत्वारिंशदधिकं शतं मात्राः सुकविना दृढबन्धः काव्ये,
चतुर्मासवारिंशदधिकं शतं मात्रा यस्यास्तनुभूषणशोभा,
तां कुण्डलिकां जानीत प्रथमं यत्र पठ्यते दोहा ॥]

प्रथमं द्विपञ्चमं पठित्वा काव्येनार्थं निरुत्त्वा कुण्डलिकां जानीत । दोहादीम् ।
उल्लेखेन संयुक्तम् । उल्लेखेनमेव उल्लेखः पठ्यते, तेन गुणमेव यः पुनः पठितव्यः ।
ननु पदपदद्वयल्लेखेन कव्येना गुणद्वयं, तस्यापि निरुत्त्वा उल्लेखेन निरुत्त्वापिमा पठेत् ।
शब्दं यमकं भवति । तत्राद्यं पठेत् । द्विपञ्चमं मात्रा इत्यादिवाक्यामाह—चतुर्थत्वा-
रिंशदधिकं शतं मात्रा यत्र भवति । सुकविना दृढं बन्धः काव्ये । दोहाया अष्ट-
त्वारिंशत्, काव्यस्य काव्यशक्तिमिरिता चतुर्थत्वारिंशदधिकं शतं मात्रा तनुभूषणशोभा
यस्यास्तो कुण्डलिकां गुणद्वयं जानीत । तत्रेनाष्टपदी कुण्डलिकेन तावदावधिः । तथा चोक्तं ।
मूलम्—‘कुण्डलिका मा काव्ये प्रथमं दोहा यत्र । दोहाचार्यकपुत्रं प्रथमं निदधे तत्र ॥
प्रथमं निदधे तत्र यः प्रति गुणद्वयमयम् । अष्टपदी सा भवति त्रिपदत्रिपदीति ॥
यमकम् ॥ अष्टपदी सा नवति सुविप्रपठितमष्टपदी । कुण्डलिनाद्यभक्तिविबुधने
कुण्डलिका ॥’ इत्युदाहरणम् ॥

तामृतादिति—(प्रह) वरा—

‘दोहां माविभ हिमिहै मुनिष्व मेघसरीर,
पुर जगज्जलमयिवा वलिभ वीर हस्मीर,
वलिभ वीर हस्मीर पाभवा मेघनि वेपथ,
दिगमग जह भेधार धुनि सुगह भाग्यहारि,
दिगमग जह भेधार भाग्य सुगमगुणउहा,
दमरि दमनि विपकममाह दिह्यमहै दोहा ॥’
[दोहा माविता दिह्यमये मुनिष्व मेघसरीरे,
पुरो जगज्जलमयिवा वलिभ वीर हस्मीर,
वलिभो वीर हस्मीर पाभवेण मेघिनी वपथे,

१. अत्र इत्ययमन्तवद्विज्ञा न विज्ञातः । २. दोहाचार्यकपुत्रो वपथः । ३. अत्र
प्रथमं ‘विज्ञा’ ‘वेपथ’ इति वा शब्दा उदाहरणं भवति । ‘विज्ञा’ ‘वेपथ’ इति वा
विज्ञातम्

दृष्ट्यार्गे नभस्यन्धकारो धूलिः सूर्यरथमाच्छादयति,
दृष्ट्यार्गे नभस्यन्धकार आनीतः मुरासानस्योलः,
.....विपद्भान्मारिता दिल्लीमध्ये दोह्या ॥

लीनः । परिगण्य कुत्रान् । भूतमात्राविहारी स्थापने नृदिभ विभोः १२२ परिगण्य
लङ्गे एव । यदा भविष्ये कदा स्थापना । इत्येते भविष्ये भविष्ये इति शास्त्री प्रेरितः ।
वर्तितः । वर्तमाना कदा—५॥, १॥, ५॥, १॥, १५॥, १५॥, ५॥, ५॥, १॥, ५॥, १॥
१५॥, १५॥, १५॥, ५॥, १॥, १५॥, ५॥, ५५॥, १॥, १५॥, १॥, १॥, ५॥, ५॥

अथ द्वितीयः—

आदिग इदु मत्त हं गदम हि विरमहि निनि गगुङ्ग
तद् पारकमुभय गमिमंडलद् विभिनिविगमुरर ।
सरसाह म्भभ गमाड तद् गृहपी कम्प कइत कइअगा
मधुरचरणभंग लह विरमछु दोरह मुण्डु गृहभगा ॥ १२१ ॥
[आदिग इन्दुर्यत्र भवति प्रथमं ठि दीयन्ते प्रयो धनुर्गा,
तथा पदातिपुगलं परिमंस्थापयन्तु विधिरिधिरगुदरम् ।
सरसान्या गृहीत्वा प्रसादं तत्र गृथिन्यां कुरुत कवित्वं कविजनाः
मधुरचरणमन्ते दश्य द्विपदीं जानीत बुधनाः ॥]

आदित्य इन्दुः षट्कलो गणः प्रथमं यत्र भवति । ततो दीयन्ते प्रयो धनुर्गाधनुर्गत-
गणा यत्र । तथा पदातिपुगलं चतुष्कलपुगलं परिमंस्थापयन्तु । एवं विधितो विधिर-
नरमिति चन्द्रोविशेषणम् । सरसान्याः सहाश्रयमाह गृहीत्वा तथा गृथिन्यां कुरुत क-
वित्वं कविजनाः । मधुरो गुरुस्तं चरणान्ते दश्य । एतादृशं द्विपदीछन्दो जानीत बुधाः ।
अत्रेदं लक्षणद्वयं [द्विपदीछन्देन सातव्य न तु षट्चतुष्टयम् । द्विपदीनि नामविरोधात्ततो-
बाह्येणाथ । अत्रेन्दुर्यपि लघुद्वयगुरुद्वयात्मकः (५५५) षट्कलस्तथापि षट्कलमात्रोप-
क्षकः लक्ष्ये तथैव दर्शनात् ॥

उक्तामेवोद्यगिकां दोहाछन्दसा स्पष्टीकृत्वा—

छकलु मुह संठाविकहु चकलु पंच कैरेहु ।
अंतहि एकह हार दह दोवइछंद कहेहु ॥ १२२ ॥
[षट्कलो मुखे संस्थापयित्वा चतुष्कलान्यत्र कुरुत ।
अन्त एकं हारं दत्वा द्विपदीछन्दः कथयतु ॥]

षट्कलं मुखे स्थापयित्वा ततश्चतुष्कलान्यत्रगणान्कुरुत । अन्ते च एकहारो गुरुस्तं
दत्वा द्विपदीछन्दः कथयतु । भूषणेऽपि—“आरी षट्कलसंगतमेतत्तदनु पञ्चचतुष्कलम् ।
गुर्वन्त द्विपदी भवतीह हि विचलच्छकलदलम् ॥” इदमप्युदाहरणम् ॥

१. एतत्पूर्वं मूलपुस्तके “अह दीपई” इति पाठो दृश्यते. २. “मण कइअगा” इति मूल-
पुस्तकस्थः पाठः. ३. “मधुरचरण; षट्कलः” इति, शक्तिरव्याख्यायाम्. ४. “ठवेहु” इति
मूलपुस्तकस्थः पाठः.

तामुदाहरति—अहा (एषा)—

दाणवदेव धेवि दुर्कृतव गिरिवरमिहर कंभिओ,
हभगभपाभपाभचट्टंतउ धूलिहि गभणह संपिओ ॥
(‘सातव सिंधुणीर उच्छलिअह मेअणिजलहरपूरिओ,
असुरसुरेदसमरदरमणट्ट तिनिट्ट अणवरचूरिओ ॥’)

[दानवदेवी ह्यावपि परस्परं मित्रितौ गिरिवरशितरं कम्पितम् ।
हयगजपादाघातोत्पितधूलिभिर्गगनमाच्छादितम् ॥]

दानवदेवी ह्यावपि संगमार्पमेकरा परस्परं मित्रितौ । अथ एष गिरिवरस्य सुमेरीः
शितरं कम्पितम् । अथ च हयगजपादपातोद्भूतधूलिभिर्विराजन् व पिङ्गेण पिहितम् ।
उदाहरिका यथा—S1S, 1S1, 3S, 111, 111, 1S1, S, (१८) 111S, 1S1, 1S1, 1S1,
111, 1S1, S, (१८).

अथ कुण्डलाच्छन्दः—

पहम दह दिग्जिआ पुण वि तह किग्जिआ
पुण वि दहसत्त तह विरह जाभा ।
एम परिविविहुदल मत्तसततीसपल
एहु कहु सुहाणा जाभराभा ॥ १२३ ॥
[प्रथमं दश दीपन्ते पुनरपि तथा क्षिपन्ते
पुनरपि समदश तथा विरतिर्जाता ।
अनेन परदलेऽपि(!) सात्रिदापतन्ति
इमां कथयति सुहाणां नागराजः ॥]

प्रथमं दश मात्रा दीपन्ते । अर्थात्तत्र विरतिः विद्यते । पुनरपि तथा कथयन्ते । पुन-
रपि समदशमात्राया विरतिर्जाता च । अथदेव सीया इत्युक्तेऽपि अत्र तत्रत्रिदापतन्ति इति
तामिमां नागराजः निहतो कुण्डलाग्निं कथयति । इत्यमुदाहरणम् ॥

तामुदाहरति—अहा (एषा)—

गह्वर मभमणमभ म्भसल्लम पक्खणिअ
साहिदुर गाजि खेलेन गिदु ।

कोपि पिअ जाहि तह थपि जसविमल महि
जिणइ णहि कोइ तुह तुलुक हिंदू ॥

[सहस्रं मदमत्तगर्जांल्लक्षं लक्षं संनद्धा-

न्सज्जीकृत्य साहिद्वयं केन्दुकामिव खेलति ।

आकुश्य प्रिय [याहि] तत्र स्थापयित्वा विमल्यशो महां
जेष्यति नहि कोऽपि त्वां तुरुष्को हिन्दू ॥]

सहस्रं मत्तान् नामान् । सहस्रशब्दोऽप्यस्यातशची । लक्षं लक्ष संनद्धातथारान् स-
ज्जीकृत्य साहिद्वयानि(?) साहिद्वय केन्दुकामिव खेलति । अतिसुन्दरसंगरे रचयतीत्यर्थः ।
भतो हे प्रिय, आकुश्य गल(?) तत्र स्थापयित्वा विमल्यशो महान् कोऽपि दुष्को
हिन्दू वा त्वां न जेष्यति । काविन्महामहं स्वमर्तारमुत्साहयति ॥ उद्यमिका यथा—
IIIIISIII, SIIISIII, SIIISIS, SISIS (३७) SIIISIII, SIIIIIIII, IIISISII, IIISIS (३७)

अथ सत्ताउन्दः—

भुअ धरिअ दिअवरणवगण कमलनभणि बुह-

अणमण सुहइ जिमि सिसि रअणि सोहण ।

पुण विअ विरइ विहुपअ गअवरगमणि रअण

वर फणिअइ मण सुमर बुहअणसोहरा ॥ १२४ ॥

[ध्रुवं भृगा द्विजवरगणाञ्च कमलनयने बुध-

जनमनः मुखयति यथा शशी रजन्या शोभते ।

पुनरपि विरतिः पदद्वयेऽपि गजवरगमने रगणः

परे फणिवतिर्भगानि स्मर बुधजनमनोहरम् ॥]

यत्र शिखिः भृगा पूर्वे द्विजवरस्य चतुर्दशचतुष्कन्दस्य नव गणान् हे कमलनयने,
विपुत्रजनमनः मुखयति । भुव (?) चतुन्दः । तत्र यथा शशी रजन्या शोभते । रगणो
नवद्विजगणोपरि शोभते । हे गजवरगमने, पुनरपि शिखिः पदद्वयेऽपि । नव विरगणः
पथाजन इति सत्ताउन्दः । नवः श्रेष्ठः फणिवतिर्भगानि । [हे] बुधजनमनोमोहर त्वम-
रेति । इत्यनुदाहरणम् ॥

एन्देव सोहणन्मा वाटीहयाह —

विहृदल जय वज विण्णमण जोहण अण्ण ठवेहृ ।

मज रअतिअ वजवरअ दह गण मण मुणेहृ ॥ १२५ ॥

[सशिवदने गजगमने पदे पदे द्विजगणयन् पयोधरेण सशिवम् ।
पठ प्रथमं द्वाभ्यां द्वाभ्यां लघुभ्यां प्रकटितो द्विजगणोऽधिको जगणो द्ये
भगति तौ शिसाभ ॥]

हे सतिगहने, हे गजगवने, यत्र पदे पदे द्विजगणदूकं भवति । तदुगरी पदेपौत्र ३-
मनेन सतिगहम् । अरिगिण्डजगणमित्यर्थः । एवंविधं प्रथमद्वयं पठ । पञ्चगुह्यां ह्यग्रां
ह्यगुह्यां पञ्चगुह्यां अधिक एको द्विजगणो लभ्यते । तेन द्वितीये हते सतिगणगवना
यत्र जगणो भवति न इति प्रसिद्धः । शेषस्तद्विष्टानामकं छन्दो भवति । [अम्]
ह्यगुह्याम् ॥

महाराष्ट्रमैत्रि साहस्यमाह—

मम भद्राहस गडमे श्रीए बस्तीम मरणाह ।

ੴ ੴ ਅੰਨੇ ਲਹੁਆ ਦੁਖਾ ਸਿਧਾ ਸਿਧਾਏ ॥ ੧੨੭ ॥

(भाषा भट्टादिशतिः प्रथमे द्वितीये द्वाविंशत्याद्याः ।

पदे पदेऽन्ते लघुक्ता शुद्धा शिखा रिमानीत ॥

वृत्तान्तानि विनाशाय प्रथमे कृते भवन्ति । द्वितीयकृते ह्यविनाशमात्राः । पञ्चोक्तौ तु
मूर्तिरन्तर्यामिणि गिन्नायनो विजानीय ॥ मृगयेद्वि—‘द्विजवरमिह द्विरमृगयितुमात्रं
इव जलमात्रं विरोहि । केशवमिन्मिह वरदन्मयि कुव केशिनरगयितुमजितवदिति
आदि ॥’ इत्यन्तर्यामिणः ॥

नमः शिवाय—ब्रह्मा (वृत्त)।

कृत्स्नं मयि समाहृत्य अभिगच्छन्ति किञ्चन वदन्त्यभ्यस्यन्ति ।

[illegible]

निमित्तं मया धनं खनिप्रभो-दिग्मा बहुतेऽप्यसि वसन्तः ।

मन्त्रः ॥ १ ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

[illegible][illegible]

अथ सांगताहः—

पटमचरणे गतिवर्धनं मिभणभणि नय दिभगण पभत पुन वि
तह रभण टयह भंतए कण्णो ।

विगलणाय घणंता माला सेमं वि गाहस्स ॥ १२८ ॥

[प्रथमचरणे शशिवरने मृगनयने नव द्विजगणाः पतन्ति पुनरपि तथा
रगणं स्थापयन्तस्ते कर्णः ।

पिङ्गलनामो भणति मालां शेषमपि गाथायाः ॥]

हे शशिवरने, हे मृगनयने, कर्णो गुरुदयामहो गणो भवति । शेषं द्वितीयचरणं गा-
थाया अर्थे परिमल्लन्मात्प्रच्छन्दः पिङ्गलनामो भणति ॥ इरमयुराहरणम् ॥

उत्तालक्षणमेव दोहाच्छन्दसाह—

पटम होह नव विप्पगण जोहल कण्ण ठयेहु ।

गाहा भट्टा भंत दइ मालाछंद करेहु ॥ १२९ ॥

[प्रथमं भवन्ति नव विप्रगणा ओहलं कर्णं स्थापयत ।

गाथाया अर्थमन्ते दत्वा मालाच्छन्दः कुरुत ॥]

एव प्रथमं नव विप्रगणाः ततो ओहलं रगणः पुनर्गुरुदयम् । एवं पञ्चवत्सारिङ्गमात्राः,
पञ्चाङ्गायाया अर्थे सप्तविंशतिमात्राः उत्तरार्धे एव तन्मात्प्रच्छन्दः ॥ तथा चोक्तं वागी-
भूषणे—“द्विजवरनमृगणमनिशयगुरुविरमिह कुट तदनु रगणमपि कलय कमलमुखि कर्ण-
वत्पणे ॥ अपरदलं गाथाया मात्प्रच्छन्दं विविधं तत् ॥” इरमयुराहरणम् ॥

तामुराहरति—अथा (यथा)—

वरस जल भमइ घण गभण सिअल पवण मणहरण कणभणि-
अरि नचइ विजुरि कुट्टिआ नीवा ।

पत्थरवित्थरहिअला पिअला निअलं न आवेइ ॥

[वर्धति जलं भ्रमति घनो गगने शीतलः पवनो मनोहरणः कनकपीता
नृत्यति विद्युत्कुट्टिता नीवाः ।

प्रस्तरविस्तरद्वयः प्रियो निकटं नायाति ॥]

काचित्प्रोपिनभर्तृका कर्तासमयमालोक्य सखीमाह—हे सखि, वर्धति जलम् । भ्रमति
घनः । शीतलः पवनो मनोहरणः । बहति इति शेषः । किं च [क]नकपीता नृत्यति विद्युत् ।
नीवाः [कुट्टिताः] एवंविधेऽपि समये जाते प्रस्तरविस्तरद्वयो महापापानहरणः प्रिय इ-

...
...
...
...
...

...

...
...
...
...

...
...
...
...
...

...
...
...
...

...
...
...

...
...
...
...

...

...
...

दे शिङ्, राजा [नु]य्य, साम्राजः लयः, बभूः कन्दबारीषी, मेवको धूर्तः, एवं मति
 र्दं जीवनं गुणवत् पार्ययेन सति दृष्टं परिहर । शिरस्य सङ्घातं बुद्ध । इति कर्मिदृष्टं
 मति शिञ्ज्याह । उदाहरिका यथा—५५५, ॥५, ॥, ॥५५, ॥५, १, ॥५॥, ५५५,
 ॥५, ॥, ॥५॥, ॥५, १, ॥५॥, इति पञ्चाक्षरीसङ्घः ॥

अथ शीघ्रा सङ्घः—

सो सौरदृष्ट आण जं दोहा विपरीतं दिभ ।

पथ पथ अमकः चगण जाभराभ विगल कहर ॥ १३२ ॥

[तो शीघ्रा जानीहि या दोहा विपरीता स्थिता ।

पदे पदे समकं स्यात्प्राहि नागराजः पिङ्गलः कथयति ॥]

तां शीघ्रा जानीहि । तां शिरसीय दोहा स्थिता । तत्र च पदे पदे समकं स्यात्प्राहि ।
 इति नागराजपिङ्गलः कथयति । प्रथमधरणे एकादश, द्वितीये त्रयोदश, तृतीये एकादश,
 चतुर्थे चतुर्दशेति । भूतकेऽप्युक्तम्—‘तत्त्वोद्गाहनममङ्गुलपथनिरिति वदति । यदोहा-
 शिरसीमिह जनहृदि मुरमुपनयति ॥’ इदमप्युदाहरणम् ॥

सामुदाहरति—अथा (यथा)—

सो माणिभ पुण्यंन जासु भक्त पंडिभ तनभ ।

जासु घनिणि गुणमंति मो वि पुहवि सगहणिलभ ॥

[स मान्यते पुण्यवान्यस्य भक्तः पण्डितस्तेनयः ।

यस्य गृहिणी गुणवती सोऽपि पृथिव्या स्वर्गनिलयः ॥]

बन्धितार्त्तमिवशूतपदे—स एव मान्यते पुण्यवान् यस्य तत्रयो भक्तः, अर्थात्पुण्यः,
 पण्डितश्च । यस्य च गृहिणी गुणवती स तु पृथिव्यामपि वर्तमान स्वर्गनिलयोऽमरो भ-
 वति । उदाहरिका यथा—५५॥५५ । (११) ५॥५५॥५॥ (१२) ५॥५५॥५५ (११)
 ५॥५५॥५५॥ (१२)

अथ हास्यसङ्घः—

सगणा भगणा दिभगणह मक्त चउहर पथ पलह ।

संटाइ बंको विगह अहा हाकारिरूपमह पट्ट कहा ॥ १३३ ॥

[सगणो भगणो द्विजगणो मात्राश्चतुर्दश पदे पतन्ति ।

संस्थाप्य वक्तं विरत्नी यथा हाकारिरूपमिदं कथितम् ॥]

यत्र सप्तमो गुणतथानुक्तः सगणो गुर्वादि, द्विजगणश्चतुर्दशस्वात्मरूपः । अत एव
 व्यस्तसप्तमना गणा भवन्ति । अन्ते वक्तं गुरमेकं संस्थाप्य मात्राश्चतुर्दश विविक्ता वर्णा-
 येकादश पदे पदे उत्तरार्धे दत्त पतन्ति, तदिदं हाकारिरूपमिदं कथितम् । इदमप्यु-
 दाहरणम् ॥

[यस्य चन्द्रः दीर्घे विधानं दिशः ।

तं ह्यभ्युपेत्य तुभ्यं ददामि ॥]

यस्य चन्द्रः दीर्घः । यस्य परिधानं दिशः । तं ह्यभ्युपेत्य तुभ्यं ददामि । उ०१-
दिशः [यथा]—॥५॥, ॥५॥, ॥५॥, ॥५॥ ॥५॥, ॥५॥, ॥५॥, ॥५॥

अथार्धः—

गोराह मया कवीज अंत प[भो]हर दीज ।

एतु सुष्ठं भर्हीर अंपर विगलवीर ॥ १३६ ॥

[एकादश मायाः कियन्तेऽन्ते पयोधरो दीयते ।

एतत्सुष्ठुन्द आभीरं जल्पति पिङ्गलवीरः ॥]

यत्रैकादश मायाः प्रतिपदं कियन्ते । यत्र चान्ते जगन्तो दीयते । एतच्छब्द आभीर-
मामयमिति जल्पति पिङ्गलः । भूषणेऽपि—‘एकादशमायाः कियन्तेऽन्ते पयोधरो दीयते ।
इदमाभीरमवेदि जगन्मन्त्रमभिधेदि तं’ इदमनुदाहरणम् ॥

तामुदाहरति—जहा (यथा)—

मुंररि गुज्जरि णारि मोभण दीहविसारि ।

पीनपभोद्वभार मोल्ल मोतिभहार ॥

[सुन्दरी गुर्जरी नारी श्लोचने दीर्घादिमात्रिणी ।

पीनपयोधरभारे लुटति मीतिवहारः ॥]

उदाहरति यथा—॥५॥॥५॥, ॥५॥॥५॥, ॥५॥॥५॥, ॥५॥॥५॥.

अथ एण्डवलाटन्—

कुंनभर धनुदर हभवर गभवर छकलु विविपापकरले

पत्तीममसह पभसु पतिद्वह आणह बुहभणा हिभभतले ।

सउवीहृदगलकल संपुणउरुभ फणिभासिभ भुभणे

हृदभल गिरुसउ गुरुमंजुसउ विगलणाभ अपतं मणे ॥ १३७ ॥

[कुन्तकरो धनुर्धरो हयवरो गजवरः पदकलः पदातिद्वयमेकदले

द्वात्रिंशन्मात्राः पदेषु प्रसिद्धा जानीत भुवजना इदयतले ।

अष्टाविंशत्यधिकशतकलं संपूर्णस्य फणिभासितं भुवने

दण्डकलं निरुक्तं गुरुसंयुक्तं पिङ्गलनागो जल्पति ॥]

१. ‘द्वह’ रवि. ‘द्वह एकादश’ इति तदर्थ. २. अस्वीदाहरणस्य ध्यात्य लक्ष्मी-
नाथ-रविवरकृतयोर्भाष्ययोर्नास्ति. ३. अत्र ‘यस्याः’ इत्यामन्त्रनीकम्.

“एतत् । तदुक्तं भूमे—‘द्वारैरमुषयाय धुनेन्द्रमरयाय । ॥ सीरसमेहि
तन्मन्त्रमभिधेहि ॥’ इदमप्युदाहरणम्—अदा (यथा)—

अगु हरथ करयान् विपसन्वकुलकाल ।

गिर मोह वरछत्त मंपुण्णसमिधत्त ॥

[यस्य हस्ते करवालो विपसन्कुलकालः ।

शिरसि शोभने वरछत्तं मंपूर्णशशिवत् ॥]

यस्य शालो हस्ते करवाल लङ् शोभने । सीरस । तन्मुकुलकालकल्पः । यस्य च
शिरसि वरमुत्तमं छत्तं शोभने मंपूर्णशशिवत् ॥ उदाहरितं यथा—॥S॥S॥S॥S॥S॥S॥
॥S॥S॥S॥S॥S॥S॥

अथ सिंहावलोकनछन्दः—

गण विण मगण भवि मत्त कथं

भणु निघवल्लोभणु छंदु धुभम् ।

गुणिगण मण बुग्गह्ठ जाभ भणा

तमु अगणु ण भगणु ण कण्णगणा ॥ १३९ ॥

[विप्रगणसगणौ भूत्वा षोडश भागा

भजन्तु सिंहावलोकने छन्दो ध्रुवम् ।

गुणिगणा मनसि बुध्यध्वं नागो भजति

यस्य जगणो न भगणो न कर्णगणः ॥]

भो गुणिगणाः, विप्रगणाभ्यामेव प्रतिपदं षोडश भागा भजन्तु सिंहावलोकने
छन्दः । ध्रुवं निधितं बुध्यध्वम् । नागो भजति । अथ न जगणो न मगणो न च कर्ण-
गणो भजति । ध्यानममलाम्ब्या विप्रगणाभ्यामेव षोडशकलं सिंहावलोकने छन्दो भजति ।
एतच्च श्रद्धालाभधनक्रमेण ध्यानान्तर्गन्ध्यावलम्बनेन भवतीति श्रेयम् । तथा चोक्तं या-
जुष्मणेऽपि—‘शृणु सिंहावलोकितहस्तवर्गं वरदमक्रमनोहरचरणधरम् । धरणीपतिमानस-
मधिरहितं हितं वेश्चतुष्पदमण्डलजितम् ॥’ इदमप्युदाहरणम् ॥

उक्तामेवोदवर्णिनी स्पष्टीकरोति—

विपसमगण पभ येवि गण अंत विमज्जहि हार ।

पग्गहा हेरि कइत्त करु सोलह कल पत्तार ॥ १४० ॥

वधिरुन्दी हम्मीरयवान् वर्णयति—यस्मिन्स्थले कीदृशे हम्मीरवधितुल्यस्मिन्स्थले च-
 पुष्टेऽनु लघोऽस्तिः पदभेदेति कृत्वा ज्ञायति । नास्ति पन्थाः कुत्रापि । रिक्तागोऽनलेन
 धृतः । 'यद् यद्' इति ज्ञापितम् पाठः । तत्र नमःपणोऽनलेन भृतः । तस्मिन्नेव च
 स्थले सर्वदेवे प्रयुक्तः पदानिबलति । यः पदानिबलपनीनां गुणधृतां लनी सृष्टान् अथ-
 नारि द्विपात्रोति । 'यन्' इति पाठे यन् स्तनी इति सप्रसूतिबलतीति । दस हम्मीरस्य
 भैरवदेवीस्ये पतिने सति पलायमानमैतद्विषयकाः धान्ताः सन्ती यदेन वधिमि-
 लीनाः । रिगुपि मन्त्रां तुष्टि । गिरः पिष्ट । आहन्मीत्यर्थः । श्रौटपति । केतानिति
 शेषः ॥ उदयनिका यथा—॥५, ॥५, ॥५, ॥५, ॥५, ॥५, ॥५, ॥५, ॥५, (११) ॥५, ॥५,
 ५५, ॥५, ॥५, ॥५, ॥५, ॥५, (११) ॥५, ॥५, ॥५, ॥५, ॥५, ॥५, ॥५, ॥५, ॥५,
 (११) ॥५, ॥५, ॥५, ॥५, ॥५, ॥५, ॥५, (११) ॥

अथ हरिगीताछन्दः—

गणनारि पञ्चकल द्रुविज्जमु धीमठाभहि एकलं

पथ पथह भंतहि गुरु करिज्जमु यण्णणेण सुसब्बलो ।

दह चारि दुक्क दहहु माणहु मत्त अट्ठस पाभ भो

हग्गिभीम छंद पमिद्ध जाणहुं विंगलेण पभासिभो ॥ ११४ ॥

[गणाध्वनुरः पञ्चकलान्स्थापयन् द्वितीयस्थाने पट्टकलः

पदे पदेऽन्ते गुरुं कुञ्जत वर्णनेन सुसर्वलम् ।

दस चत्वारो द्वौ दस द्वौ मानयन्तु मात्रा अष्टाविंशतिं पादे

हरिगीताछन्दः प्रमिद्धं जानीत विज्ञलेन प्रकाशितम् ॥]

भोः शिष्या, गणाध्वनुरः पञ्चकलान् स्थापयन् । द्वितीयस्थाने पट्टकले कुञ्जत । प्रति-
 परमन्ते चैकं गुरुं कुञ्जत । छन्दः वर्णनेन गुणैः सर्वं लक्ष्यति तद्वत्तम् । तत्र चत्वारो
 मात्रानियममाह—दस, चत्वारः, द्वौ, दस, पुनर्द्वौ, एतत्सर्वं मित्वा पादे अष्टाविंशत्याया
 इति मानयन्तु । तदेतच्छब्दो हरिगीताछन्दः प्रमिद्धं विज्ञलेन प्रकाशितं जानीत ॥ सूच-
 नेऽपि—'इन्द्रासनं प्रथमं विमर्शय तदनु लोचिनु पट्टकलं तनु तदनु पञ्चकलं चित्त
 कुञ्ज विरामे कुञ्जतम् । अष्टाविंशतिं विदिति च कथाः कलतयति छन्दः हरिगीत-
 मिति हरिगीतको वरकलार्थासमाप्तिरस्य ॥ इदमप्युदाहरणम् ॥

उक्तलक्षणमेवाह—

धीए छक्कनु एक कहु चारि पथ कल देहु ।

चारहर्जसर मत्त सउ माणसु भन्त टवेहु ॥ १४५ ॥

[द्वितीये षट्कलमेकं कथयन्तु चत्वारः पञ्चकला देयाः ।

द्वादशोत्तरं मात्राः शतं मानसमन्ते स्थापयत ॥]

द्वितीयस्थाने एकं षट्कलं कथयन्तु । अथशिष्टाधत्वारः पञ्चकला देयाः । ति
ण्डसंस्थामाह—द्वादशोत्तरं शतं मात्राः । पादचतुष्टयेऽपि मानसमेकं गुरुमन्ते स्थारत
तेन प्रतिपदमष्टाविंशतिमात्राः ॥

तामुदाहरति—अथा (यथा)—

गभ गभहि दुकिभ तरणि लुकिस्त्रभ तुरभ तुरभहि जुडिभा

रह रहहि मीलिभ धरणि पीडिभ भण पर णहि युगिभभा ।

बल मीलिभ भाइभ पत्ति धाइ कम्पि गिरिवरसीहरा

उच्छरह साभर दीण्ण काभर वइर वडिभ दीहरा ॥

[गजा गजैर्युक्ता तरणिर्निलीनस्तुरगास्तुरगैर्युधिरे

रथा रथैर्मेलिता धरणी पीडिता आत्मीयाः परे नदि मुद्राः ।

बलानि मिलितानि पत्तयो धाविताः कम्पितानि गिरिवरशिखराणि

उच्छलन्ति सागरो दीर्णाः कातरा वीरं वर्धितमतिदीर्घम् ॥]

काथिद्वन्द्वी सेकुलं मुद्रमनुवर्णयति—गजा गजैर्युक्ताः, तरणिर्धूलिभरेण निलीनः, तु-
रगास्तुरगैः सह युयुधिरे, रथा रथैर्मेलिताः । अत एव धरणी पीडिता । तस्मिन्तमो
आत्मीयाः परकीयाश्च न ज्ञाताः । अथ य बलाणि मीलिभ परस्परमेकीभूतानि । पा-
तरवतो धाविताः, अत एवातिभरेण कम्पितानि य गिरिवरशिखराणि । उच्छलन्ति च
सागरः । कातरा वीराना दीर्णाः । कातरा इति वा । वैरमतिदीर्घं वर्धितम् ॥ उपनिषा
यथा—IIIIII, SIIII, SIII, IIIII, ISII, S, (१८) IIIII, SIIII, ISII, SIII, IIIS, S,
(१८) IIIII, SIIIS, ISII, SIII, IIIS, S, (१८) SIIII, SIIIS, ISII, SII, IIIS, S,
(१८) ॥ यथा वा प्रथमान्तरस्थमुदाहरणम्—‘सखि बन्धमीहि मनो भूतं जगते ई-
न्यमवेत्यने परिमिष्टे मम वरयममे न जमे संप्रति कीदृशते । परिहृयेते कपुता भूते
नर्जिनीन द्विमतर्निर्मगता वरती परं वरनीहि सा गुरती रतीराजसं गता ॥’

अथ द्विद्वन्द्वी (विमर्श) छन्दः—

पदमे रह रहणे अट्टह रहणे पैण वसु रहणं रस रहणं

अन्ते गुह मोहह निद्रुअण मोहह सिद्ध मपहह वरतरणम् ।

१. ‘सिभ न पर भ न’ री०. २. ‘मिल पत्राह पति मार’ री०. ३. ‘गु’
री०. ४. ‘वदेभउ’ री०. ५. ‘सिद्धमोह’ (सिद्धे: मगोय) री०.

मह पनह पभोहर किमह मणोहर हेरह कनेयर तासु करे
 निम्भद्वी छन्दं जैणि भाणन्दं भणह कणिन्दो विमलमरि ॥१४६॥
 [प्रथमं दशसु विद्यामोऽष्टसु विरतिः पुनर्वसुसु विरती रसेसु विरति-
 स्ते गुरुः शोभते त्रिभुवनं मोहयति मिदुः श्यापते वरतरुणः ।
 यदि पतति पयोधरः किमिदं मनोहरं हरति कलेवरं तस्य कवे-
 त्रिभङ्गो छन्दो जानीमानन्दं भणति कणीन्दो विमलमतिः ॥]

एव प्रथमं दशसु विद्यासु रहस्यं विधायः, ततोऽष्टसु विरतिः, पुनरपि सप्तसु विरतिः,
 रसेसु विरतिः, अन्ते पदचतुष्टयस्योन्ते चतुः श्लोकेन सप्तान्द्विभुवनं शो-
 हयति । मिदोऽपि वरतरुणोऽपि श्यापते इति तस्य चान्दस्य प्रशङ्गा । शोभतामाह—यद्ये-
 तस्मिन्छन्दसि पयोधरो जगत् पतति तदा किमिदं मनोहरम् । अविष्टु मे पदे । वि-
 दस्य कविर्हं विद्यते तस्य कलेवरं हरति कनेरपि । तस्याहम् जगत्तो न कनेरपि । एत-
 त्रिभङ्गोछन्दः गुणानन्दमयः, विमलमतिः, कणीन्दो भणति । अथ यागे ह्याविशमन्त्रः
 भवति, अदी चतुष्टयं गणा भवति ॥ अन्तेऽपि—‘प्रथमे यदि दशमं कति विराम
 तदसु विद्यासु सप्तसु विरतिः सप्तविमलपूरणमतिहरयमम् इति सप्तममवृत्तिः ॥ वि-
 दित्वा तन्निहितविद्यासु सप्तमविद्यासु हरयसुः सप्तसु विरतिभुवनं मोहनदी कति वि-
 दित्वा तदः ॥’ इत्याद्युदाहरणम् ॥

उदाहरण—महा(पदा)—

गिरिनिः[विज]भगङ्गं गोविभट्टङ्गं हनिभभणङ्गं पुरदहणं
 विभक्तनिवहहारे निहृभणमार्तं कीरिभट्टारं विमलमणम् ।
 एतन्निविभक्तणं मुनिभक्तारणं भक्तभभट्टणं सप्तहरे
 तान्निविभक्तणं सप्तदहणं गिरिवरभक्तं जगत्त हरे ॥
 [सोपेहणमङ्गं शोभेधोङ्गं हनानङ्गं पुरदहने
 हनननिवहहारे त्रिभुवनतारं निदित्तारं विमलमणम् ।
 एतन्निविभक्तणं मुनिभक्तारणं भक्तभभट्टणं सप्तहरे
 तान्निविभक्तणं सप्तदहणं गिरिवरभक्तं जगत्त हरे ।]

विहङ्गः इति पदार्थः—या विद्या, एतदह हरे जगत्त । कनेरह । हरे
 हता हता देव । हता हरे अथै देव । हरे उन्तो देव । पुनरपि त्रिभुवनं दहने ह-
 रे ॥ हरे विहङ्गे हरे जगत्त हरे देव । विहङ्गे हरे जगत्त हरे । विहङ्गे हरे
 १. 'हरे' (हरे) इति. २. 'हरे' (हरे) इति. ३. 'हरे' (हरे) इति.

निरचितमस्मालेषपिपूर्णम् । रिपूणामन्धकमजादीनां भयनम् । सुरिन्द्रादिभिः सेवि
 चरणम् । मुनिगणानां शरणं रक्षितारम् । भवमयहरणं संसारभीतिनाशनमन्ते तारकं
 देशम् । शूलधरम् । भानन्देन सहितं वदनं यस्य । सुन्दरं रमणीयं लोचनं यस्य । मि
 वरः पैलासस्तत्र शयनं यस्य ॥ उद्वण्णिका यथा—॥५, ॥५, ५५, ॥५, ५॥, ५॥, ५
 ॥५, (३२) ॥॥, ॥५, ५॥, ॥५, ५५, ॥५, ५॥, ॥५, (३२) ॥५, ॥॥, ५॥, ५
 ५॥, ॥॥, ५५, ॥५, (३२) ५५, ॥॥, ५५, ॥॥, ५॥, ॥॥, ५॥, ॥५, (३२) ॥ क
 मूरणे यथा—'विशिष्यपुष्पमण्डितसंगरपण्डितरणदण्डितपाशवदमटे वृण्णगुणमण्डिनि पु
 हरमण्डिनि शरधरमण्डिनि पद्मभटे । मरुतामरतारिणि दुर्गतिहारिणि मङ्गलकारिणि म
 गुणितं गिरिराजगुणानि शैलनिगानि शम्भुविलासिनि देदि वरम् ॥'

अथ दुम्मिल(दुर्मिला)छन्दः—

तीसदुहीमत्ताह परिसंजुत्ताह वैहभण एअ भणंति नरा

यिममसि अ ठैअहि परिसभागहि^१ पअ पअ दीसइ कण्णगणा
 ता इह पढमं ये अट्टाअं तेह अउदह तीअहि^२ किअणिलओ
 ओ परिसि छंदे तिहुअणयंदे सो जेणउ उट्टु दुम्मिलओ ॥१४५॥

[दात्रिशन्मात्राभिः परिसंयुक्तं बुधजना एतद्व्रणति नरा

विधाम्यति च स्थानेष्वेतादृशभागेषु पदे पदे दृश्यते कर्णगणः ।
 तदशगु प्रथमं द्वितीयमष्टमं ततश्चतुर्दशगु तृतीयया कृतनिलये
 यदेतादृशं छन्दस्त्रिभुवनवन्दितं तदुप्यध्यमहो दुर्मिलकम् ॥]

हे नरा बुधजनाः, विश्वलम्बादुर्मिलकानामकं छन्दो भवति । तत्रिकम् । यदाविज्जमा
 माभिः परिसंयुक्तम् । तत्र इति शेषः । यत्र विधाम्यति त्रिषु स्थानेषु एतादृशभागेषु वि
 शिर्षागवितोषु । पदे परि प्रतिपदं दृश्यते कर्णगणो मुददश्यामरः । तन्प्रथमं विधाम्य
 स्थाने दशगु, ये द्वितीये विधाम्यन्तं अष्टमं स्थानम् । तत्रचतुर्दशगु मात्रागु प
 तीवर्तिना कृतनिलयम् । यदेतादृशं त्रिभुवनवन्दितं छन्दः, तदुप्यध्यमहो नरा वि
 शिर्षो भवति । इति ॥ इदमप्युदाहरणम् ॥

उद्वण्णिकेयम्—

ईहअणुअउदह विअ कर विगम कण्णगण देह ।

अंगर विअरइअ भण दुम्मिल छंद कहेह ॥ १४६ ॥

१ 'पुद्गल' (पुद्गलतातो) त्रि०. २. 'दाम' त्रि०. ३. 'मा पुद्गल' (पु
 १४५/त्रि०. ४. 'मरुतामर' (मरुतामर) त्रि०.

[दशवगुणनुद्देशसु विरतिं कुर्वन्तु विश्रामे वर्णगणान्दस्य ।

अन्तरे विप्ररदातिवाग्मणन्तु दामिन्य सुन्दः वाययन्त ॥

[illegible]

सायुधाक्षि—अहो (पशु)।—

જો વિચિત્રમ બાળા સિંહુ ણિઠવાળા ઓઠના વિદૂત બને

भञ्जा वि अ भीणा देण्हि हीणा लोहानम् हाव. ६ वने ।

भौतृ ऋषिभिः किरी पायिभ मोदिभ मालशराभसं

मैत्रेय उभयिगम बहुविजल्लिगम वासिगमवात वै वसपण ५५ ॥

पिन धारा हता जिता नृपाणा भोटस्तः पीटयन्ति॥

भग्ना अपि न शीना दर्पेण हीना लोहावत् । दाम्नादः पतिव्रतः ।

श्री उद्वापिः कीर्तिः माता श्री मोटिलाल बरामबा

तेलङ्गा भग्ना वृज्जण्यताः काशीधरराजो वंशजे वसिष्ठः ।।

[illegible]

अथ हीनप्रज्ञा —

ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਦਾ ਕਾਰਨ ਅੰਤਰ ਵਰਤਾਓ ਮੌਜੂਦਾ

रात्र ददिभ पुन वि सुविभ दिग्गजगति वाचस्पद ।

[illegible]

[१०५६]

.....रजे[ण] घटन्ति सुरंगा ए ।

भूलिधवत्या हृक्कसवत्याः पक्षिप्रवत्याः पक्षय ए

कार्णे चरति कर्मो लब्धति भूमिर्भियने श्रीर्था ए ॥१॥

[illegible]

अथ अमरुतवर्णनम्—

पेभ पभ टह कल गहि विभवकामलमुहि इह वगु गुगु वगु
विह करे

सत्यमेव जयते इति विरम वराण्य सिद्धिर्नाश्वर भग
वान्मुक्तये ।

इह निगुण ब्रह्मि बाल पुन रि धैर जुभल एम वरि पारिह
बनबराणा

जह परह बबहु गुरु क(त)बहु ज परिहर मुहभयमगुहर न.
 गहरणा ॥ १५९ ॥

पदे पदे सधारणिका काका सावि विवाचन मन्त्रेय दहम् वल्लु ५५-
ईश्वर विरति कुर

तदप्येवमुच्यते। अथवादेहि विराजे तन्मयं सर्वम्।
विद्यः ।

[illegible]

दश त्रिगुणाः कुरु कलाः पुनरपि धर युगलमेवं परिपाठ्या परिस्थाप्य
चतुधरणेषु

यदि पतति कदाचिद्गुरुः क(त)दापि न परिहर बुधजनमनोहरं
जनहरणम् ॥]

हे विकचक्रमलमुखि, पदे पदे स्थापयित्वा कलाः, तत्र प्रथम दशसु कलासु त्रिगुणं कुरु । ततो यसुकलासु पुनरष्टसु पुनः पदसु विरतिं कुरु । सर्वपदेषु मुनिद्विजगणान्देहि । विरामे सप्तगणान्ते सगणं नियमेन देहि । एवमष्टौ गणान् कुरु इति श्रीकनिषतिः सुक-
विनरो भणति । दश त्रिगुणिताः कलाः कुरु । एवं त्रिंशन् पुनरपि धारय गुरुकलापः ।
एवं द्वात्रिंशत्कलाः पदे भवन्ति । एवं परिपाठ्या परिस्थाप्य चतुधरणेषु (गठान्तरे)
कलाः परिस्थाप्य । किंच यदि पतति कदाचिद्गुरुः, तदा कदापि मा परिहर मा तत्र ।
इदं बुधजनमनोहरं जनहरणनामकं छन्द इति ॥ इदमप्युदाहरणम् ॥

अक्षलक्षणमेव स्पष्टीकृत्याह—

यत्तीस होइ मत्ता अन्ते सगणाई ठावेहि ।

सठ्ठ सह अइ गुरुआ एको बे वि पाएहि ॥ १५२ ॥

[द्वात्रिंशद्भवन्ति मात्रा अन्ते सगणान्स्थाप्य ।

सर्वे लघवो यदि गुरुक एको दावपि पादेपु ॥]

अथ द्वात्रिंशन्मात्रा भवन्ति अन्ते सगणान्स्थाप्य तन्मध्ये एव । अथ गुरोको द्वौ
वा पादे भवतः तदा न दोषः । अधिकं तु भवत्येव ॥ ग्राह्यछन्दः ॥ सूत्रे तु—'लघु-'
रकनियमगतमिह फणिमणिमतमवगतमतिगुणनिगदपदं दत्तगुमुवनेयतिरिह परि मति
रतिफज्जनहृदयनिहितमम् । यशुविमलचतुष्कलगणहतगुमिगणधरणाविरामाहितमण
कथिदपि गुरुमहित भवति कथिदितं छन्दः मुन्दरि जनहरणम् ॥'

समुदाहरति—अथा (पथा)—

खुर खुर खुरि खुल कि माहि धैयररव कलहि णणण गृदिकरि
गुअ चने

टटट गृदि परइ टप भैसाइ धरणि धणु चकमक कर वेहुरिति
चमरे ।

१. 'दश दशगण गणानि एणि इति एता अ पडे' रसि०. २. 'धरइ गुअ' रसि०.
३. 'धरइ' रसि०.

चलु दमकि दमकि दलु चलइ पइकचलु घुलकि घुलकि करिवर
ललिआ

वरमणुसभलकमलविपखहिअभसिल हैमिरवीर जय रण च-
लिआ ॥

[सुरसुरगुरिखलकृत्य मद्यां धर्धरखं कल्पित्वा णणणामुकरणं कृत्वा तुर-
गाधीयता-

टटटेत्यनुकृत्य पतति टापः प्यसते धरणिर्धनुधकमकति बहुदिक्षु चमराः ।

चलितमहमहमिकया दलं चलति पत्तिवलं गम्भीरघोरस्वरं कृत्वा करि-
वराश्चलिता

वरमानुपसमूहकमलविपक्षद्वयशस्यो हम्मीरवीरो यदा रणाय चलितः ॥]

वर्ध्निन्दी हम्मीरप्रयाणमनुवर्धयति—सुरेत्यापनुकरणम् । मद्यामेतादृशानुकरणं
कृत्वा पथरेत्यादिरर्थं च कृत्वा णणमेत्यापनुकरणं कृत्वा तुरगाधीयताः । टटटेत्यापनुकृत्य
पतति टापः तुरापातो येषाम् । अथ एव ध्वना भवति धरणिः । धनुषधकमकं क-
रीति । इत्यदिक्षु चमराश्च बाजिकण्ठेषु बद्धाधकमकान्ति । एवंविधं दलं दमकि दमकि
अहमहमिकया चलितम् । तल्लक्ष्यं पत्तिचन्द्रमपि चलति । ततः घुलकि घुलकि गम्भीर-
घोरस्वरं कृत्वा करिवरा अपि चलिताः । एवं मेवाहं चरिते वरमानुषाः सिंहपराक्रमाः
शत्रुवलेषामलगाः समूहाः । अलसस्यः समूहार्थं देशीयः । त एव कथलं तस्य विपक्षध-
न्वन्तस्तत्रोच्यते । यदा सदा ममामसमिध्यादलकेषु मलो मालिन्यं येषाम् । एवं-
विधा ये वरमानुषा विपक्षास्तेषां द्वयशस्यो हम्मीरवीरो यदा रणाय चलितस्तदा पूर्वोक्ता
एव चलिता इति ॥ उच्यते यथा—॥॥॥, ॥॥॥, ॥॥॥, ॥॥॥, ॥॥॥, ॥॥॥, ॥॥॥, ॥॥॥,
(११) ॥॥॥, ॥॥॥, ॥॥॥, ॥॥॥, ॥॥॥, ॥॥॥, ॥॥॥, ॥॥॥, ॥॥॥, ॥॥॥,
॥॥॥, ॥॥॥, ॥॥॥, (११) ॥॥॥, ॥॥॥, ॥॥॥, ॥॥॥, ॥॥॥, ॥॥॥, ॥॥॥, ॥॥॥, ॥॥॥,
(११) ॥

अथ मभणहरा (मदनपृष्ठ)छन्दः—

पिअ भणमि मनोहरु पेत्ति पभोहरु सुहअगुहाय मुनिद प्पणो
पिर करहि मणो

अइ राअ विमणिअ अनुसर वत्तिअ कट्टिकए वहि छन्द भणो
जिम चलइ रिणो ।

१. 'करिपट' रति० २. 'हंसी ज तव' रति०. ३. 'देहि' इति लटित्वा 'देहि' इति
इति व्याख्याने रतिशमेक.

वि मि सप्त पहिदिभ नुग्ह यहिदिभ ग्हहभगभ पमरन् व
गुरु मज्जि वग

जइ जग्गि निरुत्तउ दहभणनुत्त नउमंणि हि नानीम धरा व
मअणहरा ॥ १५३ ॥

[प्रिये भणामि मनोहरं प्रेरयित्वा (!) पयोधरं सुमगस्वभाव सुखिगं क्षणं
स्थिरं कुरु मनो

यदि राज्यं विमन्थ्यते अनुसर क्षत्रियं निष्कास्य बहिरुच्छन्दो मग दत्त
स्मर्यते कणम् ।

द्वौ द्वौ शल्यौ प्रथमं तुरगं स्थापयित्वा रथहयगजाः प्रसरन्ति धर पुं
सजीकृत्य वरं ।

यदि जाग्रन्निरुक्तो दशगणयुक्तं चतुःसंधौ हि चत्वारिंशद्वर मग दत्त
गृहम् ॥]

हे प्रिये, मनोहर मदनगृह नाम छन्दो भणामि । किं कृत्वा । पयोधरं प्रेरयित्वा (!)
जगणं दूरीकृत्येत्यर्थः । त्वं सुमगस्वभाव, सुखिग्य मनः क्षण स्थिरं कुरु । इतपित्वा न-
जित्यर्थः । यदि राज्यं विमन्थ्यते तदानुसर क्षत्रियजानिम् । तदेवाह—छन्द-
असागराद्दहिराकृष्येदं छन्दो मग । तन्त्रशसामाह—यथा परकीयशृणं सलरं तथा स्त-
निपगमुपैति, तथैतदपि ॥ उटवणिकामाह—द्वौ द्वौ शल्यौ लघु प्रथमं बहिदिभ स्वा-
यित्वा ततस्तुरगहयगजप्रपदातयो नव चतुष्कला जगणरहिताः प्रसरन्ति । शेषे गुरुः स-
जीकृत्य स्थापितः । कीदृशः । अस्मिच्छन्दसि पदान्ते जग्गि जाग्रत् भेदत्वेन समस्तैव
यदि निरुक्तः तदा चतुष्कलगणदशकेन युक्तमिति छन्दोविशेषणम् ॥ चउसंधौ पदचतुस्रौ
चत्वारिंशन्मात्राः । समुद्धितसप्तचतुष्टयपिण्डकलासंख्या षड्युत्तरशतात्मिका भवतीति व-
रास्यानकानि । एतादृशलक्षणलक्षितं दशकसमुत्तनाटकाविरातिकं मदनगृहं नाम छन्दः ॥
इदमप्युदाहरणम् ॥

उत्तलक्षणमेवाह—

येवि मत्त सिरि ठाउकट्ट वनआ अन्तण ठवेहु ।

णय चउकलगण मज्झ धरि मअणहराई करेहु ॥ १५४ ॥

[हे मात्रे शिरसि स्थापयित्वा वल्यमन्ते स्थापयन्तु ।

नव चतुष्कलगणान्मध्ये धृत्वा मदनगृहं कुरुत ॥]

हे मन्त्रे निरिती धनी वराधिराज मन्त्रे वरान्ते वरान् गुरुं दद्यात् । ततो मा-
नस्यगुरुं धनी वर वरुणमन्त्रेण मन्त्रेणैव नाम तन्त्रः कुरु ॥

वि ४—

धेउमंदि हि चानीमकल दह गण नरप मुनेह ।

पभह गजिभ दे सुविभ मभणहराई कुनेह ॥ १५५ ॥

[अनुःमंभी चरारिशकला दहा गणास्त्रिजानीत ।

पयोधरे वर्तयित्वा हे सुप्रिया मन्त्रगृह कुरु ॥]

परबुद्धे चरारिशकला परबुद्धेऽपि दहा गणास्त्रिजानीत । हे सुप्रिया, पयोधरे
गणं वर्तयित्वा मन्त्रगृहमिति तन्त्रः कुरु ॥ अन्ते त्व[न्य]शेताम्—‘प्रथमं कुरु प-
दकल्पन्ते बुद्धमिह मन्त्रे वरुणमन्त्रे तेषां परं दहा वरुणमन्त्रेण चरामपि भवति
शिरसो यदि तस्मिन् बलिदत्तद्वितम् । कलिनायकमर्दिनं जगद्विरहितं चरारिशकला-
कलितं अन्ते मन्त्रे कल रमन्ति तन्मन्त्रेण वरपतिमसि लब्धपरं मुदशोकनुम् ॥’

मन्त्रगृहमुदाहरति—जहा(पय)।

जिणि वंस विजानिभ विसि पभामिभ भुंदिभरिद्विजानि कल

गिरि हस धरु जमनःजुण भजिभ पभभरगजिभ कालिभकुल

जंस भुवन मरे ।

चाणूर विहण्टिभ निभकुल मण्डिभ राहामुहमपुपाण करे जिमि

भमरयरे

मो मुद्र नराभण विणनराभण विसि हि चिन्तिभ देउ घरा

भवभीनिहगा ॥

[येन कसो दिनाशितः कीर्तिः प्रकाशिता मुष्टिकारिष्टविनाशः कृतः

गिरिर्हस्ते धृतो यमलज्जुनी भजितौ पद्मभरणभितं कालियकुलं यशसा

भुवनं धृतम् ।

चाणूये विण्ण्डितो निजकुलं मण्डितं राधामुद्रमपुपाणं कृतं यथा भ-

मरवरेण

सतुम्यं नारायणो विप्रपरायणभित्ते चिन्तितं ददानु वरं भवर्गातिहरः ॥]

१. इदं लक्षणात्तरं रविशमदीशाय न व्याख्यातम्. २. ‘विदिभमुद्रिपि’ इति र-
विशतेन व्याख्यातम्. ३. ‘गिरि लोनि पद’ इति पाठो रविशमदीशायुक्तः. ४. ‘सं-
हार कर’ इत्यप्यधिकभितःपुं पुस्तकत्रयेऽपि.

अह्वनपुराणि—अह्व (पद्य) —

मसु मिष धनेना सुसुर गिरीया नहवि हृ वीधन हीम
नर भमिभहकन्दा निभरहि चन्दा नहविहृ भोभण योग ।

मा वणभगुनहा गोरी अदहा नहवि हृ आदिनिमह
भो अगहि दिभाया दैवमहावा कपहु न हो नसु भह ॥

[पद्य मिष धनेन श्वसुरो गिरीयस्नयाप्येव विधानं दिशः
यद्यप्यमृतकन्दो निकटस्थश्चन्द्रानयाप्येव भोजनं विषम् ।

यद्यपि वनकमवर्णा गीर्षार्धाङ्गी तथाप्येव दाकिनीमहः

यो यत्रो ददाति दैवम्भावः कदापि न भवति तस्य भहः ॥]

यस्य मिष धनेन., श्वसुरो गिरीयः, तथापि सतु विधानं वक्षं दिशेत् । यद्यप्यमृत-
कन्दो निकटस्थश्चन्द्रः, तथापि यस्य भोजनं विषमेव । यद्यपि वनकमवर्णा गीरी अ-
र्धाङ्गे, तथापि सतु दाकिनीमहः दाकिनीमहवतः । यो यत्रो ददाति दैवम्भाव इति शेषः ।
यस्य दैवत्वभावः कदापि न भवति तस्य भहः ॥ अह्वनिरा यथा—॥३॥, ३३, ॥॥,
३३, ॥॥, ३॥, ३॥, (२९) ॥॥॥, ३३, ॥॥, ३३, ॥॥, ३॥, ३॥, (२९) ॥॥॥, ३३,
३॥, ३३, ॥॥, ३॥, ३॥, (२९) ॥॥३, ३३, ३॥, ३३, ॥॥, ३॥, ३॥, (२९) ॥ वाणीम्-
१०३ऽपि—‘अभिमतपनदाया णिदिनिधाता अह्वनन्तरगतिरील, हुतिनमरादी विधानि-
गादी कल्पयन्तुवरील । मुक्कनप्रयन्दिनगिरिजानन्दितहगिरिरील विपरवात, हृ हृतवह
पात्र हेदि हुगर्ग वसुवृत्तिमिरीयताम ॥’

इति स्त्रीलक्षणीवह्वनम् ।

आह्वनमूत्रेणैकचन्द्रसो नामान्याह—

गाह गाहा विगाहा उगाहा गाहिणी मीहिणी खन्धा दोहा उ-
कन्धा गोला गन्धाना अउपहभा घप्ता घप्ताणन्द छप्ताभा पगा-
दिभा भदिष्टा वाभाउलभं अउयोला अउपभ पउमावप्ती कुण्डलिभा
गभणगउ दोभई मुहणा खज्जपभ मिकरया माला अतिभान्ता मोरट्टा
हान्तलि महुआर महारु दंढभरु हीपक मिहालोभ पवहा लीलावह
हमिगीभा निभयङ्गी हुम्मिस्ता हीरो अजहवणी मअणहगा मरहट्टा पच-
नालीम भरा ॥

[गाहू गाथा विगाथोद्गाथा गाथिनी मिहिनी स्वन्धकं द्विपया रतिरा
रोला गन्धानकं चतुष्पदी घत्ता घत्तानन्दं पट्पदी पञ्चाटिका अडिला पा-
दाकुलकं चतुष्पदी नवपदी पद्मावती कुण्डलिका गगनाङ्गनं द्विपदी सु-
दृशा खम्भा शिखा माला चुलिआल सोराष्ट्रा हाक्काले मधुमार आभीरं द-
ण्डकला दीपक-मिहावलोक-प्लवंगम लीलावती हरिगीता त्रिमङ्गा दुर्मिल
हीरक जनहरणं मदनगृहं मरद्दा । एतानि पञ्चचत्वारिंशत्स्थानकानि ॥]

एतानि पञ्चचत्वारिंशत्स्थानकानि । अन्यान्यपि प्रसारगता सुपीभिहृष्टानि ॥ शिख ॥

पिडला[चा]येविरचितमात्रावृत्तप्रकाशकम् ।

छन्दःप्रदीपममलं जगद्भवनीपकम् ॥

मुनीपुस्तमूर्माभिर्मितेऽन्दे भानने मिते ।

मागरात्रनिधी भरतश्मीनाथोऽप्यसीरचत् ॥

इत्यालंकारिकचक्रचूडामणिश्रीमन्नायमशात्मजश्रीलक्ष्मीनाथमशिरिषिते पिडलदरीरे
मात्रावृत्ताः प्रथमः परिच्छेदः ॥

द्वितीयः परिच्छेदः ।

मन्त्रजलपरिमलपरिमितदुग्धिलकलकपटकहितरुमलवन ।

मय मय मित्रममरमिजमममभिमतघटनमवन मन्त्रवन ॥

कृष्ण कीदृष्टतो मायावृत्तस्य पिडले भाष्यम् ।

लक्ष्मीनाथलनुने सद्भाष्यं वर्णवृत्तस्य ॥

भवेत्काशरगाशारभीकैकाशरर्कधरेः पादः पद्मिनीभरणयन्तं वर्णवृत्तानुच्यते ।
११५ लक्ष्मीनाथोक्तिमयमन्त्रमयम् ॥

श्री सा ।

शं गो ॥ १ ॥

[श्रीः सा ।

यत्र गुरुः ॥]

सा श्रीः । श्रीनाथः छन्द इत्यर्थः । यत्र गो गुरुमेव गीत्यर्थः ॥ अत्र गोत्र—'गुरो रो
मन्त्रो लक्ष्मी लक्ष्मी' इति मन्त्रः ॥ भूतल्लक्ष्मीम्—'यत्र सा श्रीः ॥'

१. भूतल्लक्ष्मीम् 'इत्यर्थः' इत्यर्थः साध्यान्नामस्यम्. २. लक्ष्मीनाथेन तु—'यत्र गोत्र',
कृष्ण इति इत्यर्थः 'लक्ष्मीनाथ इति' इति भूतल्लक्ष्मीम् 'इति लक्ष्मीनाथेन
मन्त्रो लक्ष्मी' इति लक्ष्मीनाथम्.

भिरमुदाहरति—अहा (यथा)—

गोरी ।

रखणो ॥ २ ॥

[गोरी ।

रखतु ॥]

गोरी पुष्पाप्रक्षु ॥

यथा वा—

नि भे ।

द्वे स्तः ॥ ३ ॥

[इह भेदी ।

द्वी स्तः ॥]

अथवाहाप्रस्तारे द्वी भेदी गुरुतेषुच । तत्रापो गुरुकतः । द्वितीयः सुधीमिदम् ॥

अथ व्याहरप्रस्तारे कामग्रन्दः—

दीक्षा धीहा ।

कामो रामो ॥ ४ ॥

[दीर्घो द्वी ।

कामो रामः ॥]

यत्र द्वी दीर्घो तत्त्वमात्रं छन्दः । रामोऽभिगम इत्यर्थः ॥ अक्षराव्यात्मके परम् ॥

पण्डित—‘यस्मिन्दीक्षी कामः स ख्यात् ॥’

काममुदाहरति—अहा (यथा)—

मुग्धो मुग्धो ।

सुखं देक ॥ ५ ॥

[मुद्गे सुखम् ।

सुखं ददातु ॥]

मुद्गे मग्राभे मुग्धं सुखं ददातु अत्रित्यर्थः ॥ यथा वा (भूत्वेऽप्युक्तम्)—‘केल्याणं

सुभुर्देवात्’ । अन्यान्तरे ‘गी वी धी’ इति नामान्तरम् ॥ उदाहरिता यथा—३३, (८) ॥

१. रविदामदीक्षापुस्तके नोपलभ्यते. २. ‘सुहं’ इति पठित्वा ‘सुखं’ इति व्याख्यातं

वर्तमान. ३. रविदामदीक्षापुस्तके नोपलभ्यते.

अथ मधुच्छन्दः—

लहृ जुआ ।

महु धुअ ॥ ६ ॥

[लघु युगम् ।

मधु ध्रुवम् ॥]

यत्र लघुद्वये तन्मधुनामके छन्दो निधितम् ॥ भूषणेऽपि—‘द्विकल्लु मधुरिति’ ॥
उदाहरति—जहा (यथा)—

हर हर ।

मम मैलु ॥ ७ ॥

[हर हर ।

मम मलम् ॥]

हे हर, मम पापे हर ॥ उदाहरति यथा—॥, (८) ॥

अथ महीच्छन्दः—

लमो जही ।

मही फही ॥ ८ ॥

[लमो यत्र ।

मही कथिता ॥

यत्र पूर्व लघु, ततो गुरुः, तन्मही कथिता ॥ भूषणेऽपि—‘लघुर्गुरुर्मही रगुना’ ।
तामुदाहरति—जहा (यथा)—

सह उमा ।

रगो गुमा ॥ ९ ॥

[मही उमा ।

रगुना गाम् ॥]

उमा रोगी मा रगुना । रोगीनी । मही गीतविराजः ॥ उदाहरति यथा—॥, (१०) ॥
अथ महीच्छन्दः—

माम मम् ।

मो वि मेह ॥ १० ॥

[मास्तेयः ।

गुणद्वितीयो रेखा ॥

यत्र पूर्वो गुणः, द्वितीयो रेखा लघु, तत्प्रादुर्भावकं छन्दः ॥

तामुदाहरति—अहा (यथा)—

वंधु षड् ।

सुख्य देउ ॥ ११ ॥

[संमुख्यम् ।

गुणं ददातु ॥]

अथ सप्तगुण्यर्थं गुणं ददातु ॥ उदाहरति यथा—Si, c ॥ अत्र चत्वारो भेदा उदाहरताः ॥

अथ व्यङ्ग्यप्रकारे मास्तीछन्दः—

मास्ती ए जाणीए ।

गो कण्णो निच्छण्णो ॥ १२ ॥

[तात्परेण ज्ञायते ।

गुणः कर्णो त्रिवर्णः ॥]

यत्र पूर्वो गो गुणः, अन्तरे कर्णं गुह्ययात्मकः । सर्वगुणः (त्रिवर्णः) सा ताली मा-
भवाछन्दः ॥ भूतेऽपि—‘ताली मा निदिहा ।.....सो यत्र’ ॥ ग्रन्थान्तरे मास्तीति ॥

तामुदाहरति—अहा (यथा)—

सुझाण अझाण ।

चण्डेमो रक्खे सो ॥ १३ ॥

[सुप्मानस्मान् ।

चण्डेशो रक्षतु सः ॥]

॥ प्रसिद्धचण्डेशः त्रिवो सुप्मानस्यावहन् ॥ उदाहरति यथा—SSS, १२ ॥

अथ त्रियाछन्दः—

हे पिए लेकिखए ।

अकखरे तिण्णि रे ॥ १४ ॥

[हे प्रियं लक्ष्यते ।

अक्षराणि त्रीणि रे ॥]

दे विदे यत्र दे रम्ये श्रीणि भङ्गयानि, सा विद्या लक्ष्यते ॥ भूगोऽपि—'उ' ११ ।
रतो । सा विद्या कथ्यते ॥

तानुसूतरी—जहा (यया)—

संकरो संकरो ।

पाउ णो पाउ णो ॥ १५ ॥

[संकरः संकरः ।

पातु नः पातु नः ॥]

सं तुल्यं करोतीति तथा संकरः शिषः नः पातु नः पातु । आदरे वीज्या ॥ आगोऽपि
११—३।५. ११ ॥

अपि तानीयम्—

मैमी यो जणीयो ।

कणीयरो भणीभो ॥ १६ ॥

[मैमी यो जनिमः ।

कणीय्रेण भणितम् ॥]

उच्यते यो (यम्य) आदिगुणमनो जनिम इत्यादिनम्यन्त्याम् कणीय्रेण भणितम् ।
अपि—'उ' ११।५. ११ ॥

तानुसूतरी—जहा (यया)—

मैमी यो जणीयो ।

कणीयरो भणीभो ॥ १७ ॥

[मैमी यो जनिमः ।

कणीय्रेण भणितम् ॥]

उच्यते यो (यम्य) आदिगुणमनो जनिम इत्यादिनम्यन्त्याम् कणीय्रेण भणितम् ।
अपि—'उ' ११।५. ११ ॥

मैमी यो जणीयो ।

कणीयरो भणीभो ॥ १८ ॥

[मैमी यो जनिमः ।

कणीय्रेण भणितम् ॥]

उच्यते यो (यम्य) आदिगुणमनो जनिम इत्यादिनम्यन्त्याम् कणीय्रेण भणितम् ।
अपि—'उ' ११।५. ११ ॥

कथं वयं ये सप्तमी कुर्वन्तो वयं, सप्तमकथं छन्दः कथितम् ॥ भूषणेऽपि—‘स-
प्तो वयः । कथिता कथिताः ॥’

सप्तमसप्तमि—अहा (वया)।

सप्तमिणा वञ्चणी ।

पञ्चमा मञ्चणी ॥ १९ ॥

[सप्तमिणा वञ्चणी ।

पञ्चा मञ्चणी ॥]

अहा सप्तमिणा वञ्चणी वञ्चते सर्वं वया संयुक्ता वञ्चणी वञ्चते ॥ वञ्चमिणा वया—
॥३॥ १९ ॥

अथ पञ्चाटछन्दः—

संज्ञातं जं रिदु ।

पञ्चाटं उचिदु ॥ २० ॥

[संज्ञातो यथ दृष्टः ।

पञ्चाटं उचिदुः ॥]

अथ सप्तमस्तमनोऽम्बलपुटः, स पञ्चाट उचिदु इति ॥ भूषणे तु—‘कथेन व-
ञ्चने । पञ्चाटमाहादि ॥’

सप्तमसप्तमि—अहा (वया)।

सो रेव सुख्यारि ।

संघारि दुःख्यारि ॥ २१ ॥

[स ददातु सुखानि ।

संहन्य दुःखानि ॥]

स सितो दुःखानि संहन्य सुखानि ददातु ॥ भूषणेऽपि—‘सर्वानि संघारि । संघारि
सर्वानि ॥’ वञ्चमिणा वया—॥३॥ २१ ॥

अथ मृगेन्द्रछन्दः—

मृगेन्द्रं ठवेतु ।

मृगेन्द्रं करेतु ॥ २२ ॥

[मृगेन्द्रं स्थापयन्तु ।

मृगेन्द्रं कुर्वन्तु ॥]

नरेन्द्रं जगणं गुरुमध्यमं गणं स्थापयन्तु मृगेन्द्रनामकं छन्दः कुर्वन्तु ॥ मृगेन्द्रो-
 'नरेन्द्रमुदेहि । मृगेन्द्रमवेहि ॥'
 तमदाहरति—

दुरन्त वसन्त ।

म कन्त दिगन्त ॥ २३ ॥

[दुरन्तो वसन्तः ।

स कान्तो दिगन्ते ॥]

दुरन्तो वसन्तः, स कान्तो दिगन्ते ॥ उट्टवणिका यथा—SI. १२ ॥
 अथ मन्दरछन्दः—

भो जहि सो सहि ।

मन्दर सुन्दर ॥ २४ ॥

[भो यत्र स सति ।

मन्दरः सुन्दरम् ॥]

हे सति, भो भगणो गुर्वदिगणो यत्र सन्मन्दरनामकमतिमुन्दरं छन्दः ॥ मृगेन्द्रो-
 'भो यदि वञ्चति । मन्दरमञ्चति ॥'
 मन्दरमुदाहरति—जहा (यगा)—

सो हर तोहर ।

संकट संहर ॥ २५ ॥

[स हरो गुप्ताकम् ।

संकटं संहरतु ॥]

म प्रविद्धो हरः शिवो गुप्ताक मंकटं संहरतु ॥ उट्टवणिका यथा—SI. १२ ॥ म-
 न्द्रो निहणः ॥

अथ कमलछन्दः—

कमल प्रमण ।

सुमुहि नगण ॥ २६ ॥

[कमलं प्रमण ।

सुमुहि नगणः ॥]

हे सुमुहि यत्र मगधमिन्द्रमगधो मगः शिवो तराममनामकं वगधनामकं छन्दः ॥
 यथा व वगधमगधे—'वगधमगधु । मगधमिन्द्र मृ म'

यममुदाहरति—अहा (यथा)—

रमण गमण ।

कमण कमण ॥ २७ ॥

[रमण गमनम् ।

..... ॥]

हे रमण, बुद्ध गमनं विवक्ष्य इति शेषः ॥ उदाहरितं यथा—॥, १२ ॥ कमल नि-
वृणम् ॥ अत्रापि पक्ष्यप्रभारमन्यादीं श्रेय भवन्तीति तावन्तोऽप्युदाहर्य प्रशङ्कितः ॥

अथ यदुदाहरे प्रमाणं प्रथमं तीर्णं छन्दः—

चारि हारा ईहा कारा ।

वीए कण्णा जाणे निण्णा ॥ २८ ॥

[चत्वारो हारा इहाः काराः ।

द्वौ कर्णौ जानात तीर्णम् ॥]

भौः शिष्य, यत्र चत्वारो हारा गुरोरे भवन्ति, इत्यादि(ः) काराः । तत्र चरणे गणनिय-
ममाह—एकस्मिन्पादे द्वौ कर्णौ गुरुद्वयात्मककर्णौ भवन्, तत्तीर्णस्य छन्दः । वर्णचतु-
ष्टयात्मक पदम् ॥ कर्णीभूतयोऽङ्गुलम्—‘वस्तिगृह्णे कर्णः कर्णः । वेदेवेणं सा
द्वयतीर्णः ॥’

तीर्णमुदाहरति—अहा (यथा)—

जाभा माभा पुत्ता पुत्ता ।

इण्णे जाणी किञ्जे जुत्ता ॥ २९ ॥

[जाया माया पुत्रा भूताः ।

एवं ज्ञात्वा क्रियतां युक्तम् ॥]

यथिन्मित्रं प्रति वदति—जाया कथ्यमाया महाशक्तिर्यथैः । पुत्रा अपि भूताः । एवं
ज्ञात्वा क्रियतां युक्तम्—इति ॥ उदाहरितं यथा—ऽऽऽऽऽऽ ॥ तीर्णं तीर्णं ॥

अथ घाटीच्छन्दः—

यण्ण चारि मुदि धारि ।

विण्णि हार दो म मार ॥ ३० ॥

१. ‘रमणस्य रमणे विदेशमात्रे कस्या मनः अपि तु न कस्य भवतीत्यर्थः’ इति रविशत-
व्याख्यादर्शनेन ‘रमणमने । कस्या मनः’ इति छाया प्रतीयते. २. ‘अहा कार’ इति
मूलमाश्रित्य ‘अही कटा’ इति व्याख्यातं रविशमेन. ३. ‘तस्या अन्तरा ॥’ भवतः ।
दोष मारयित्वा’ इति रविशतव्याख्यानुकूल्यं तु ‘दावन्तर्हर्षि दोषं मारयित्वा’ इति
प्राया प्रतीयते.

[वर्णाध्वारो मुग्धे धारिः ।

..... ॥

हे मुग्धे यत्र वर्णाध्वाराः पदे भवन्ति ता धारि । नृणां पुण्योत्तमो हारी गुरुत्तमः, ह्रीं हारी लघुद्वयं च ॥ अयमर्थः—चतुर्वर्णात्मकपदे धारिनाम्नि चन्द्रमि प्रथमं गुणं, ततो लघु, अनन्तरं गुरुत्तमं । इत्युक्तं भवति—रगण, तत्र ह्रीं लघु—इति ॥ २८ ॥
दुक्तं वाणीभूषणे—‘यत्तु पक्षि दण्डं लक्षि । वेदं वने धारि धारि ॥’ इति ॥

धारीमुदाहरति—जहा (यया)—

देउदेउ संभु देउ ।

जासु सीम चन्द दीम ॥ ३१ ॥

[देवदेवः शंभुर्ददातु ।

यस्य शीर्षे चन्द्रो दृश्यते ॥]

देवानामपि देवः स शंभुर्गुण्यभ्यं गुणं ददातु । यस्य शीर्षे चन्द्रो दृश्यते । चन्द्रोच्चर इत्यर्थः । उद्देशिका यथा—१५१; ४४४=१६ ॥ धारी निवृत्ता ॥

अथ नगाणी छन्दः—

पओहरो गुरुत्तरो ।

नगाणिआ स जाणिआ ॥ ३२ ॥

[पयोधरो गुरुत्तरः ।

नगाणिका मा ज्ञायते ॥]

यत्र पयोधरो जगणो गुरुमध्यमो गणो गुरुत्तरो गुर्वन्तो भवतीत्यर्थः । वर्णचतुष्टयात् स्मरतं पदम् । तन्नगाणी छन्दो भवति । अर्थात्—द्वितीयवधतुर्ध्व वर्णो गुरुभैरवीति ॥ तदुक्तं वाणीभूषणे—‘द्वितीयके गुरुर्वेदा । नगाणिका भवेत्तदा ॥’

नगाणीमुदाहरति—जहा (यया)—

सरस्सई पसण्ण हो ।

कवित्तआ फुरत्तओ ॥ ३३ ॥

[सरस्वती प्रसन्नास्तु ।

कवित्वं स्फुरतु ॥]

सरस्वती प्रसन्ना भवतु, कवित्वं स्फुरतु ॥ उद्देशिका यथा—१५१; १६ ॥ नगाणी निवृत्ता ॥ अत्रापि चतुर्ध्वरस्य प्रस्तावरन्त्या षोडश भेदा भवन्ति । तेषु प्रत्येकस्तरस्य इया यथा भेदाः प्रदर्शिताः ॥ अन्यैः (न्ये) सुधीभिर्वहनीयाः इति ॥

१. ‘गुग्म’ इति पठित्वा ‘गुम’ इति व्याख्यानं रविशमेन.

अथ पञ्चाक्षरप्रस्तारे सर्वगुरु संमोहाछन्दः—

संमोहारुअं दिहो मो भूअम् ।

ये कण्णा हारा भूअत्ता(भा)साग ॥ ३४ ॥

[संमोहारुयं दृष्टं तद्रूपम् ।

द्वी वर्णो हारो भूतलसारम् ॥]

यत्र ते द्वी वर्णो गुरुद्वयात्मकगणो पूर्व मन्तः । तत एको हारो गुरु । एवमेत-
स्मिन्धरणे पञ्चाक्षरानि गुरवो भवन्ति तत् भूतलसारं संमोहानामर्कं छन्द इत्यर्थः ॥ तथा च
वाणीभूषणे—‘द्वी वर्णो हारः संमोहा नारः । वर्णोः पञ्चैव नागाधीशोक्तम् ॥’

संमोहामुदाहरति—जहा (यथा)—

उहण्डा चण्डी दुरित्ता खण्डी ।

तेहोभा मोकणं देऊ मे मोकखम् ॥ ३५ ॥

[उहण्डा चण्डी दुरितं खण्डयतु ।

त्रिलोक्यस्य लोह्यं ददातु मे मोक्षम् ॥]

उहण्डा महिषासुरादिवधेनीकटा चण्डी बाणावली दुरितं खण्डयतु, (त्रिलोक्यस्य तुल्यम्,) मे मोक्षं च ददातु इति काभिहितो देशी प्रार्थयते इति ॥ उहण्डा यथा—SSSSS;
५=२० ॥ संमोहा निवृत्ता ॥

अथ द्वाताछन्दः—

आरिंहि भन्ते हारे सुजुत्ते ।

मग्नेकगन्धो हारी अछन्दो ॥ ३६ ॥

[आदावन्ते हायन्धो सुयुक्तम् ।

मध्यैकगन्धो हारी तच्छन्दः ॥]

आरि हाराभ्यां गुरुभ्यां तथा आन्ते हाताभ्यां संयुक्तम्, तयोर्मध्ये गन्धो लघुरेवो यत्र
तत् हारी छन्दः । पञ्चाक्षरपरम् । आदावन्ते वर्णो, मध्ये लघु, एवं पञ्चवर्णात्मकं परमि-
त्यर्थः ॥ वाणीभूषणेऽपि—‘आद्यन्तवर्णो, पञ्चैव वर्णोः । लघुरेव हारी वाच्यः स हारी ॥’

हारीमुदाहरति—जहा (यथा)—

जा भत्तिभैत्ता भग्नेकविता ।

सा होह जारी भण्णा निभारी ॥ ३७ ॥

१. ‘हारीभग्ने’ इति सूत्रे पठित्वा ‘हारीभग्ने’ इति व्याख्यानं रक्षितमेव. २. ‘जुत्ते’
इति पठित्वा ‘भत्तिजुत्ते’ इति व्याख्यानं रक्षितमेव.

[या मर्त्यमक्ता धर्मैकानेता ।

सा भवति नारी धन्या प्रिया ॥]

या मर्त्यमक्ता धर्मैकानेता भवति नारी धन्या प्रिया यः प्रभुर्भवतीति भावः ।
उद्देशिका यथा—५५।५५, ५×४=२० ॥ हारी निवृत्ता ॥

अथ हंसचन्द्रः—

पिङ्गलदिट्टो भ इह सिट्टो ।

कण्णइ दिज्जो हंस मुणिज्जो ॥ ३८ ॥

[पिङ्गलदिट्टं भं दत्त्वा सृष्टम् ।

कर्णं दत्त्वा हंसं ज्ञातव्यम् ॥]

भोः शिष्याः पिङ्गलेन दृष्टं भगणं दत्त्वा पूर्वं सृष्टम्, पश्चात्कर्णं गुरुद्वयान्महानं दत्त्वा
इसाख्य पञ्चाक्षरपदं छन्दो भवतीति ज्ञातव्यम् ॥ अथ एव वाणीमूरणे—‘पिङ्गलदिट्टो
भादिविशिष्ट । कर्णयुतोऽर्मा मामिनि हंसः ॥’

इसमुदाहरति—जहा (यथा)—

सो मह कन्ता दूर दिगन्ता ।

पाउस आवे चेउ डुलान्ने ॥ ३९ ॥

[स मम कान्तो दूरे दिगन्ते ।

प्रावृडागता चेतश्चालयति ॥]

काचित्प्रोषितपतिता सखीमाह—हे सखि, स मम कान्तोऽधुना दूरे दिगन्ते वर्तते ।
इयं च प्रावृट् आगता चेतश्चालयति । किमिदानीमाचरणीयमिति शिक्षयेति भावः ॥
उद्देशिका यथा—५६।५५, ५×४=२० ॥ ह्यो निवृत्ताः ॥

अथ यमरुच्यन्दः—

सुप्रियगण सरसुगुण ।

सरह गण जमअ भण ॥ ४० ॥

[सुप्रियगणो सरसुगुणम् ।

स्वाद्यमे.....यमकं भण ॥]

१. रविशमेन तु ‘सरस भण । सर ह गण जमअ भण’ इति पठित्वा ‘तयमकं जानी-
त । यत्र सुप्रियो द्वित्युर्वचः । कीदृशः । सरसो रममपूर्णः इति बुध्यस्व ॥ ततः श-
ब्रिलगुणैः सम्भवति’ इति व्याख्यातम्.

हे मुग्धे, यत्र सुप्रियगणो द्विलेगुक्त एव वणो भवति । अथ च शरीरेण लघुता सु-
गुणं संयुक्तः एतादृशं [न] गणं सरहृष्टप्रमेतस्य गणस्य कुर्वित्यर्थः । एतादृशं सर्वलघु-
त्वापवाक्षरप्रत्ययान्तभेदं पवाक्षरपदं यमकार्यं छन्दो भव पठेत्यर्थः । वाणीभूषणे-
ऽप्युक्तम्—‘नगणमनु द्विलेगु कुव । पठितमिति यमकमिति ॥’

यमवमुदाहरति—अदा (यथा)—

पवण वह सरिरमह ।

मभण हण तवह मण ॥ ४१ ॥

[पवनो वहति शरीरसहः ।

मदनो हन्ति तापयति मनः ॥]

पवनो मलयानिलो वहति । कीदृशः । शरीरसहः शरीरं साहययनी सहः । ‘वहन्
गती’ इत्यस्य दिशास्य (१) रूपम् । यद्वा तादृशं पवनं शरीरं वर्ज्यं सहते । ‘साहययाह-
वक्षोमे सहति द्विगण्ययम् । अन्यायं सहते भासां सिध्यति क्षितिरक्षयः ॥’ इति काशिर-
हस्ये हलायुधवचनप्रामाण्यादिति । अपि च मदनो हन्ति तापयति च मयः । इति प्री-
तिनपतिभावचनं सतीः प्रतीति व्याख्येयमिति ॥ उच्यमिन्न यथा—॥॥॥, ५५४=१०॥
यमकं निवृत्तम् ॥ अत्र प्रस्तावगत्या पवाक्षरस्य द्विविशद्वेदा भवन्ति । तेषु भेदेषु चतुष्ट-
यमुक्तम् । शेषभेदा मोहाहता अन्धविस्मयनीया, गुणीभिस्तूया इति ॥

अथ पवाक्षरप्रस्तारे सर्वगुणव्यमायं भेदं दोषाख्यं छन्दो रक्षयति—

पारादा मत्ता जे कण्ठा तीभा होतम् ।

हारा छफा बन्धो सेता राभा छन्दो ॥ ४२ ॥

[द्वादश मात्रा यत्र कर्णाख्यो भवन्ति ।

हरिः पद्मभिर्वन्धो दोषो राजा छन्दः ॥]

अत्र द्वादश मात्रा । सिध्यचोचकार्यं मात्रासंख्या ॥ यन्निवयमपाह—यत्र च त्रयः
वर्णा गुरुद्वयामकाख्यौ गणा भवन्ति । पवाक्षरं पदम् । एतदेव हारयति—पद्मभिर्दोषैर्गुरुभि-
र्वन्धो यत्र सन्धेयार्यं छन्दःसु राजा । धेयं छन्द इत्यर्थः ॥ तद्युक्तं वाणीभूषणे—
‘एषा वर्यः वर्यः प्रीता छन्दोविद्धिः । सर्वं वर्णं यस्यां दीर्घां दोषा सा रदाय ॥’

दोषामुदाहरति—अदा (यथा)—

जुञ्जन्ती उहामे कान्तिरा मंगामे ।

णजन्ती मंहारो हृत्तिरा हम्मारो ॥ ४३ ॥

[युध्यमानोदामे कालिका संप्रामे ।

नृत्यन्ती मंहरतु दुरितमस्माकम् ॥]

उदामे संप्रामे [युध्यमाना] नृत्यन्ती कालिका हम्मारो अस्माकं दुरित तां संहृष्टा
उद्वेगिका यथा—SSSSSS; ६×४=२४ ॥ शेषा निवृत्ता ॥

अथ तिलकाछन्दः—

पिअ तिह धुअं सगणेण जुअम् ।

छअ वण्ण पओ कल अट्ट धेओ ॥ ४४ ॥

[प्रिये तिलका ध्रुवं सगणस्य युगम् ।

पटूर्णाः पदे कला अष्टौ धृताः ॥]

हे प्रिये, तिलकाख्यं छन्दः । यत्र ध्रुव निश्चितं सगणद्वयमन्यगुह्यगणद्वयं भवति
पटूर्णात्मकं पदम् । पदे चाष्टौ कला धृता यत्रेति कलासंख्या शिष्यबोधार्थं पदद्वय
वा । अन्यथाक्षरद्वये वर्णसंख्याया एवावश्यकतादिति ॥ वाणीभूषणेऽपि—‘सखि सखि
तयं सुदतीह यदा । रसवर्णपदा तिलकेति तदा ॥’

तिलकामुद्राहरति—जहा (यथा)—

पिअभत्ति पिआ गुणवन्त सुआ ।

धेणमन्त घरा बहुसुखकरा ॥ ४५ ॥

[प्रियमक्ता प्रिया गुणवान्सुतः ।

धनवद्गृहं बहुसुखकरम् ॥]

काथित्वमिदं प्रत्याह—प्रियमक्ता प्रिया, गुणवान् सुतः, धनवद्गृहं बहुसुखकरमित्ये
तत्तर्कं यस्य भवति स धन्य इति भावः ॥ उद्वेगिका यथा—||S||S; ६×४=२४ ॥
लका निवृत्ता ॥

अथ विग्गोहाछन्दः—

अफखरा जे छाआ पाअ पाअ द्विआ ।

मत्त पय हुणा त्रिणिण ओहागणा ॥ ४६ ॥

[अक्षराणि यत्र पट् पादे पादे स्थितानि ।

मात्रा पय द्विगुणा द्वौ ओहागणौ ॥]

यत्र पादे पादे वक्ष्यतामि स्थितानि । यत्र य पय द्विगुणा दस मात्राः । तत्रैव गणनि-

१. ‘विह’ इति पठित्वा ‘विहनाम छन्दः’ इति व्याख्यातं रविदामेन. २. ‘विओ’
इति पर ‘स्थिताः’ इति व्याख्यातं रविदामेन. ३. ‘यणत्रय’ इति रविदामपुस्तके.

यममाह—विष्णि इी ओहागणी रणनी यत्र तत् विजोहाउन्दः आमगणगोरिकम् ॥
वाणीभूमे तु 'विमोहा' इति नामान्तरम्—'यत्र पादद्वये रदयते रदयम् । नागहाजी-
दिता सा विमोहा मता ॥'

विमोहामुदाहरति—

कंससंहारणा पक्षिसंचारणा ।

देवर्हिदिम्भभा देउ मे निम्भभा ॥ ४७ ॥

[कंससंहारी पक्षिसंचारी ।

देवकीदिम्भो ददातु मे निर्भयम् ॥]

कंससंहारी पक्षिसंचारी देवकीनन्दनो मे मया निर्भयं ददातु । ममाभयप्रदो भवत्वित्यर्थः ॥
वाचनिका यथा—डाडाडा; ६×४=२४ ॥ विजोहा निवृत्ता ॥

अथ चतुरसाष्टाङ्गः—

ठउ चउरंसा फणिवइमामा ।

दिभयरकण्णो फुल रमवण्णो ॥ ४८ ॥

[स्थापय चतुरंसा फणिपतिभाषिताम् ।

द्विजनरवर्णी स्फुटं रसवर्णाम् ॥]

यत्र द्विजनरवर्णोत्प्लावनी गणः प्रथमः, ततः कर्णो द्विगुणः, अत एव स्फुटं
रसवर्णं पश्यते परं यत्र सा फणिपतिभाषिता चतुरंसा स्थापय ॥ वाणीभूमेऽपि—'द्विज-
वरकर्णविह रसवर्णा । भवति यदा सा किल चतुरसा ॥'

चतुरसामुदाहरति—अहा (यथा)—

गउरिभकन्ता अभिनउ सन्ता ।

जदि परममा दिभमहि धम्मा ॥ ४९ ॥

[गौरीकान्तोऽभिनये सन् ।

यदि प्रसन्नो यावापृथिव्योर्धन्यः ॥]

गौरीकान्तो यदि यदा अभिनये संस्तान्दो वर्तमानो यस्य प्रथमः, स तदा यावा-
पृथिव्योर्धन्यः ॥

अहा वा (यथा वा)—

भुभणभणन्दो तिहुभणकन्दो ।

भमरमवण्णो स अभह कण्हो ॥ ५० ॥

१. हरिहोत्रेण तु चतुराष्टाङ्गं न दत्तम्. अत्रापि 'चभनभणन्दो तिहुभणकन्दो'
इति पठितम्.

[भुवनानन्दखिभुवनकन्दः ।

भ्रमरसवर्णः स जयति कृष्णः ॥]

भुवनानन्दखिभुवनकन्दो भ्रमरसवर्णो जयति कृष्णः ॥ उद्भविका यथा—॥१९९॥
१५४=२४ ॥ चतुरंता निरुता ॥

अथ मन्थानन्दः—

कामावतारेण अद्वेण पापेण ।

मत्ता दहा सुद्ध मन्थान सो मुद्ध ॥ ५१ ॥

[कामावतारस्पाधेन पादेन ।

मात्रा दस सुद्धा मन्थानं तन्मुधे ॥]

हे मुग्धे, यत्र कामावताराधेन पादेन मात्रा दसः सुद्धाः प्रतिपादयन् भवन्ति । तन्मन्थाननामक छन्दः ॥ अयमर्थः—अग्रे वक्ष्यमाणस्य विंशतिकलात्मनः कामावतारस्य छन्दसोऽधेन दसमात्रात्मकेन पद्यक्षरेण पादेन मन्थाननाम छन्दो भवति ॥ तत्र गणनियमोऽव्ययते—‘पूर्व तगणोऽन्तरमपि स एव’ इति ॥ वाणीभूषणे तु—‘कनेध्वजानन्दमोघातानन्द । वने रसैवैतु मन्थानमेतत् ॥’

मन्थानमुराहृति—जहा (यथा)—

राभा जहा सुद्ध पंढीभ हो मुद्ध ।

किस्ती करे रफस सो बाद उपेकख ॥ ५२ ॥

[राजा यत्र लुब्धः पण्डितोऽस्ति मुग्धः ।

कीर्ति करे रक्ष स बाद उपेक्ष्यः ॥]

हे सगजन, राजा यत्र लुब्धः पण्डितोऽपि मुग्धः । तत्र राजकुले ते स्वकीर्तिं करोति । स्वविदाप्रकाशं मा कुर्वियथः । स बादोऽनुपेक्ष्यताम् । यत्र न ज्ञाना कथिर्दिशति । उद्भविका यथा— ९९९९९, १५४=२४ ॥ मन्थानं निरुता ॥

अथ शङ्खनारीछन्दः—

सहावण्णघदो भुजङ्गापअदो ।

पभा पाअ चारी कर्हा संम्वनारी ॥ ५३ ॥

[षट्चर्यादो भुजङ्गापदार्थः ।

.....कविता शङ्खनारी ॥]

यत्र षट्चर्या-पदे भवन्ति भुजङ्गापदार्थाः वक्ष्यमाणस्य यमकचतुष्टयात्मकस्य छन्दसोऽधेन षट्चर्यादो भवति । पदे पदे यमकद्वयं भवति तच्छङ्खनारीछन्दः ॥ वाणीभूषणे तु—‘अजानन्दमोघातानन्द । वने रसैवैतु मन्थानमेतत् ॥’

इन्दारीयुद्धवि—अदा (यथा)—

गुणा अरम सुदा यह स्थमुदा ।

घरे विस्त जग्गा मही नरम नग्गा ॥ ५४ ॥

[गुणा यस्य शुद्धा बभूव रसगुग्धा ।

गुदे वित्तं माप्रन्यद्दी तस्य स्वर्गः ॥

पञ्च गुणाः हृदाः, धरत्य वपुः करेण मुखे मुखे, शरय हृदे विने प्रायशस्मि
ताव मही पृथ्वी रश्मयैः ॥ बह्वर्णितः स्यात्—१३५१३३; ६५४४४४ ॥ शङ्खगान्धर्वि विपुला ॥
अथ मातङ्गीकृतः—

५४६ नारदीय मणीगुण तीर्थ ।

हरे लखु भक्त न मानिह बन्त ॥ ५५ ॥

[ध्वजः शरद्वयं गणिगुणस्तनः ।

देवो लघुगते सा मातृषी कृतम् ॥

[illegible]

काशीपुराद्वय—अष्ट (व्या)—

वसुः वसुधैव कुटुम्बकम् ।

एवमुक्त्वा मुनिः कथं वदति ॥ ५६ ॥

॥१॥ राः प्रसूतः बहुगुणः ॥

प्रतिष्ठा कदा दत्ता सति वा ॥

[illegible]

अथ हस्तमन्त्रः—

द्वितीयः दि. २२ अगस्त १९८२ ।

दृष्टान्तः स्यात् अत्रैव ॥ ५३ ॥

[द्विजवरः क्रियते भण्यते सुप्रियः ।

दमनकं गुणी कणिपतिर्भणति ॥]

यत्र प्रथमं द्विजवरश्चतुर्लघुको गणः क्रियते पश्चात्सुप्रियो लघुद्वयात्मको गणो भण्यते ।
नगणद्वयेन [दमनकं छन्दः] इति कलितोऽर्थः । तद्दमनकं छन्द इति गुणी कणिपतिर्भ-
णति ॥ वाणीभूषणे तु—‘द्विगुणनगणमिह कितनुहि । दमनकमिति [मिति] गणति हि ॥’

दमनकमुदाहरति—जहा (यथा)—

कमलनयणि अमिअवभणि ।

तरुणि घरणि मिलइ जै पुनि ॥ ५८ ॥

[कमलनयना अमृतवचना ।

तरुणी गृहिणी मिलति यदि पुनः ॥]

कमलनयना अमृतवचना तरुणी गृहिणी यदि पुनर्मिलति तदा सा विहाय न कुत्रापि
गमिष्यामीति कस्याचिद्विदेशस्त्वस्य कामिनो मित्रं प्रति वचनम् ॥ उद्भवति यथा—
॥॥॥; ६×४=२४ ॥ दमनकं निवृत्तम् ॥ अत्र प्रस्तारगत्या पञ्चदशस्य चतुःषष्टिर्भेदा मर्त्यानां
तेष्वप्यन्तमेव सहिता अर्धा भेदाः प्रोक्ताः । शेषभेदाः सुधीभिश्चद्वितीयाः । प्रत्यावित्तरह-
इया नात्रोक्ता इति ॥

अथ सप्ताक्षप्रस्तारे समानिकाछन्दः—

आरि हार किउजही तिणिण गन्ध दिउजही ।

सप्त अकखरा ठिआ सा समानिआ विआ ॥ ५९ ॥

[चत्वारो हाराः क्रियन्ते त्रयो गन्धा दीयन्ते ।

सप्ताक्षरा स्थिता सा समानिका प्रिये ॥]

दे प्रिये, सा समानिकाछन्द इत्यर्थः । यत्र पदे चत्वारो हारा गुरवः क्रियन्ते । अन्त-
रास्तदा च त्रयो गन्धा लघवः क्रियन्ते । एवं सप्ताक्षराणि यस्यां शुद्धपुरुषेण स्थिताणि
सा समानिनेत्यनुवच्यते ॥ तथा च वाणीभूषणे—‘हारमेवमावदा एतन्मया मनेमहा । सप्त-
वर्णमंगला सा समानिका मया ॥’

समानिकामुदाहरति—जहा (यथा)—

कुजरा चरुनआ पउवन्दा पमनआ ।

कुम्मविट्टि कंगण भूलि मूर शंगण ॥ ६० ॥

१. वाणीभूषणदर्शानुसारेण विभिनम्. २. ‘कुजरा’ इति ‘कुजरीः’ दमनकं गी-
तमनुवन्दे.

[कुंजराध्वनिः पर्वताः पतन्ति ।

कुंजराध्वनिः धूम्या गुरुरदतिनः ॥

कुंजराध्वनिः पर्वताः पतन्ति इति अत्र एव पर्वताः पतन्ति । एताः पर्वताः प्राकृतानां मत्ता-
ध्वनिः इति योजनीयम् । अत्रार्थाद्विहङ्गमत्वात् पृष्ठे ध्वनिः धूम्या गुरुरदतिनः इति
व्याख्यानः । इति काव्यविहङ्गध्वनिः कर्म दातुमिति वचनम् ॥ २३३ इति वा दया—
५१५५५५; ५१५५५५ ॥ समाप्तिः निश्चिता ॥

अथ गुणगणनाः—

भगवत्तुदात्तः लघुः सुविनेतुः ।

विधिः अनुमत्तः भगवत्तुदात्तः ॥ २३४ ॥

[भगवत्तुदात्तः लघुगुणविधेयः ।

इति विधिः अनुमत्तः भगवत्तुदात्तः ॥

इति विधिः, अत्र लघुः गुणः विधिः पतति । एताः—भगवत्तुदात्तः विधिः अनुमत्तः
भगवत्तुदात्तः इति । गुणगणनाः एताः भगवत्तुदात्तः ॥ लघुः, अनुमत्तः—
विधिः पतति । भगवत्तुदात्तः इति । गुणगणनाः इति ।

गुणगणनाः—अत्र (विधिः)—

गुणगणनाः लघुगुणगुणः ।

अत्र विधिः गुणः वा इ गुणगणनाः ॥ २३५ ॥

[गुणगणनाः लघुगुणगुणः ।

अत्र विधिः गुणः वा इ गुणगणनाः ॥

गुणगणनाः लघुगुणगुणः अत्र विधिः गुणः वा इ गुणगणनाः ॥ २३५ ॥
विधिः—॥ २३५ ॥, ५१५५५५ ॥ अत्र विधिः गुणः वा इ गुणगणनाः ॥
विधिः पतति । अत्र विधिः गुणः वा इ गुणगणनाः ॥

अथ पर्वताः

अत्र विधिः पर्वताः लघुः ध्वनिः ।

अत्र विधिः पर्वताः लघुः ध्वनिः ॥ २३६ ॥

[अत्र विधिः पर्वताः लघुः ध्वनिः ।

अत्र विधिः पर्वताः लघुः ध्वनिः ॥

१. अत्र विधिः पर्वताः लघुः ध्वनिः ॥ २३६ ॥, ५१५५५५ ॥ अत्र विधिः पर्वताः लघुः ध्वनिः ॥
विधिः—॥ २३६ ॥, ५१५५५५ ॥ अत्र विधिः पर्वताः लघुः ध्वनिः ॥
विधिः पतति । अत्र विधिः पर्वताः लघुः ध्वनिः ॥

भोः शिष्याः, यत्र चरणे प्रथमं विप्रबलुर्लुप्तो गणः स्थाप्यते, तत्स्थाने अग्रे गुरुको गगस्तां करहंभी जानीत ॥ अत एव वाणीभूषणे—‘द्विजगणमवेदि जगन्मुनेषु’ विविधरससन्धि भवति करहंभि ॥’

करहंभीमुदाहरति—जहा (यया)—

जिबड जइ एह तजड गइ देह ।

रमण जइ सो इ विरह ज णु होइ ॥ ६४ ॥

[जीवामि यद्येषाहं न्यजामि गत्वा देहम् ।

रमणो यदि स एव विहरस्तु न भवतु ॥]

काचिदनुगमनपरा सुभट्टी विभक्तारमाह—हे घातरित्युपरिष्टात् । एह एषाहे सङ्गमे गत्वा देहम् । यदि कदाचिदतः परमपरि जिबड जीवामि पुनर्जन्मान्तरं छमेयमीत्यर्थः । तदा मम यदि निर्गुणः सगुणो वा स एव रमणो भवतु, विरहस्तु कदापि ना भवतीति प्रार्थये त्वामिति भावः ॥ उद्धवनिष्ठा यथा—॥॥॥॥॥॥ ७४४२८॥ करहंभी निवृत्त ॥

अथ शीर्षरूपकं छन्दः—

सत्ता दीहा जाणेही कण्णा ती गो माणेही ।

चाउदाहा मत्ताणा सीसारूअं छंदाणा ॥ ६५ ॥

[सप्त दीर्घां शायन्ते कर्णास्त्रयो गमानय ।

चतुर्दश मात्रा शीर्षरूपं छन्दः ॥]

हे भूषे, यत्र चरणस्थाः सप्तापि वर्णां दीर्घां गुरवो भवन्तीत्यर्थः । तत्र गणनेनमाह—कर्णां गुरुद्वयामका गणाग्रस्तेशामत्र एकं नै गुरुमानय । एवं वदे सप्त । मन्त्रान्निषममाह—चतुर्दश मात्रा द्विगुणार्थप्रवगन्तव्याः । वर्णरुत्ते वर्णानामेव संख्यानिषमनादिति । अत एव भूषणे—‘उक्ता वर्णाः सप्तास्यां सर्वे दीर्घाः स्युर्पस्यात् । एषा दीर्घा निर्दिष्टा केषां हर्ष नादेष्टा ॥’

शीर्षांमुदाहरति—जहा (यया)—

चन्द्रा कुन्दा प कामा हारा हीरा ए हंसा ।

जे जे मेता वण्णीआ तुम्हा कीर्त्ति जिण्णी आ ॥ ६६ ॥

[चन्द्रः कुन्द एते काशो हारो हीर एते हंसः ।

ये ये श्वेता वर्णिता युष्माकं कीर्तिजितवनी ताव ॥]

काचिद्वन्दी कर्त्तुर्गुण्य तां कीर्तिं वर्णयति—हे राजन्, चन्द्रो पराङ्मनः, कुन्तो मया

१. ‘कोर् जिह्वा जानि होइ’ इति शङ्कता ‘रमणो बोद्धवि सोऽपि भवतु’ इति मन्त्र-
व्याख्यं शीर्षाभेन.

[illegible]

अथाष्टाक्षरप्रकारे तत्संशुद्धीं प्रमाद्य(त) विष्णुमा गच्छन्दी। त्स्यात्तु—

विजयमाला मरणा बोला पाण कण्ठा बारी लांला ।

पञ्चमं चार्ज्यं वाग्वायं शर्वं विष्णुं शम्भुम् ॥ ६७ ॥

इति शुभमाणा मात्राः योज्याः पादे वृत्तान्तवारी म्नाः ।

एवमग्रे स्वतन्त्रे गच्छेत् भगवा क्षत्रियो विभ्य राज्ञा ॥

[illegible]

विष्णुभा अग्रहाराणि — मदा (पद्या) —

४३ मर्यादा भोक्ता दुःखः ॥ विपश्यन्सामग्रीं लुक्ताभ्याः ॥

ଜିହ୍ଵାଳୀ ଜଳା ଧାବଣୀ ଜିହ୍ଵାଳୀ ବିର୍ବା ବାବଣୀ ॥ ୫୮ ॥

[શ્રાવણ દેવ] વિલિપ્ય ચિત્તુભયે નિર્ભયકરઃ ।

निष्कृता यावन्तो वाच्योः निष्कृता वदन्ति इति १०

[illegible]

गुन्मात्रा बर्हणेनी श्राकभायः । यस्मिन् स्थातापोचित्यै मोमजम्नः कृष्णाम्नेः
उद्वणिका यथा—ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ; ८५४=३२ ॥ त्रिगुन्मात्रा निरुता ॥

अथ प्रमाणिकाछन्दः—

लङ्ग गुरु निरन्तरं पमाणि अट्टभक्तरा ।

पमाणि दूण किञ्चित्तरं नराअ मो मणिज्जण ॥ ६९ ॥

[लघुगुरुनिरन्तरं प्रमाणिकाष्टाक्षरा ।

प्रमाणिका द्विगुणा क्रियतां नराचः स मय्यताम् ॥

यत्र लघुगुरुच निरन्तरं भवति सा प्रमाणिकाछन्द इत्यर्थः । सा कतिङ्गोद्वेष्टा-
माह—अट्टभक्तरा । अष्टाक्षरेत्यर्थः । तस्य प्रमाणिष्टा चेद्विगुणा क्रियते । षोडशाक्षरे-
त्यर्थः । तदा स नराचो मय्यत इत्युत्तराव षोडशाक्षरपदछन्दसो लक्षणमपि लक्ष्यते-
नेति ॥ वाणीभूषणेऽपि—‘प्रसूनकुण्डलक्रमरिहाटवर्णविप्रमः । मुञ्जगराजवर्णिता प्रमणि-
केति सा मता ॥’

प्रमाणिकामुदाहरति—जहा (यथा)—

गिसुंमसुंभखंडिणी गिरीसगेहमंडिणी ।

पभंडमुंडखंडिआ पसण्ण होउ चंडिआ ॥ ७० ॥

[निशुम्भशुम्भखण्डिनी गिरीशगेहमण्डिनी ।

प्रचण्डमुण्डखण्डिका प्रसन्नास्तु चण्डिका ॥]

निशुम्भशुम्भयोर्देवयोः खण्डिनी खण्डवित्री गिरीशस्य वदस्य गेहं मण्डयत्यलं करोति
या सा गेहमण्डिनी कलत्ररूपेणेत्यर्थः । एवंविधा प्रचण्डानां दैत्यमदानां मुण्डखण्डिका
चण्डिका कात्यायनी वः प्रसन्नास्तु ॥ प्रचण्डान्तरे तु ‘नयस्वरुपिणी’ इति नामान्तरम् ॥
अत एव कालिदासप्रबन्धे—‘द्विदुर्गपञ्चमष्टमं गुरु प्रयोजितं यदा । तदा निवेदयन्ति तां पुषा
नयस्वरुपिणीम् ॥’ इत्याह ॥ उद्वणिका यथा—ऽऽऽऽऽऽऽऽऽ; ८५४=३२ ॥ छन्दोमन्त्राय
ह—‘प्रमाणिका जरी लगी ।’ जगण्मणौ लगी लघुगुरु च यस्मिंस्तत्प्रमाणिकाछन्द
इति गणभेदेन लक्षणमभिहितम् । यथा—‘पुनातु भक्तिरच्युता सदाच्युताद्विपश्यीः ।
धुतिस्मृतिप्रमाणिका भवाम्भुपशितारिका ॥’ उद्वणिका यथा—ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ ऽऽऽऽ; ८५४=३२ ॥
प्रमाणिका निरुता ॥

अथ मञ्जिकाछन्दः—

हारगंधर्षधुरेण दिट्टअट्टअक्खरेण ।

वारहाहि मत्त जाण मडिआसुछंदमाण ॥ ७१ ॥

१. ‘वर्षणेण’ इति पाठः ‘वन्धनेन’ इति ध्याम्यातं रविदासेन.

रचेदः]

प्राकृतपिङ्गलसूत्रम् ।

[हारागन्धर्वपुरेण दृष्टाष्टाश्रेण ।

द्वान्द्राभिर्मात्राभिर्जोनीति मल्लिकार्जुनान्तोमानम् ॥]

हारी सुतः, गन्धी लघुः, ताव्यो बन्धुः प्रथमं गृह्यमाणो ज्युषेव प्रथेन दृष्टाष्टा-
त्रि योर्ध्वं तावरीव नालेन द्वान्द्राभात्रेण मल्लिकार्जुनं तावो प्राणीति ॥ लघुल यन्-
पुरे—'द्वान्द्राभ्यामप्येन मल्लिकार्जुनो म । यन्निना सुतद्वेन मल्लिकार्जुनं ॥ ३३ ॥'
इत्येव प्रत्यागते 'मल्लिकार्जुन' इत्युपपत्तेः ॥
मल्लिकार्जुनादिति—अदा (यथा)—

जेण म्रिण्ण म्रिण्णवत्ति म्रिड्ढि मुट्ठि वेत्ति वेत्त ।

बाणपाणि कर्त्तव्यं वेत्ति म्रिड्ढि मुट्ठि वेत्ति वेत्त ॥ ३३ ॥

[येन म्रिणः क्षत्रियवंशो रिशं मुट्ठि वेत्ति वेत्त ।

बाणपाणयः क्षत्रियः स गृह्यमाणं सुतं दृष्टाष्टा ॥

येन भगवता दृष्टाष्टाभावात्तानि क्षत्रियवंशी म्रिणः । अथ च येन कृष्णवर्णवर्णीय
क्षत्रियो मुट्ठि वेत्ति वेत्त म्रिण इत्येवैवम् । येन च बाणपाणयः लघुल-
यणः क्षत्रियारिणः । स गृह्यमाणं ताव दृष्टाष्टा ॥ क्षत्रियका यथा—३३/३३/३३ ॥
४-३३/३३ मल्लिकार्जुनः ॥
अथ गृह्यमाणः—

मल्लिकार्जुनो गृह्यमाणस्यैव ।

मल्लिकार्जुनस्यैव गृह्यमाणस्यैव । ॥ ३३ ॥

[मल्लिकार्जुनो गृह्यमाणस्यैव ।

मल्लिकार्जुनस्यैव गृह्यमाणस्यैव । ॥ ३३ ॥

हे मल्लिकार्जुने, दृष्टाष्टाभावात्तानि क्षत्रियवंशी म्रिणः । अथ च येन कृष्णवर्णवर्णीय
क्षत्रियो मुट्ठि वेत्ति वेत्त म्रिण इत्येवैवम् । येन च बाणपाणयः लघुल-
यणः क्षत्रियारिणः । स गृह्यमाणं ताव दृष्टाष्टा ॥ क्षत्रियका यथा—३३/३३/३३ ॥
४-३३/३३ मल्लिकार्जुनः ॥
अथ गृह्यमाणः—

मल्लिकार्जुनो गृह्यमाणस्यैव ।

मल्लिकार्जुनस्यैव गृह्यमाणस्यैव । ॥ ३४ ॥

[मल्लिकार्जुनो गृह्यमाणस्यैव ।

मल्लिकार्जुनस्यैव गृह्यमाणस्यैव । ॥ ३४ ॥

स्तारगत्याश्वरस्य पदपञ्चाशदधिकं दिशतं भेदाः । तेषु क्रियन्तो भेदा उदाहृताः । ते-
पमेदा उद्धनीयाः सुबुद्धिमिरिति ॥

अथ नवाक्षरस्तारे महालक्ष्मीछन्दः—

दिट्ठ जोहा गणा निण्णिआ णाअराएण जा विण्णिआ ।

मासअद्वेण पाअ द्विअं जाण मुद्धे महालक्ष्मिअम् ॥ ७७ ॥

[दृष्टा योधा गणास्त्रयो नागराजेन ये वर्णिताः ।

मासार्धेन पादे स्थितां जानीहि मुग्धे महालक्ष्मिकाम् ॥]

हे मुग्धे, यत्र नागराजेन पिडलेन ये वर्णितास्ते त्रयोऽत्र जोहागणा गणाः । मध्य-
लपुका गणा इति यावत् । दृष्टाः । अग्रे नवाक्षरं पदम्, पदे च मासार्धसंदर्भाभिः पञ्च-
शभिर्मात्राभिः स्थिता महालक्ष्मिका जानीहि । ननुक्त वर्णीभूषणे—‘दृष्टत्वे पक्षिरात्र-
त्रये यत्र इत्ते मनोहारके । सततं पिडलेनोदिता सा महालक्ष्मिका कीर्तिता ॥’

महालक्ष्मीमुदाहरति—जहा (यथा)—

मुण्डमाला गला कण्ठिआ णाअराआ भुआ सट्ठिआ ।

वग्घछहा किआवामणा चण्डिआ पाठ सिहासणा ॥ ७८ ॥

[मुण्डमाला गले कण्ठिका नागराजो भुजे संस्थितः ।

व्याघ्रहृत्वा कृतवसना चण्डिका पातु सिंहासना ॥]

सा सिंहासना सिंहाधिष्ठिता चण्डिका वः पातु । सा कः । यस्या गले मुण्डानां माला
कण्डिका कण्ठभूषणार्थः । यस्या नागराजो भुजायां संस्थितः । कर्णभूजा चण्डिका ।
व्याघ्रहृत्वा पुण्डरीकचर्मणा कृत वसनं यत्र यथा तथाभूता वः पातयति ॥ उक्तविरा
यथा—५१५, ५१५, ५१५, ९×४=३६ ॥ महालक्ष्मी निरुक्ता ॥

अथ सारङ्गिका छन्दः—

दिअवर कण्णो सअर्णं पअ पण मत्तागणनम् ।

सुग्गुणिमत्ता लहिअं माहि सरगिका कहिअम् ॥ ७९ ॥

[द्विजवरः कर्णः सगणः पदे पदे मात्रागणनम् ।

शरमुनिमात्रा लभ्यन्ते सगि सारङ्गिका कथिता ॥]

हे मनि, यत्र प्रथमं द्विजवरधनुःशुक्रो गणः, ततः कर्णो द्विगुणोत्तरको गणः, ततः
सगणोऽनुगुणगणः, एवंशरारेण यत्र पदे पदे मात्रागणनं क्रियते इति शेषः । तदे-
वाह—शराः पञ्च मुनयः मनं विनिम्ना ह्यदुःखमात्राः कदे लभ्यन्ते यस्याः सा सार-

१. ‘मासअद्वेण पाअ द्विअं (पञ्चदशकत्या शिवा वृणयतिः)’ इति खरि०.

शिवो वाक्ये हि शिवशब्देनैवैवंप्रपञ्चसारशिवो छन्द इति कलितोऽर्थः ॥ तथा च
वाणीश्रवणे—‘शिवशब्दो सार्धं विरचय यस्याधारणम् । अगदभिरामं हि तथा भवति
दि भावश्रवणा ॥’

सावित्र्यामुदाहरति—अहा (यथा)—

हरिणसरिस्मानभणा कमलसरिस्सावभणा ।

मुभज्जनिचिन्ताहरिणी विभसहि दिह्वा नरुणी ॥ ८० ॥

[हरिणसद्वानयना कमलसद्वानयना ।

मुवज्जनिचिन्ताहरिणी प्रियसति दृष्टा तरुणी ॥]

हे प्रियसति, स्वया सा दृष्टा । कीदृशी । हरिणमदृशं मयं च ब्रह्मसाक्षात्पुष्पा यस्याः
सा पुष्पाक्षीमर्यः । कमलमदृशं शिवं गुणस्थि च वदनं यस्याः सा तथा पुष्पपुञ्जनामो
वितं दानि तच्छीला इति वास्याध्यात्मस्याः मयी प्रति वचनम् ॥ उग्रनिष्ठा यथा—
॥॥, ३३, ॥३, १, ४४=३६ ॥ तथा वाणीश्रवणे—‘प्रणमनं साधारणं कृगवृत्ताधारणम् ।
आगमनाधारणं सुकुलवृत्ताधारणम् ॥’ सावित्र्या निहता ॥

अथ वाहताछन्दः—

कुन्तीपुत्राजुभ सहिभं तीए विणो भुभ कहिभम् ।

अन्ते हातो अह जणिभं वाहताछन्दः फणिभणिभम् ॥ ८१ ॥

[कुन्तीपुत्रपुत्रं लभ्यते ततो विप्रो भुवं वधितम् ।

अन्ते हाथे यत्र जन्मते वाहताछन्दः फणिभणिभम् ॥]

भोः शिष्या, यत्र कुन्तीपुत्रः कर्मण्योर्गुणं तेन गुदचतुष्टयं १२ दृष्टं लभ्यते तीए
तत्तरुणी वा एतानि भुवं निधिनं विषयगुणगुणो गताः वध्यते । यत्र चान्ते वर-
चान्ते हातो गुदचतुष्टये तदेतत् ‘वाहता’ छन्दसो लभं फणिना निहतेन भवितम् ॥
तथा बोला श्रवणे—‘आर्हा कर्मवृत्तयितं कृत्वा विप्रं गुरुमहिम् । तद्वत् शिल्पवितं
पाशेति भवद्वितम् ॥’

वाहतामुदाहरति—अहा (यथा)—

कुन्ता नीवा भय भयरा दिह्वा मेहा जलसभरा ।

णवे विरज्ज विभसहि आ भावे कन्ता सहि कहिभा ॥ ८२ ॥

[कुन्ता नीवा भयन्ति भयरा दृष्टा मेधा जलसभराः ।

मुच्यति विदुःप्रियमरयन आगमिष्यति बान्ताः समि वध्य ॥]

१. ‘वाहता’ अत्र अ कहिभम् (वाहता’ अत्र अ कहिभम्) इति तरे०. २. ‘विभस-
दिभा (विभसदिभा)’ इति तरे०.

काचित्प्रोभिन्नीको निजमन्त्रीमाह—हे प्रियन्वि, 'वर्णमयोऽहमागमिन्नामि' इति
प्रतिज्ञाय प्रसिद्धो वचनः । तदिदानीं नीतिः कदाचिः पुनिरिति, अमरा शिष्टा व-
मन्ति, मेरा अपि जलमयरा नीरमिधिता दृष्टाः, विपुलैरामन्यपि नृपतिः । अतः
परमपि कथय कान्तः कदाप्यशक्तीति । एतादृशेऽपि समये नामतथेतिधियं स कान्त
एव गुप्तनाशकत्वात्, न तु वचन इति भावः ॥ उदयगिरि—२३, २४, ॥ ११, १२, १३, १४, १५, १६ ॥ पाश्चा निरुता ॥

अथ कमलचन्द्रः—

मरसगणरमणिभा दिभगणजुअ पलिभा ।

गुरु धरिअ पइपउ दहकलअ कमलउ ॥ ८३ ॥

[सरसगणरमणीयं द्विजगणयुगं पतितम् ।

गुरुध्रियते प्रतिपदं दसकलकं कमलम् ॥]

भोः शिष्याः, यत्र सप्तसं रमणीया द्विजगणा वसुर्लुगुगणना पतिनी । पदान्ते च
गुरुध्रियते । एवं पदे नव वर्णाः इति कलाय प्रतिपदं यत्र पतिताः, तत्कमलनामकं
छन्द इति ॥ तथा च तानीम्पणे—'द्विजवरकगणयुगं कलय गुरुविरतिगम् । मगनि
फणिपतिरिदं कमलपतिरतिपदम् ॥'

कमलमुदाहरति—जहा (यथा)—

चल कमलनअणिभा खलइ धणवसनणिभा ।

हसइ परणिअलभा असइ धुअ बहुलिभा ॥ ८४ ॥

[चलति कमलनयना स्खलति स्तनवसनम् ।

हसति परनिकटेऽतोऽसती ध्रुवं वधूदिका ॥]

चलति कमलनयना, स्खलति स्तनवसनम्, हसति परनिकटे, अत एव ध्रुवं विधि-
तमपि बहुलिभा वधूदी असतीत्यहं मन्ये इति शेषः ॥ उदयगिरि यथा—॥ ११, १२, १३,
१४, १५, १६ ॥ कमलं निरुताम् ॥

अथ विम्बचन्द्रः—

रइअ फणि विम्ब एसो गुरुजुअल सव्वसेसो ।

सिरहि दिअ मज्झ राओ गुणह गुणि एसहाओ ॥ ८५ ॥

[रचितं फणिना विम्बमेतद्रूपयुगलं सर्वशेषे ।

शिरसि द्विजो मध्ये राजा गुणयत गुणिन एवंस्वभावम् ॥]

भो गुणिनः, स्वभावदेवं गुणयत नात्र काठिन्यं किंचिदिति भावः । यत्र गुरुयुगलं

१. 'सगण गण (सगणगुणम् । वसुर्लुगुगणयानन्तरं गुरुपति यावत्) इति रवि०.

काचिद्रोपितपतिको निजसखीमाह—हे प्रियतमि, 'वर्गोत्तमोऽहमागमिष्यामि' इति प्रतिज्ञाय प्रस्थितो वज्रमः । तदिदानीं नीपाः कदम्बाः पुष्पिताः, भ्रमरा द्विरेषा व्रमन्ति, मेघा अपि जलसमरा नीरमिश्रिता दृष्टाः, त्रिगुत्तीक्ष्णमन्यपि नृत्यन्ति । अतः परमपि कथय कान्तः कदायासतीति । एतादृशोऽपि समये नागतधेप्रिधित स कान्त एव सुसनाशकत्वात्, न तु वज्रम इति भावः ॥ उट्टवणिका—५५, ५५, ॥११, ५; ९४४=३६ ॥ पादस्ता निवृत्ता ॥

अथ कमलच्छन्दः—

सरसगणरमणिभा दिभगणजुभ पलिआ ।

गुरु धरिअ पइपउ दहकलअ कमलउ ॥ ८३ ॥

[सरसगणरमणीयं द्विजगणयुगं पतितम् ।

गुरुर्ध्रियते प्रतिपदं दशकलकं कमलम् ॥]

भोः शिष्याः, यत्र सरसा रमणीया द्विजगणौ चतुर्लोकगणा पतिनी । पदान्ते च गुरुर्ध्रियते । एवं पदे नव वर्णोः दश कलाश्च प्रतिपदं यत्र पतिताः, सरकमलनामकं छन्द इति ॥ तथा च वार्णाम्पणे—'द्विजवरकगणयुग कलय गुरुविरतिगम् । मणति कणिपतिरिदं कमलपतिरतिपदम् ॥'

कमलमुराहरति—अहा (यया)—

चल कमलनभणिआ खलइ धनयसणिआ ।

हसइ परणिअलभा अमइ धुअ बहुलिआ ॥ ८४ ॥

[चलति कमलनयना स्खलति स्तनवसनम् ।

हसति परनिकटेऽतोऽसती धुरं बहुदिका ॥]

चलति कमलनयना, स्खलति स्तनवसनम्, हसति परनिकटे, अत एव धुरं निधिर-
समियं बहुलिआ बहुली भर्तात्यहं मन्ये इति शेषः ॥ उट्टवणिका यया—॥११, ॥११,
५, ९४४=३६ कमलं निवृत्तम् ॥

अथ दिम्बच्छन्दः—

रहअ कणि विअय एसो गुरुगुअल सव्यसेसो ।

सिरहि दिअ मअह राओ गुणह गुणि एसहाओ ॥ ८५ ॥

[रचिनं कणिना दिम्बमेतद्रूपगुलं सर्वकोणे ।

निरमि द्विजो मध्ये राजा गुणयत गुणिन एवंमभायम् ॥]

भो मुनिनः, स्वमाशदेवं गुणयत नात्र कारिद्वन्द्वं निधिरिति भावः । यत्र गुरुगुण-

१. 'मदय नय (मदयनयम्) । चतुर्गुणयान्तहं गुरुविनि यान्त्र' इति रतिः.

मधुमासेऽस्मिन्पञ्चमे स्तरं च गायन्ति । अतः प्राप्ते वसन्ते मनोमध्ये मन्मथस्तपने ।
यदा मम मनो मन्मथस्तपयति । न खलु कान्तोऽद्याप्यावातीति ॥ यथा वा[णीभूषणे]—
'सखि मारुते मधुमासि नञ सत्वर किमिदमिति । सह तेन किं विहरामि किमु पातं
प्रविशामि ॥' उद्वेगिका यथा—॥५, १५१, १५१, १५४=३६॥ तीमरं निवृत्तम् ॥

अथ रूपामालीछन्दः—

गाभाराभा जप्ते मारा ए चारी कण्ठा हन्ते हारा ए ।

अष्टादाहा मत्ता पैआण रुआमान्नी छन्दा जम्पीए ॥ ८९ ॥

[नागराजो जल्पति सारामेदं चत्वारः कर्णा अन्ते हार एकः ।

अष्टादश मात्रा पादे रूपामालीछन्दो जल्प्यते ॥]

भोः शिष्याः, नागराजः पित्रलः सारमयुत्कृष्टमिदं छन्दो जल्पति । यत्र च चत्वारः
कर्णा द्विगुणो गणाः, अन्ते पदान्ते हारो मुक्तः । ए एकः इत्यर्थः । एवं नवाप्यभाराणि
गुरुणि मात्राधाष्टादश द्विगुणभिप्रायेण मुक्ता यत्र पादे सद्रूपमालीनामकछन्दः कल्प्यते
इति ॥ अथ च नवाक्षरप्रस्तारे प्रथमो भेदः । अत एव वाणीभूषणे—'चत्वारोऽस्मिन्कर्णा
जायन्ते छन्दस्येक हार कुर्वन्ते । रन्धा वर्णा. पादे गजन्ते रूपामालीवृत्तं तद्वदन्ते ॥'

रूपामालीमुराहरति—त्रहा (यथा)—

जं णधे विज्जू मेहंधारा पंकुला णीवा सहे मोग ।

धाभन्ता मन्दा सीआ वाआ कम्पन्ता गौआ कन्ता णा आ ॥९०॥

[यश्चरति विद्युन्मेघान्धकारः प्रफुल्लिता नीपा. शब्दायन्ते मयूराः ।

गान्ति मन्दाः शीता वाताः कम्पन्ते गात्राणि कान्तो नापातः ॥]

काचित्प्रोपितपतिरा सन्मीमाह—यस्माद्विद्युत्तन्निभूयति । मेषा अन्धकाराद्य द-
रितो यस्मान् । यत्र च नीपाः कदम्बाः प्रफुल्लिताः । किं च मयूराः कृजन्ति । केतारो
कुर्वन्तीकरोः । गान्ति मन्दाः शीता वाताः । कम्पन्ते गात्राणि । अतः प्राप्ता प्रापद् ।
कान्तः परं नागत इति ॥ यथा वा[णीभूषणे]—'हरा ननु दृश्यन्ती चण्डं सा चण्डा
वः कन्याणं कुर्यात् । देवेन्द्राणां प्रिया मयासाः संमिहन्ते यस्मिन्मोहतम् ॥' उद्वेगिका
यथा—५५, ५५, ५५, ५५, ५, १५४=३६॥ रूपामाली निवृत्ता ॥ अत्रापि प्रमातरस्या
नवाक्षरं द्व्यक्षरविभक्त्यन्यभेदेभ्यः मम भेदा दक्षिणाः । सेनभेदा उदनीयाः सुपनिमित्तिणि ॥

अथ दशाक्षरप्रस्तारे संयुताछन्दः—

जस्तु भाह हस्थ विआणिओ तह ये पओहर जाणिओ ।

गुह अन्न विद्वज्जमिओ सहि छन्द संयुत पणिओ ॥ ९१ ॥

१. 'अगाराह' इति शक्तिः. २. 'आ वाण' (यत्र पादे) इति शिरामपाठः सम्भवः.

३. 'जाआ (जाह)' इति शक्तिः.

चम्पकमालामुदाहरति—जहा (यथा)—

ओगरभत्ता रम्भअपत्ता गाइक चित्ताहुदसुजुत्ता ।

मोइणिमच्छा णालिचगच्छा दिज्जइ कन्ता खा पुणमन्ता ॥ ९४ ॥

[शाक्तिभक्तः रम्भापत्रे गोघृतदुग्धसंयुक्तः ।

मोइणिमत्स्यो नालिचगुच्छो दीयते कान्तया खायते पुण्यवता ॥]

शाल्योदनं गोघृतदुग्धसंयुक्तम्, किंच मोइणिमच्छा मत्स्यविशेषः, नालिचः शङ्खः, ए-
तत्सर्वं कान्तया स्वहस्तेन रम्भापत्रे कदलीवले दीयते पुण्यवता भुज्यते इति कम्बुविश्व-
नस्य विद्वरूपस्य वा सोपहासं वचनमिति ॥ उट्टवणिक्ता यथा—S॥, SS, S, ॥S, S,
१०x४=४०॥ चम्पकमाला निवृत्ता ॥

अथ सारवतीछन्दः—

दीह लहुजुअ दीहलह सारवई धुअ छन्द कह ।

अन्त पओहर टानु धभा ओदहमत्तविरामकभा ॥ ९५ ॥

[दीर्घो लघुयुगं दीर्घलघू सारवती ध्रुवं छन्दः कथय ।

अन्ते पयोहरं स्थापय ध्वजं चतुर्दशमात्राविरामं.....॥]

मोः शिष्याः, यत्र प्रथमं दीर्घो गुरुः, तदनन्तरं लहुजुअ लघुइत्यभिव्यर्थः । ततोऽपि
दीर्घो गुरुः, तदनन्तरमेको लघुः, ततश्चान्ते दीर्घलघोरन्ते पयोपरो जगणो गुरुमन्त्रो
गणो यत्र । ततोऽपि ध्वजो लघादिशिरःकलः । एवं दश वर्णाः पादे मात्राद्युत्तरं य यत्र
भवन्ति तद्भुवं निधिनं सारवतीनि छन्दः कथितमिति मुदलंमुदयं मुदलघू जगन्मन्त्रो
दिशिरःकलः ॥ यत्र तस्मात्सारवतीछन्द इति फलितोऽर्थः ॥ वाणीभूषणे तु प्रसारान्तरेण लघु-
नमभिदिनं यथा—‘दीर्घलघुयमादिगणा शरविराजिचतुधराणा । पिहलनागमते भविता
सारवती परिमार्थहिता ॥’

सारवतीमुदाहरति—जहा (यथा)—

पुत्ता पयित्त पट्टता धणा भत्ति कुट्टमिणि सुदमणा ।

हक्क तरामइ मिच्चगणा को कर घट्टव सगग मणा ॥ ९६ ॥

[पुत्रः परित्रो बहु धनं भक्ता कुट्टमिनी सुदमनाः ।

हकारेण श्रम्यन्ति सृज्यगणाः कः करोति वररः स्वर्गे गनः ॥]

पुत्रिच्छातीतवृद्धस्य स्वगाहस्थेन संतुष्टो वचोवने—मो भनुरातिनी लोभा दे मि-
केति वा । यत्र मम पयित्तः हृदाः । पिहमणा इति यावत् । पयित्तः पुत्राः पुत्राश्च वा-
दाकनमन्त्रः भवति । अथ य यत्र ममात्मना पयित्तः पयित्तः कुट्टिमं तस्मादि

अमृतगतिमन्त्रः—

दिअवर हार पअन्निआ पुण वि तहं द्विअ कणिआ ।

वसुन्धु वे गुरुसहिआ अमिअगइ धुअ कहिआ ॥ ९९ ॥

[द्विजवरो हारः प्रकटितः पुनरपि तथास्थितं कुरु ।

वसुलघुद्विगुरुसहितामृतगतिर्धुवं कथिना ॥]

श्लोः शिष्याः, मा अमृतगतिमिति धुवं निधित्वं कथिना । सा या । गत प्रथमं द्विज-
वरगणधनुर्लेप्तात्मको गणः, ततो हारो गुरुः प्रकटितः, पुनरपि तथा स्थितं कुरु द्विज-
गणानन्तरं मुहं धुविन्यर्थः । एवं सत्यं लघुं द्विगुरुसहितावरणे यथाः सामृतगति-
रिति ॥ वाणीभूषणे तु—‘नगणयोपररुचिरा कुमुमविराजितमुखा । वसुन्धुरीर्षमु-
ल्ला भवति सखेऽमृतगतिः ॥’ इतिरियमेव स्वरितगतिमिति ॥

अमृतगतिमुदाहरति—जहा (यथा)—

सरदसुधाअरवअणा विअअमरोरुहणअणा ।

मअगलकुञ्जरगमणी पिअसहि दिद्विअ तरुणी ॥ १०० ॥

[शारदसुधाकरवदना विकचसरोरुहनयना ।

मदगलकुञ्जरगमना प्रियसखि दृष्टा तरुणी ॥]

हे प्रियसखि, त्वया सा तरुणी दृष्टा । कीदृशी । शारदसुधाकरवदना । पुनः की-
दृशी । विकचसरोरुहनयना । मदगलकुञ्जरगमना । इति ॥ उद्भविका यथा—॥॥, ५, ॥॥, ५,
१० × ४ = ४० ॥ अमृतगतिनिवृत्ता ॥ अत्र प्रस्तारयत्या दशाक्षरस्य चतुर्विंशत्यधिक स-
हस्रं १०२४ भेदा भवन्ति ॥ तेषु पञ्च भेदाः प्रोक्ताः । शेषभेदाः सुधीर्मह-
नीया इति ॥

अथैकादशाक्षरप्रस्तारे बन्धुच्छन्दः—

णीलसरुअह एक करीजे तिणिण भआगण तत्थ भणीजे ।

सोलह मसह पाअ ठवीजे दुग्गुरु अन्तहि बन्धु कहीजे ॥ १०१ ॥

[नीलस्वरूपादेकः कर्तव्यस्त्रयो भगणास्तत्र भण्यन्ते ।

षोडश मात्राः पादे स्थाप्यन्ते द्विगुरन्ते बन्धुः कथ्यते ॥]

षोडशवर्णात्मकैर्मगणपञ्चकयुक्तः षोडशभिधरणधनुदञ्जरीमिप्रायेण नीलस्वरूप छन्दो
भवति । अतश्च नीलस्वरूपादेकचरणः कर्तव्यः । तत्र चरणे षोडशवर्णपञ्चभगणगुर्वी-
त्मके त्रयो भगणा गुर्वादिका गणा भण्यन्ते । अन्ते भगणत्रयान्ते द्विगुरुः कर्णो दीयते
पादे च षोडश मात्राः स्थाप्यन्ते यत्र तद्वन्धुः नामक छन्दः कथ्यते ॥ मूलेऽप्युक्तम्—
‘मध्यमशोभितमंगतर्कणं एकमुर्मगतपट्टिकवर्णः । पञ्चमराजनिवेदितवन्धुं राजति भूरति-
ममदि बन्धुः ॥’

बन्धुमुदाहरति—अथा (यथा)—

पाण्डवस्यार्हा जन्म करीजे मंपभ भजिजग धम्म के दीजे ।

सो उ मुहिट्टिह संकट पाभा देवक तेरिभ केण मिटाभा ॥१०२

[पाण्डोपेतो जन्म कृतं मंपदमर्जयिवा धर्मार्थं दत्तम् ।

तेनापि पुषिष्ठिरेण भकटं घामं देवेन लिगितं क. प्रमाष्टि ॥]

पाण्डवस्यो जन्म कृतम् । मंपदमर्जयिवा धर्मार्थं दत्तम् । तेनापि पुषिष्ठिरेण सक्तो
यथासाक्षात्तयाग २५५५ प्रमाः । अतः कारणादेन विधाया लिगितं क. प्रमाष्टि । न वो-
उत्तरार्धे ॥ अत्रानिवा यथा—३॥, ३॥, ३॥, ३५ ११×४=४४॥ यथा वा[णीभूमे]—
‘अक्षयतामायकपत्रं वामिर्गहनममाहिनमत्र । दक्षिणोदमदिरकथात्, सोऽय-
मुपदि यथागमवात् ॥’ [बन्धुनिर्णय ॥]

अथ सुमुदीगताः—

दिभयर हार लहुजुभला यलभ परिट्टिभ हत्थभला ।

पभ पाल सोदह जम्भ अही कइयर भाणइ सो सुमुदी ॥ १०३ ॥

[द्विजरात्रे हारो लघुपुगन् वलयः प्रनिष्ठितं हस्ततलम् ।

पौदे कालाधनुर्दश जन्मपदिः कविचरा जानीत सा सुमुदी ॥]

भीः कविचरा, यत्र प्रथमं द्विजवरधनुर्लघुको मणः, ततो हारो गुरुः, ततो लघुपुग-
नम्, अनन्तरं वलयो गुरुः, ततः प्रनिष्ठितं हस्ततलं सगणो मुर्गन्तगणो यत्र एवं पदे
बहुर्दशमाया दशनार्धं यत्र तां सुमुदी जानीतेति जल्पयदिः शेषवाग इति ॥ वाणीभू-
मे तु प्रयागान्तरेण लक्षणमभिहितम् । यथा—‘नगणधिरालयमद्विगर्ध कविजनभाषित-
पदम् । प्रमथनि शेषतस्तमुली विनिगदितेह तदा सुमुदी ॥’

सुमुदीमुदाहरति—अथा (यथा)—

अहयल जुट्ठयणदेहपणा र्मिबिभनमोभर बन्धुभणा ।

अयमउ पालपुदीगमणा परिहर वट्ठर पापमणा ॥ १०४ ॥

[अतिचलानि यौवनदेहधनानि स्वप्नसोदरा बन्धुभणाः ।

अवश्यं यालपुदीगमनं परिहर वट्ठर पापमनः ॥]

वर्धितदुराकारिणं मिषमुपदिशति—एतानि यौवनदेहधनान्यतिचलानि, स्वप्न-

१. ‘करीजे (कृतः)’ रवि०. २. ‘सोइ (सोऽपि पुषिष्ठिः संकटं प्राप्तः)’ रवि०.
३. ‘विषमण’ रवि०. ४. ‘ममहममाहिनतन्त्र.’ भूषणसुल्लभपाठः. ५. परिहृतगदि-
लघुद्विगर्धे गुरु सगणविनर्धविमलम्’ इति भूषणस्वपाठः. ६. ‘निरिपर-’ (धीर्द-
मोदराः) इति रवि०.

भोः शिष्या, सर्वसाधनेन पिङ्गलेन सा जालिनी आस्ता । सा का । यत्र कर्णो द्विगुणो
भवति प्रथमं ही कर्णो द्विगुणकगणौ, तत्र एको द्वारो मुद्रविग्रजगते । ततश्च शून्यो लघुः,
ततोऽपि कर्णः, तदनन्तरं गन्धो लघुः, अनन्तरं कर्ण एव भूयते । एवं परे द्रवमस्या
कर्णो विवर्तो रेखाः कदाः पादे पादे यत्र गण्यन्ते । सा जालिनीति ॥ गणीभूयतेऽपि—
'इत्ता कर्णो मण्डिता कुण्डलेन शङ्खं द्वारं नूपुरं शक्युक्तम् । धृत्वा गुम्मे शामरं चाविभाजि
जालिन्येता प्रेक्ष्यी पिङ्गलस्य ॥' द्वितीयोऽर्थः स्पष्टः ॥ सन्दोमज्ज्या तु मयमिजियमं गणा-
गतो लक्षणयुक्तः यथा—'मार्ता यी चेच्छालिनी वेदलोके' इति ॥

जालिनीमुदाहरति—

रण्डा चण्डा दिक्खिदा धम्मदाग मज्जं मांमं पिज्जए खज्जण अ ।
मिक्खया भोज्जं चम्मखण्डं च लेज्जाकोलो धम्मोकरम णां भादि रम्मो ॥

[रण्डा चण्डा दीक्षिता धर्मदारा मजं मांमं पीयते ग्राहते च ।

भिक्षा भोज्यं चर्मखण्डं ॥ शय्या कोलो धर्मः कस्य नो भानि रम्प ॥]

कारुमज्जरीमाट(सह)करणे कापातिकर्मेत्थानन्दस्य कर्णं राज्ञानं प्राप—रण्डा विप्रा
चण्डा परमकोपना दीक्षिता दीक्षितपत्नी अन्याथ धर्मदाराः । गन्धाम इति शेषः । मजं
मांमं पीयते स्वाद्यते च । मिक्खया भोजनम्, चर्मखण्डः शय्या । कोलो धर्मः कापातिकर्मेः
कस्य रम्पो रम्पीयो न भोजीति ॥ उदाहरिता यथा—५५, ५५, ५, १, ५५, १, ५५,
११×४=४४ ॥ यथा वा[णीभूयते]—'आरभ्यन्ते सर्वरमणि नूनं प्राज्ञे' के कायतामा-
प्रभर्तिः । तमिण्णत्ती नागुदेकः प्रमाणं को वा वत्तज कृत्यवर्तोहमस्मि ॥' जालिनी नि-
हता ॥ अत्रैव 'वाठोमीव गदिता रभी लवी कः' इति ग्रन्थास्तरे ॥ तत्र यदि पूर्वं रभी
मरणभगनी, अथ च तर्गा मरणगृह भवन्, तत्र च नो मुद्रमेवति । तदा इयं वातामी
गदिता तन्नाम वृत्तानुक्तमित्युक्तम् ॥ यथा—'ध्याता मृतः क्षणमप्यव्युत्तस्य धेनी नार्त्ता
गदिता देलयापि । रीनारेऽस्मिन्दुरिते इति पुनो वातामी पोमिषाभ्योविमये ॥' उदा-
हरिता यथा—५५५, ५१, ५५, ५५, ११×४=४४ ॥ अत्रावदोईनयोरेकत्र पचयो कर्णो
गुहरन्त्यत्र च लघुसिति रत्नो भेद इति वृत्ता चर्तुसोपजातीभेदा उत्तरत्र दर्शयिष्यमाण-
परिपाद्या विहातभ्या इति सूच्यत इत्यलमिति स्थितेनेति ॥

अथ रमनकण्ठः—

दिअवराजुअ लहुअभलं पअ पअ पअलिअवलअम् ।

चउपद चउवतुक्कलअं रमणअ पैणि भण ललिअम् ॥ १०९ ॥

[दिअवरपुगं लघुपुगलं परे परे प्रवटितवलयम् ।

चतुष्पदेऽष्टवक्वारात्कलं रमणकं कणी भणति ललितम् ॥]

भोः शिष्याः, यत्र प्रथमं दितास्युर्गं वदन्तिपुत्रमण्डपम्, ततो लघुर्गं यदे दो मने
प्रकटितो यत्रयो गुरुर्गम् । एवं वदन्तुद्वेऽष्टवत्तरिश्च ४८ वत्स्य यत्र, नदम्पनन्ति-
निते शम्भो भवतीति कविपतिः पितृन्तो मण्डपः । दितास्त्वमण्डपाभ्यां इमन्तं एव
इति कविनोऽर्थः ॥ तथा च भूत्वे—‘दितास्त्वमण्डपमन्तं तदनु च यत्र रात्रिः ।
कविपतिरापरिपतिनं इमन्तमिदमितिष्ठतिम् ॥’ इति ॥

इमन्तमुदाहरति—तथा (यत्र)—

परिणभममहस्वभणं विमलकमन्दलनभणम् ।

विहिभभसुगकुन्दलनं पणमह मिरिमद्रुमहणम् ॥ ११० ॥

[परिणतशशधरचदनं विमलकमन्दलनपनम् ।

विहितासुरकुलदलनं प्रणमत श्रीमधुमयनम् ॥]

भो लोकाः, श्रीमधुमयनं कृष्णं प्रणमत । कीदृशम् । परिणतस्य परिपूर्णोद्दशकृतस्य
शशधरस्त्वेव चदनं यस्य तम् । पुनःविमलकमन्दलनचदनं लोचनं यस्य तम् । विहिभ-
सुगकुलानां इनुजकुलानां दलनं कृतं येन तम् ॥ यथा वा[णीभूयणे]—‘प्रणमत मधुरि-
चरण मन्त्रलनिधिपरितरणम् । अमिनचक्रितयस्त्रिं सुगतिस्तकलमपदम् ॥’ इति ॥
उद्वयिका यथा—॥॥, ॥॥, ॥५, ११५४=४४ ॥ इमन्तं निरुतम् ॥

अथ सेनिकाच्छन्दः—

तालं पन्दप्समुदतूरभा जोहलेण पट्टु छन्द पूरभा ।

गारहाइ अक्खराइ जाणिआ नाअराअजम्पिअ सेणिआ ॥१११॥

[ताल आनन्दसमुद्रतूर्या जोहलेनैतच्छन्दः पूरणीयम् ।

एकादशाक्षरां जानीत नागराजजल्पितां सेनिकाम् ॥]

भोः शिष्याः, यत्र प्रथमं तालं आदिगुरुविक्रतः ५। तत एव पन्दसमुदतूरभा आन-
न्दसमुद्रतूर्याया आदिगुरुविक्रता एवं ततश्च जोहलेन रयणेन मध्यलघुकगणेनैतच्छन्दः
पूरणीयम् । अत्र च—एकादशाक्षराणि पादे क्षातव्यानीति नागराजेन विदलेन जल्पिता
सेनिका जानीत इति ॥ ‘धेणुसीरिता रज्जौ रत्नौ गुरुः’ इति छन्दोमन्त्र्या गणभेदेन
नामान्तरमुक्तम् ॥ वाणीभूयणे तु—‘दारशङ्खमण्डनेन मण्डिता या पयोधरेण वान्त्य अहिता ।
रूपनूपुरेण चातिदुर्लभा सेनिका मुञ्जहराजवत्तमा ॥’ गुरुलघुकगणेकादशाणि वर्णा यत्र सा
सेनिका । सैव च यदा दारशङ्खविपरीताभ्या रूपनूपुराभ्यां लघुगुरुभ्यां क्रमशो मण्डिता
सती वमुवर्णानन्तरं च यदि रयणविपरीतेन पयोधरेण जगणेनाहिता भवति तदा सा मुञ्ज-
हराजवत्तमातिदुर्लभा सेनिका भवतीति विपर्ययेण सेनिकाच्छन्दोद्वयमुक्तमिति ॥

१. ‘यस्यां ताली गुरुर्नन्दी लघुः समुद्रसङ्खस्थाने स्थानचतुष्टये’ इति रनि०.

सेनिकापुत्रादरति—अदा (यथा)—

मसि पसिपाभ भूमि कम्पिभा टप्पु तुन्दि नेह मूर हम्पिभा ।

गौदराभ जिणिण माण मोनिभा कामरुअराअवन्ध लोदिभा ११२

[लोदिति पसिपादेभूमिः कम्पिभा टापोत्पातपुलिभिः सूर्यस्थादितः ।

गौदराजं जिन्वा मानो मोदितः कामरूपराजवन्दी मोनिता ॥]

अथिहन्दी कर्णनरपति स्वीति—स कर्णो जघ्नीति गुग्मकेनान्वयः । ॥ कः ।
 कटिणि पर्मातो पन्दरासापानेन भूमिः कम्पिभा । यस्य । तथा य स्वतुरगाणां टापो-
 त्पातपुलिभाभिः सूर्योऽपि समाच्छ्रयः । येन च गौदराजं जिता तस्य मानोऽईतरो मो-
 दिता । येन कामरूपराजस्य वन्दीहता वनिता मोनिता ॥ यथा वा[णीभूयणे]—‘साधु-
 पायशादुगातिमण्डिता रत्नवीजराजमण्डिता । कण्डमुण्डमुण्डमण्डिता मङ्गलानि
 यो इहायु पाण्डिता ॥’ उच्यन्तिता यथा—डा, डा, डा, डा, डा, डा, ११×४=४४॥
 दाददद्विपरीनरूपपुत्ररूपः सेनिका यथा—‘मुदा पई दादा वहे महेस तथापि काममन्दुतं
 गयेत् । कारालमालपडिवाविजाल मजे मरीयहसरोमजाल ॥’ उच्यन्तिता यथा—
 १ डा, डा, डा, डा, डा, डा, ११×४=४४ ॥ सेनिका निहता ॥

अथ मालतीछन्दः—

कुन्तीपुत्ता पभा दिण्णा जाणीभा अन्ते कन्ता पक्का हारा माणीभा ।

पाभा पाभा मत्ता दिट्ठा पाईसा मालत्तीछन्दा अज्यन्ता पाणसा ११३

[कुन्तीपुत्राः पञ्च दत्ता ज्ञायन्ते अन्ते कन्त एवो हारो मान्यते ।

पादे पादे मात्रा दृष्टा द्वाविंशतिर्मालतीछन्दो जल्पति नागेशः ॥]

भोः शिष्याः, यत्र कुन्तीपुत्राः पञ्च कर्णाः शरमरयया दत्ता ज्ञायन्ते, अन्ते च क-
 र्णानामवसाने कान्तः सुन्दर एवो हारो मुदमान्यते अभ्यहितः क्रियते । एवमेकादशापि
 कर्णा यत्र गुरवः क्रियन्ते । अत्र एव पादे पादे मकारादेरनुष्येन द्वाविंशतिर्मात्रा दृष्टाः ।
 तन्मान्यतीनामय छन्दो नागेशः शेषः पिहले जल्पतीति ॥ सूर्ये तु—‘भारी यत्पारो-
 डस्य कर्णा र्दयन्ते देवे यस्यां रामा दामा ज्ञायन्ते । र्दयन्तेः पादे पादे मर्यादा माल-
 लेषा प्राणीभूया विदयाता ॥’

मालतीपुत्रादरति—अदा (यथा)—

टामा टामा हत्पीजूहा देक्खीभा नीला मेहा मेहमिद्धा विक्खीभा ।

यीरा हत्थे अग्गे खग्गा वज्जन्ता नीलामेहामज्जे विज्जुण्णवन्ता ॥

१. अथ चरणस्य छद्मीनापीन्यादृशपुनपुस्तके कृतित्वाद्द्विदशपीन्यादृशपुनपुस्तका-
 नुसारेण देवर्षे कृतमिति ज्ञेयम्. २. ‘कामरूपराजवन्धो मोचिन’ इति गवि०. १.
 ‘ज्ञायन्ते’ इति भूषणपुस्तकपाठः. ४. ‘ज्ञायन्ते’ इति भूषणपुस्तके.

[स्थाने स्थाने हस्तिपूया दृश्यन्ते नीला मेघा मेरुशृङ्गे प्रेक्ष्यन्ते ।

वीराणां हस्ताग्रे खड्गो राजने नीलमेघमध्ये विद्युन्मयी ॥]

स्थाने स्थाने हस्तिपूया दृश्यन्ते यथा मेरुशृङ्गे नीला मेघाः प्रेक्ष्यन्ते । अपि च वी-
राणां हस्ताग्रे खड्गो राजने नीलमेघमध्ये नृत्यन्ती विद्युर्दिवेति ॥ यथा वा[णीभूषणे]—
'पायान्मायामीनो लीनः कल्पान्ते प्राग्दृक्ष्योष्णीमर्तुः पाणिक्रोदे वः । व्यासाम्भोधिस्त-
स्मिन्काले लीलाभिः सम्यक्सर्वोपध्या यत्पृष्ठे निष्ठन् ॥' उदयनिका यथा—SS, SS, SS,
SS, SS, S. ११×४=४४ ॥ मातङ्गी निरुता ॥

अयेन्द्रवज्राछन्दः—

दिग्जे तेभाराजुअला पणसु अन्ते णरेन्दो गुरुजुग सेसम् ।

जम्पे फणिन्दा धुअ इन्दवज्जा मत्ता दहा अट्ट समा सुसज्जा ॥११५

[दीपते तकारयुगलं पदेषु अन्ते नरेन्द्रो गुरुयुगं शेपे ।

जल्पति फणीन्द्रो ध्रुवमिन्द्रवज्रा मात्रा दशाष्ट समा सुसज्जा ॥]

मोः शिष्याः, यथादी दीयते तकारयुगलं तगणयुगलं पदेषु चतुर्ध्वनीत्यर्थः । अन्ते तस्मात्पु-
गलावसाने नरेन्द्रो जगणो गुरुमध्यमो गणस्तस्यापि शेपे गुरुयुगं तच्चतुर्ध्वनिमित्तमिन्द्रवज्राष्ट-
छन्दः इति फणीन्द्रो जल्पति । मात्रायाश्च दशाष्ट पादैः भवन्ति । समा नाधिका इत्यर्थः ।
सुसज्जा शोभनीकृत्य लिखिता इत्यर्थः ॥ अत्र एव छन्दोमन्त्रार्थम्—'सादिन्द्रवज्रा यदि
हो जगी गः' इत्युक्तम् ॥ वाणीभूषणे तु—'कर्णोत्तरी गण्डध्वजेन्द्रहाता भवन्ति तस्या-
धारणे समाले । तामिन्द्रवज्रमतिमात्रकान्ता भोगीन्द्रवज्राजमरन्दधाराम् ॥'

इन्द्रवज्रामुदाहरति—अदा (यथा)—

मन्तं ण मन्तं ण ह किं पि जाणे ज्ञाणं च णो किं पि गुरुप्रसाधो ।

मज्झं पिआमो महिलं रमामो मोक्षं च णामो कुलममालरया ११६

[मन्त्रं न तत्त्वं ॥ यत्तु किमपि जाने ध्यानं च न कोऽपि गुरुप्रसादः ।

मयं पिआमो महिलं रमामो मोक्षं च णामो कुलममालरयाः ॥]

चतुर्ध्वनिरामादकस्य भित्तानन्दस्यापाङ्गिदृश्य रात्रानं प्रति वचनम्—अहं मन्त्रे तन्त्रे
वा सत्तु निधनेन उभयोर्मध्ये किमपि न जाने, ध्यानं च न जाने, कोऽपि गुरुप्रसादो नो
नार्हतीत्यर्थः । तदि किं जानामीत्यत्र आह—मयं पिआम, महिलं रमामः, कोऽ-
मार्गेऽत्रा मोक्षं प्रप्ताम इति ॥ यथा वा[णीभूषणे]—'रक्षाभ्वरेभोदितलम्बमाया शीतो-
द्वयपदावगुरुप्रत्ययान् । तारावृत्तावगुरुप्रदारीः रतीशं धियै भूयसीव संया ॥'
उदयनिका यथा—SS, SS, SS, SS, ११×४=४४ ॥ इन्द्रवज्रा निरुता ॥

१. 'दिग्जेदृशीगजुअग पणसु (दीगयुगलं पदेषु दीयते) । ही इति चतुर्ध्वनिरामा' इति रतिः.

प्राकृतपिद्मलसूत्रम् ।

परिच्छेदः]

भगवन्नेन्द्रप्रजापतिः—

नरेन्द्र एका तभणा सुमग्ना पओहरा कण्णगणा मुणिग्ना ।
 उविन्दवग्ना पणिराभदिट्ठा पटन्ति छेभा सुहवण्णसट्ठा ॥१.१७॥

[नरेन्द्र एकस्मिन्गणः सुसजः पयोधरः कर्णगणो ज्ञातव्यः ।
 उपेन्द्रपत्नी पणिराजदृष्टा पटन्ति छेभा शुभवर्णसाटवम् ॥]

भोः शिष्याः, यत्रादारेहो बनेन्द्रो जगन्मो सुसमयस्यो गणः, ततः शुभतां सवस्तगणो-
 ऽनन्तगुणः, तदन्तरं पयोधरो जगन् एव । ततः कर्णगणो ज्ञातव्यः । तदुपेन्द्र-
 प्राप्तामहं पणिराजं विदित्वा एतं दुभे कर्णनाटकं वर्णविनयं छेभा निदध्याः पटन्ति ।
 प्राप्ते साटवो यद्यप्ययम् ॥ अत एव एन्दोमज्जस्य—'उपेन्द्रपत्नी प्रथमे लघी सा'
 ह्युक्तम् ॥ पणिसूत्रे तु—'पयोधरं दारपुत्रं इषाना वरं सज्जं वयस्यं च । उपेन्द्र-
 वक्ता मुज्जगत्तारा विज्ञाते वज्रगताजान्ता ॥' द्वितीयोऽर्थः एतः ॥

उपेन्द्रपत्नीमुदाहरति—जहा (यथा)—

सुधम्मवित्ता गुणमन्त पुत्ता सुकम्मरत्ता विणभा कलत्ता ।
 विमुद्धदेहा धनमन्तगेहा कुणन्ति के वव्वर वरगणेहा ॥१.१८॥

[सुधर्मवित्ता गुणवन्तः पुत्राः सुकर्मत्वं विनीतं कल्पन् ॥
 विमुद्धदेहा धनवन्तः कुर्वन्ति के वरं वाः स्वर्गलोहम् ॥]

यस्य सुधर्मे वित्तं विनाशोऽपि गुणवन्तः पुत्राः सुकर्मत्वं विनीतं कल्पन् वरं वरं वरं
 सपे व विमुद्धदेहा श्रीयोगश्रीराध भगवति वरं । पवसुत्तायाये, तदा कुर्वन्ति के
 वा वरं वाः वरं वाहो वरं वरं कुर्वन्ति । एतादृशकामपुत्रानो पुत्रानो भूतोः
 एतादृशविरिण्णते इति ॥ यथा वा[लीयुक्ते]—'व वरं वरं विनीतं वरं वा वरं वा-
 परकन्दर्पादिः । अगुण्यता एतादृशीतरेति विना समुन्नीतं वा वरं वा-
 विना यथा—151, 551, 151, 55, ११५५५५ ॥ उपेन्द्रवक्ता विज्ञाते ॥

अधोपजातवः—

रेन्द्र उजिन्दा एक करिज्जसु वउभग्गल रह नाम मुणिज्जसु ।
 समजाहिसमभववरहज्जसुविद्मधणउवजाहिसिज्जसु ॥१.१९॥

(इन्द्रोपेन्द्रे एवं बुरु चतुर्थिकं दस नाम जानीदि ।
 समजातो समान्यजसुणि देहि पिद्मलो भगवत्पुत्रानि बुरु ॥]

इन्द्रपत्नीरेन्द्रवक्ते तन्वनी एते बुरु चतुर्थिकं दस नाम १५ जानीदि । सम-
 समान्येवास्तसि देहि पिद्मलो भगवति । एवमुक्तं कुर्वति । एतादृश एतः ॥

तत्र चतुर्दशोपजातिभेदानपनयमाह—

चउअयस्यग्रे पत्थर किञ्जसु इन्द्रजिह्वा गुरुनृ बुधसु ।

मग्निहि चउदह हो उयजाइ पिङ्गल जम्बइ कित्त धेन्नाइ ॥१२०॥

[चतुरक्षरस्य प्रसारं कुरु इन्द्रोपेन्द्रयोर्लघुगुरुज्ञानीति ।

मध्ये चतुर्दश भवन्पुत्रजातयः पिङ्गलो जन्मनि किमिति व्याख्याः]

चतुरक्षरस्य प्रसारं कुरु इन्द्रोपेन्द्रवधयोः लघुगुरुष्व ज्ञानीति । मग्ने तत्रगुरुसर्वग्रे-
रन्तराले चतुर्दशोपजातयो भवन्तीति पिङ्गलो जन्मनि किमिति व्याख्याः। अथ
अयमर्थः—चतुरक्षरप्रसारस्वात्मकोऽस्यविधः । तत्र गुरुचतुष्टयेनेन्द्रवज्रायाचतुष्टय-
नम् । चतुर्थेऽपि पारेषिन्द्रवज्राया आर्षा गुरुमिति श्रेते तन्गुरुचतुष्टयेनेन्द्रवज्रायाचतु-
ष्टयेऽपि पारेष्यादी लघुमिति पारचतुष्टयज्ञानं भवति । मग्ने चोपेन्द्रवज्रायादमादि इत्यस्य
चतुर्दशोपजातयो भवन्तीति ॥ पादाकुन्तक छन्दः ॥ शशीभूषणेऽपि—‘उपेन्द्रवज्रायन-
गतानि यदीन्द्रवज्राचरणानि च स्युः । तदोपजातिः कथिता कवीन्द्रभेदा भवन्तीह च-
तुर्दशासाः ॥’ इति ॥

उपजातिमुदाहरति जहा (यथा)—

बालो कुमारो स छमुण्डधारी उपायहीणा हवै एक णारी ।

अहणिसं खाहि विखं भिखारी गइ भविस्सी किल का हमारी १२१

[बालः कुमारः स पण्मुण्डधारी उपायहीनास्म्येक नारी ।

अहर्निश खाद विषं भिक्षुकगतिर्भवित्री किल कास्माकम् ॥]

गीरी शिव प्रत्याह—बालः कुमारः स्कन्दः स पण्मुण्डधारी । पण्मुख इत्यर्थः । उपा-
यहीना अर्जनासमर्थादमेकला नारी । हे भिक्षुक शिव, लमहर्निशं विष खाद भक्षय । ग-
तिर्भवित्री किल का । अस्माकं पण्मुखधारिणो बालकस्य भोजनमन्यावश्यकमित्येकलाया
मम का वा गतिर्भविष्यति तत्र वेधि । तत्र तु भिक्षुकस्य गलभोजनेनापि भुत्वाति-
कारदर्शनादिति भावः । ‘बालो—’ इत्यत्र ‘उपाय—’ इत्यत्र च पारद्वये इन्द्रवज्राया
लक्षणम्, पारद्वये चोपेन्द्रवज्राया लक्षणमिति द्वादशी रामाख्येयपुत्रजातिरिति । अ-
न्याधोपजातयः सुशुद्धिभिराकरेषु मरुतोदाहरणमर्थो च द्रष्टव्या इति ॥ अत्र च ‘बालः
कुमारः’ इति ‘गतिर्भवित्री’ इति सविस्मयं केचित्पश्यन्ति । स च विसर्गो न दोषाय ली-
कित्वाप्याय अनियमात् । तत्कृतमिधणादिति निदान्तः ॥

चतुर्दशानामपुत्रजातीनां नामान्याह—

किस्ती बाणी माला साला हंसी माभा जाभा बाला ।

अहा भहा पेम्मा रामा रिद्धी बुद्धी तासू णामा ॥ १२२ ॥

[कीर्तिर्वाणी माला शाला हंसी माया जाया बाला ।

आर्क्ष भद्रा प्रेमा रामा ऋद्धिर्बुद्धिस्तासां नामानि ॥]

कीर्ति१, वाणी२, माला३, शाला४, हंसी५, माया६, जाया७, बाला८, आर्क्ष९, भद्रा१०, प्रेमा११, रामा१२, ऋद्धि१३, बुद्धिः१४, [इति] तास्तामाख्याः ॥ निगुन्मा-
लानन्दः ॥ अर्थतावत्पुनस्तप्युपजातय उद्वलिकया स्फुटीकृत्य प्रदर्शयन्ते ॥ १—१५,
३३, १५, ३३ (३०) ३३, ३३, १५, ३३ (१०) ३३, ३३, १५, ३३ (१०) ३३,
३३, १५, ३३ (१०) कीर्तिः ॥ २—३३, ३३, १५, ३३ (१०) १५, ३३, १५, ३३
(३०) ३३, ३३, १५, ३३ (१०) ३३, ३३, १५, ३३ (१०) वाणी ॥ ३—१५, ३३,
१५, ३३ (३०) १५, ३३, १५, ३३ (३०) ३३, ३३, १५, ३३ (१०) ३३, ३३,
१५, ३३ (१०) माला ॥ ४—३३, ३३, १५, ३३ (१०) ३३, ३३, १५, ३३ (१०)
१५, ३३, १५, ३३ (३०) ३३, ३३, १५, ३३ (१०) शाला ॥ ५—१५, ३३, १५,
३३ (३०) ३३, ३३, १५, ३३ (१०) १५, ३३, १५, ३३ (३०) ३३, ३३, १५,
३३ (१०) हंसी ॥ ६—१५, ३३, १५, ३३ (३०) १५, ३३, १५, ३३ (३०), १५,
३३, १५, ३३ (३०) ३३, ३३, १५, ३३ (१०) माया ॥ ७—३३, ३३, १५, ३३
(१०) १५, ३३, १५, ३३ (३०) १५, ३३, १५, ३३ (३०) ३३, ३३, १५, ३३
(१०) जाया ॥ ८—३३, ३३, १५, ३३ (१०) ३३, ३३, १५, ३३ (१०) ३३, ३३,
१५, ३३ (१०) शाला ॥ ९—१५, ३३, १५, ३३ (३०) १५, ३३, १५, ३३ (३०)
३३, ३३, १५, ३३ (१०) ३३, ३३, १५, ३३ (१०) १५, ३३, १५, ३३ (३०)
आर्क्ष ॥ १०—३३, ३३, १५, ३३ (१०) १५, ३३, १५, ३३ (३०) ३३, ३३, १५,
३३ (१०) १५, ३३, १५, ३३ (३०) भद्रा ॥ ११—१५, ३३, १५, ३३ (३०) १५, ३३,
१५, ३३ (३०) ३३, ३३, १५, ३३ (१०) १५, ३३, १५, ३३ (३०) प्रेमा ॥ १२—
३३, ३३, १५, ३३ (१०) ३३, ३३, १५, ३३ (१०) १५, ३३, १५, ३३ (३०) १५,
३३, १५, ३३ (३०) रामा ॥ १३—१५, ३३, १५, ३३ (३०) ३३, ३३, १५, ३३
(१०) १५, ३३, १५, ३३ (३०) १५, ३३, १५, ३३ (३०) ऋद्धिः ॥ १४—३३, ३३,
१५, ३३ (१०) १५, ३३, १५, ३३ (३०) १५, ३३, १५, ३३ (३०) १५, ३३, १५,
३३ (३०) बुद्धिः ॥ एकमुपजातयः प्रदर्शितक्यानुसारेण्यत्रतो मन्त्रतोदाहरणमत्रतीतो-
ऽप्युदाहृत्या इत्येतन्निमित्तेन ॥ एते च भेदा उद्वलक्यातपिङ्गलसंख्यातः समधिप-
ति धेयम् ॥ उपजातयो निहताः ॥

अर्थशब्दाद्व्यवस्थितो एव कामिचिद्वृत्तादि धन्यान्तरादाहृत्य स्तिर्यन्ते । तत्र रथो-
द्वेष्टानन्दः—

हार्म्यगतपथोभया करं द्रुह्युक्तचलयेन मंगलम् ।

विभ्रती कनककुण्डलं मुदं कामिनीव कुर्वते रथोद्वेष्टा ॥ १२३ ॥

मणगुदमणद्वयगुहमिभ्रमरविलसितामकः छन्दो भवति ॥ यथा—

मुग्धे मानं परिहर न धिद्यत्तारुण्यं ते सकल्यतु हरिः ।

कुट्टा महती भ्रमरविलसिताभावे शोभा कलयति किमु ताम् ॥

उट्ठणिका यथा—ऽऽऽ, ऽ, ॥॥, ॥॥, ऽ, ११×४ = ४४ ॥ अमरविलसिता निरुता ॥

अथ मोटनकछन्दः—

स्यान्मोटनकं तजजात्र लगौ ॥ १२७ ॥

तजजमणद्वयलपुगुहमिभ्रमोटनकनामा छन्दः ॥ यथा—

रङ्गे खलु महद्वकलाकुशलध्याणूरमहाभटमोटनकम् ।

यः केलिलयेन चकार समे सत्तारिषु प्रतिमोटयतु ॥

अत्र गुरीयपक्षे पादान्तलपोर्वैकल्पिकः गुदत्वं ज्ञेयम् ॥ उट्ठणिका यथा—ऽऽऽ, ॥॥, ॥॥, १, ऽ, ११×४ = ४४ ॥ अत्रापि प्रस्तास्यस्या रट् (११) सप्तपाक्षरसाष्टम्या-
रिचरधिकं सहस्रद्वयं २०४८ भेदा भवन्ति । तत्र क्रियन्तीऽपि भेदाः प्रोक्ताः, येषां भेदाः
सुपीभिः प्रस्तार्य समुहनीया इति ॥

अथ द्वादशाक्षरप्रस्तारे प्रस्तासिद्धमूले विद्याधरनामकं छन्दोऽभिधीयते—

चारी कण्ठा पाण दिण्ठा सध्वासारा पाभाभन्ते दिज्जेकन्ता चारी हारा।
छण्णावेभा मत्तागण्ठा चारी पाभा विज्जाहारा जम्मे सारा जाभाराभा॥
[चन्वारः कर्णाः पादे दत्ताः सर्वमागः पादान्ते दीयन्ते कान्ताध्वारो हाराः।
पण्णवीतिर्मात्रा गणिताधत्तुर्पु पादेषु विद्याधरं जल्पति सारं नागराजः ॥]

भो. शिष्या, यत्र सर्वसारभूषाधत्तारः कर्णा द्विगुणो मथाः पादे दीयन्ते, पादान्ते
कान्ताध्वारो हारा गुरवश्च दीयन्ते । एवं द्वादशापि कर्णाः पादे गुरवः कर्तव्या इत्यर्थः ।
तत्र पदचतुष्टयेऽपि द्वादशचतुष्टयेऽपि समुदिता कर्णा अष्टवत्यारिहन् । स द्विगुणाभिप्रायेण
मात्राः कण्वति (११) गण्यता यत्र तच्छन्दःसु सारं भेदं विद्याधरनामकं छन्दो भवतीति
नागराजः विद्वहो जल्पतीति ॥

विद्याधरमुदाहरति—जहा (यथा)—

पीसा कण्ठा घासू दीमा सीसा गद्धा जाभाराभा विज्जे हारा गौरी अद्धा।
गैसे चम्मा मारु कामा निज्जेकिस्सी सोई देऊ सुखसं देऊ मुँह्हा भर्त्ता॥

१. 'जागू कण्ठा पीसा दिहा (यस कण्ठे दिवं दृश्यम्)' रवि०. २. 'चारी (गती)'
रवि०. ३. 'कन्धे रामा (गण्ठाभिराम)' रवि०. ४. 'मजे (मत्ता)' रवि०. ५. 'उम्मा-
भत्ता (उम्माभर्ता)' रवि०.

[विषं कण्ठे वासो दिशः शीर्षे गङ्गा नागराजः कृतो हारो गीर्यङ्गे ।

गात्रे चर्म मारितः कामो लब्धकीर्तिः स देवः सुखं ददातु युष्मभ्यं भक्त्या ॥]

स इति प्रतिदो दीव्यतीति देवः अप्रतिहतकीर्णः परमशिवोऽनाद्यन्तो निरादिह-
रीतः । तदुक्तं योगशास्त्रे—“न देवः पुण्डरीकाक्षो न च देवशिरोवनः । आभार-
परिच्छिन्ने मिते वस्तुनि तरुतः । अहनिममनाद्यन्तं देवं देव उच्यते ॥” इति प्र-
तिपादितलक्षणः तुष्टा युष्मभ्यं भक्त्या तोषितः सन् मुने निरतिशयानन्दविभवास्त्रा-
क्षणं ददातु । स कः । यस्य गिर कण्ठे, कालकूटपानात् । यस्य यामो दिह । शिखा
इत्यर्थः । यस्य शीर्षे गङ्गा । गङ्गाधर इत्यर्थः । येन नागराजः शीरो हारः कृतः । येन च
गीरी पारंगी भण्डो भूता । अथ च गात्रे चर्म गङ्गाधिनं च भूतम् । येन च कामः क-
र्तव्यो माह मारितो इत्यर्थः । अत एव तेन तेन कर्मणा प्राप्ता कीर्तियेन तादृशो वः पुणो-
ऽस्तिनि ॥ उद्वर्णिका यथा—SS, SS, SS, SS, SS, SS, १२x४ = ४८ ॥
विद्याधरो निहतः ॥

अथ भुजङ्गप्रयातं छन्दः—

भभो भामरो नभभो मेस सारो ठव कण्ठप मुदप जतप हारो ।

नडण्डन्द रिगजे तथा सुददेहं भुभङ्गापभार्भ पप धीतरहेहम् ॥ १३० ॥

[भजभामर (एवं) रूपः शेषः सर्गः स्थाप्यते कण्ठे मुधे यथा हारः ।

ननुदण्डः क्रियते तथा सुददेहं भुजङ्गप्रयात पदे विरचितरेणम् ॥]

दे मुधे, यत्र भभो भज भक्तिगुणिलः प्रथमं भरति, तत्रभामरो मुक्तः, एतं वप-
कमेव शेषं संपूर्णभरणं स्थाप्यते । तद्विस्तारमाह—यथा हारो मुक्ताहारमनुभिः सौ-
वित्रेण, तथा इदमपि सुददेहम् । उद्वर्णिकमपीकृतं नभं पदे विरचितरेणः कृत्वा यथा
नारतं भुजङ्गप्रयातं ननुमिदंशरीरिणः दिने कर्तव्यमिति ॥

उक्तमेव प्रकाशयन्तेन नापाठ्यमा व्यतीकृत्वाह—

अदिगण्य आदि विमिदा मोलहचरणेण विह्वला भंगि ।

तीणि मभा कीमग्नय प्रसारमन्वाममगा इ ॥ १३१ ॥

[अदिगणाधवारः प्रमिदाः पोटशवरणेन विह्वला भंगि ।

तीणि जलानि विद्याविह्वलानि मायायन्त्रावमगा भरति ॥]

यत्र जलम अदिगण्य अदिगण्य वषट् गोऽपीह वमनाध्वना पदे प्रतीक्षाः नभस्य
छन्दोऽप्येव “वषट्कारेण ननुमिदंशरीरिणः” इति प्रतीक्षाः । अथ च—यत्र यत्र
स्वर्गो विद्यते इति । इत्येव वषट्कारेण ननुमिदंशरीरिणः विद्याविह्वलानि

धनी मायाणो समया संख्या भवतीति विद्वद्वे भवति ॥ वाणीभूषणेऽनुक्तम्—‘यदा
इगने गन्धर्वकमेण भवेद्युधतस्ये वरं वृत्तमेव ॥ भुजइप्रयात हरिपीतिहेतोर्भुजज्ञा-
धिगजस्तरा संज्ञगात् ॥’ ॥

भुजइप्रयातमुदाहरति—जहा (यथा)—

महामत्तमाभङ्ग पाए ठवीआ तहा तिकम्बयाणा कऽडम्बवे धरीआ ।

भुभा फाम भोहा धनुहा समाना अहो नाभरी कामराअस्स सेणा ११२

[महामत्तमातङ्गः पादे स्थापितस्तथा तीक्ष्णबाणा कटाक्षे भृताः ।

भुजा पाशानि भुवो धनुषा समानाहो नागरी कामराजस्य सेना ॥]

अहो इत्यर्थः । इषे कामराजस्य यद्वनरपतेः सेना, नागरी अतिकुशला । राजत इति
रीः । यदा—इषे नागरी वेदुर्पेध्वमीपतेः सेनेव भवति । सेनासामग्रीमाह—एतस्याः
पाए वरने महामत्तमातङ्गः स्थापितः । यजमनेति मातः । अथ—एतस्याः कटाक्षे-
ऽग्रां तीक्ष्णबाणाः स्थापिताः । तर्धेव भुजां समानं युद्धं धनुः स्थापितमिति ॥ इ-
वमिवा यथा—155, 155, 155, 155, १२×४ = ४८ ॥ यथा वाणीभूषणे—‘वि-
रायां तमःपूरमेवुरितायां प्रयान्ती रहस्त्वस्तमीवं समुत्तरा । अहस्तात्ममालोचय माम-
न्तिके ते तदा द्वियुता लोचरातोः गुप्ता स्यात् ॥’ अहमिहापि प्रसारान्तरेण यथा—
1, 55, 1, 55, 1, 55, 1, 55, १२×४ = ४८ ॥ भुजइप्रयात निवृत्तम् ॥

अथ लक्ष्मीधरपदान्तः—

हार गन्धा तहा कण्ण गन्धा उणो कण्ण सह तहा तो गुरुआ गणो ।

घाति जोहा गणा नाभराभा भणो पट्टरुण सन्धीहरो सामुणो ॥११३॥

[हारो गन्धमन्तः कर्णो गन्धः पुनः कर्णः सन्दस्तथा तो गुरुगण्यते ।

अन्धारे योधा गणा नागराजो भण्येतद्रूपेण लक्ष्मीधरो ज्ञातव्यः ॥]

भोः शिष्वाः, यत्र प्रथमं दातो गुरुः, ततो गन्धो लघुः, ततः कर्णो द्विगुर्दातः, ततः
पुनर्गन्धो लघुश्च तदनन्तरं कर्णः, ततः अन्धरो लघुः, तथा वो तत्रारक्तगणोऽन्धरगु-
र्गण इत्यर्थः ॥ ततोऽपि गुर्दगन्धते । एवं दादराजर्णोत्पदं पदम् । अन्धरगणमेतेतरायेन
स्पर्धावरोति—वासीति । अन्धरो जोहा गणा रमणा मध्यगुणः गणा यथैवद्वर् लक्ष्मी-
धर इति हागव्यमिति नागराजः विद्वद्वे भवति ॥ वाणीभूषणेऽनुक्तम्—‘हारोर्गणैक-
निमित्तं सपत्तं तद्धि लक्ष्मीधरं वृणम्यवर्तिवम् । ददर्शे यत्पुत्रोर्दृशिशिवं पद्मपाटीत-
वाणीविनोदायितम् ॥’ यत्पुत्रोर्दृशिशिवं स्वर्गवर्तिवर्धः ॥ अन्धरगणे तु ‘अन्धरगणो’ इति
नामान्तरम् ॥ अथ एव सन्दोमञ्जरीम्—‘वीतिरिवा अत्रेकिवा अत्रिर्वी’ इत्युक्तम् ॥

लक्ष्मीधरमुदाहरति—जहा (यथा)—

भञ्जिआ मानवा यञ्जिआ फाणला निञ्जिआ वुट्टा मुट्टिआ गुञ्जग ।

पट्टाअभङ्गआओदिआ मोदिआ मेव्वाअवणिआकिस्सिआ यन्निआ ॥

यथा [कालीभूषणे]—

अमजद्रुपादिव नमो वसुधां दधुरेवतामिव समेव दिशः ।

अभक्तमही पदयुगप्रमिता तिमिरावलीकजल्पिते जगति ॥

अथ द्वितीयवारेण पारान्तलपोषिकल्पेन मुस्तमिति ॥

यथा वा—

अमृतस्य शीकरविबोद्धिरनी रदमौक्तिकागुलहरीसुरिता ।

प्रमिताक्षरा मुखरिपोर्भाणिर्तिर्वज्रमुधुवामभिजहार मनः ॥

‘प्रतिक्लृप्तामुपगमे हि विधौ विफलम्यमनि बहुसाधनता ।

अवलम्बनाय दिनभर्तुरभूत् पतिध्वजः करमहत्त्वमपि ॥’

इति मापकाव्येऽपि ॥ उच्यते यथा—॥३, १५१, ॥३, ॥३, १२×४=४८ ॥ प्रमि-
ताक्षरा निवृत्ता ॥

अथ द्रुतविलम्बितम् छन्दः—

द्रुतविलम्बितमाह नमो भरौ ॥ २४८ ॥

नमो भगवन्महो, अथ च भरौ भगवन्महो यत्र द्रुतविलम्बितमाह इति द्वि-
त्याहः गृह्यते आदेति ॥

यथा—

तरणिजापुलिने नववल्लीपरिपदा सह धेलिकुतूहलार ।

द्रुतविलम्बितचारविहारिणं हरिमहं हृदयेन सदा वरे ॥

यथा वा मापकाव्ये षट्सर्वम्—

‘नवपलाशपट्टाशवनं पुरः स्फुटपरागपरागतपङ्कजम् ।

मृदुलतान्तलतान्तमसोमयमं मुरभि मुरभि सुमनोभरेः ॥’

इति ॥ उच्यते यथा—॥३, ५११, ५११, ५११, १२×४=४८ ॥ द्रुतविलम्बितम्
निवृत्तम् ॥

अथ चन्द्रवर्त्मछन्दः—

चन्द्रवर्त्मं निगदन्ति रत्नभरैः ॥ २४९ ॥

रत्नभगवन्महोमहोचन्द्रवर्त्मोऽयं वृत्तमाचार्यो नियदन्तीति ॥

चन्द्रवर्त्मं पिहितं घनतिमिरे राजवर्मं रतिनं जनगमनैः ।

इष्टवर्मं तदलङ्कृतं सरसे वृद्धवर्त्मनि हरिस्तत्र वसुधौ ॥

उच्यते यथा—५१५, ११५, ५१५, १२×४=४८ ॥ चन्द्रवर्त्मं निवृत्तम् ॥

‘आइए’ पुराण मम हृदयमिच्छति ॥ सुखमस्तु ॥ विमलितं विमलितं सुखं
ममस्तु ॥’ सागरावली निवृत्ता ॥

अथ सुन्दरीसूक्तः—

जगन्नाथाय गन्धर्वानां उते नमः सज्जनानां तत्र भगवते ।

रमण एव परान्न हि देहिनाम्ना मुमुक्षु सुन्दरि निद्रुजमस्मिता ॥ १४६ ॥

[जगन्नाथाय गन्धर्वानां नमः । जगन्नाथं यदि भजयति ।

रमण एव परान्नो हृदये मुमुक्षु सुन्दरि निद्रुजमस्मिता ॥]

हे मुमुक्षु, तव पूर्वं जगन्नाथाय नमः, नमः भगवते नमः, तदन्तरं त्वत्पुत्रं
स्वपुत्रं न्यायते, तत्र भगवते नमः, तत्र भगवत्पुत्रं त्वत्पुत्रं यदि समर्प्य, तत्र भगवते
नमो भगवत्पुत्रो नमः कथाम्ने हृदये भगवत्पुत्रमस्मिताः विद्वत्तं तद्विद्वत्तं
भूयते त्व—‘हुमुमगन्धर्वमैश्वर्यमस्मिता यत्नमस्तु सुखमस्मिता । कथाम्नामस्मिता
सुन्दरी कथं न नेतरी सुन्दरी ॥’ अथ न—तादृशी सुन्दरी नास्ति कथं नेतरी
सुखमस्मिताः ॥

सुन्दरीसूक्तद्वयम्—जगन्नाथ—

यह इक्षिणमाकअसीभला ग्यह पञ्चम कोमल कोरला ।

मधुभरा मधुपानपट्टमरा धरति सुन्दरि संभ्रममादरा ॥ १४६ ॥

[वहति दक्षिणमारुतशीतलो रीति पञ्चमं कोमलं कोरिलः ।

मधुकरा मधुपानवहस्वरा धरति सुन्दरी संभ्रममादरा ॥]

कथितस्वमिष प्रत्याह—शीतलो इक्षिणो मादतो मलयानिलो वहति, कोरिलः
पिकोऽपि कोमलं पञ्चमं रीति । मधुकरा भ्रमरा मधुपानेन वरुस्वराः मन्तो भ्रमन्ति । अथ
एतादृशो वमन्ते मदीत्येव जाने मदीयं सुन्दरी कान्वा शेषमिषं सभ्रममात्रेणमादरा-
धातीति ॥ उद्धविका यथा—॥, ५, ॥, ५, ॥, ५, ॥, ५, ॥, ५, ॥ यथा कान्वा-
मूषणे—‘असुलभा शरदिन्दुमुक्षी प्रिया मनसि कामनिवेष्टिमीरते । मलयमारुतवालि-
समालतीपरिमलप्रसरो हतकासरः ॥’ सुन्दरी निवृत्ता ॥

अथ द्वादशाक्षरप्रस्तार एव कानिचिदुक्तानि ग्रन्थान्तरादाकृत्य लिख्यन्ते । तत्र प्रथमं
प्रमिताक्षरच्छन्दः [वाणीमूषणे]—

करसङ्गिशङ्खवलयया सरसा कनकद्वयैकनलया सुभुम्भा ॥

वरवर्णिनी रसिकसेव्यपदा प्रमिताक्षरा विजयते वनिता ॥ १४७ ॥

वनितापक्षे—सुगमोऽर्थः । वरपक्षे—सगणजगणाभ्या (सगणाभ्यां च) प्रमिताक्षरोति
फलितोऽर्थः ॥ अत एव छन्दोमन्त्रयो ‘प्रमिताक्षरा सज्जसतेः कथिता’ इत्युक्तमिति ॥

यथा [वाणीश्रुते]—

अभजद्भ्यादिव नमो वसुधां दधुरेवतामिव समेत्य दिशः ।

अभवन्नही पद्मगुणप्रमिता तिमिरावन्दीकवलिते जगति ॥

अथ द्वीपपराये पाशान्तलघोविकल्पेन गुह्यमिति ॥

यथा वा—

अमृतस्य शीघारमिवोद्गिरती रदमीत्तिकानुलहरीपूरिता ।

प्रमिताक्षरा मुरारिपोर्भणिनिर्जगद्भुवामभजहार मनः ॥

‘प्रतिकूलतामुपगमे हि विधी विफल्यमेति बहुसाधनता ।

अवलम्बनाय दिनभर्तुरभून्न पतिष्वनः वरसाहस्यमपि ॥’

इति माधवाभ्येऽपि ॥ उदाहरणं यथा—॥३, ॥३१, ॥३२, ॥३३, १९×४=४८ ॥ प्रमिताक्षरा निरुक्ता ॥

अथ हुतविलम्बितं छन्दः—

हुतविलम्बितमाह नभो भरो ॥ २४८ ॥

नभो भगवन्मयी, अथ च भरी भगवन्मयी यत्र तदुत्पत्तिश्चिह्नितम् इति शी-
वाभाः निरुक्तं भादिति ॥

यथा—

तरणिजापुलिने नववटुवीपरिपदा मह वेल्किनुहलम् ।

हुतविलम्बितचारविहारिणं हरिमहं हृदयेन सदा वते ॥

यथा वा माधवाभ्ये चतुर्थे—

‘नवपलाशपलाशवनं पुरः स्फुटपरागपरागतपङ्कजम् ।

मृदुलान्तलान्तलागतमसोभयम् सुगमि सुगमि सुपनोभरीः ॥’

इति ॥ उदाहरणं यथा—॥३, ॥३१, ॥३२, ॥३३, १९×४=४८ ॥ हुतविलम्बितं निरुक्तम् ॥

अथ चन्द्रवर्मच्छन्दः—

चन्द्रवर्मं निगदन्ति रत्नधनैः ॥ २४९ ॥

रत्नधनमभगवन्मयीचन्द्रवर्मोऽयं वृणोष्यामीति निगदन्तीति ॥

चन्द्रवर्मं पिहितं घनतिमिरे रात्रवर्मं हरिणं जनगमनैः ।

इष्टवर्मं तदलङ्कृतं सारमे वृद्धवर्मनि हरिणव वृद्धी ॥

उदाहरणं यथा—॥३३, ॥३४, ॥३५, १९×४=४८ ॥ चन्द्रवर्मं निरुक्तम् ॥

अथ वंशस्थविलं छन्दः—

वदन्ति वंशस्थविलं जतौ जरी ॥ १५० ॥

यत्र जतौ जगज्जगणी, अथ च जरी जगज्जगणी भवतः, तद्वंशस्थविलं वृत्तमिमां-
चार्यो वदन्ति ॥ यथा—

विलासवंशस्थविलं मुखानिलैः प्रपूर्य यः पञ्चमरागमुद्दिशम् ।

ब्रजाङ्गनानामपि मानशालिनां जहार मानं स हरिः पुनातु वः ॥

उद्दिशिका यथा—151, 551, 151, 515, १२×४ = ४८ ॥ वंशस्थविलं निरुत
अथेन्द्रवंशाछन्दः—

मथेन्द्रवंशा प्रथमाक्षरे गुरौ ॥ १५१ ॥

तद्वंशस्थविलमेव प्रथमाक्षरे गुरौ मथेन्द्रवंशाख्यं तमणदयमगजगज्जगणी(गीः)
भगणीति वेदितव्यम् ॥ अथ धैतयोर्वंशस्थविलेन्द्रवंशयोः उपजातयमधुर्वंश भगणीति
जैशः शुभीभिः पूर्वप्रसिद्धप्रक्रियया स्तानीया इत्युपदिश्यते । एते शीघ्रजालिहण
भेदाः प्रकृतप्रसारणिसंख्यातोऽधिका वेदितव्या इति ॥

इदं यथा—

‘दैत्येन्द्रवंशाभिर्दुर्गदीधितिः पीताम्बरोऽसी जगतीतमोहरः ।

यस्मिन्मन्त्राशुः शम्भा इव स्वयं ते कसचाणुरमुता मगद्विपः ॥’

उद्दिशिका यथा—551, 551, 151, 515, १२×४ = ४८ ॥ इदं यथा निरुता
अथ वैभवेदीधितिः—

वाणाधीशितभा वैभवेदी ममौ गौ ॥ १५२ ॥

यत्र ममौ मगजद्वयम्, अथ न दी मगजद्वयं च, यत्र वाणाः यत्र, ममौ मग,
निरुता मानविधामा सा वैभवेदी तन्नामके वृत्तं भवतीति ॥

यथा—

अर्धामन्वेतो रवं विद्यायामगणामडेनं गैकं कृष्णमन्वयं भक्त्या ।

तन्नामोवागमन्वीधिते भारिनी ते ध्यातः संयन्ताराधना वैभवेदी ॥

उद्दिशिका यथा—555, 555, 155, 155, १२×४ = ४८ ॥ वैभवेदी निरुता
अथ मन्वेदीधितिः—

ननरुणद्विजा मृ मन्वेदीधितिः ॥ १५३ ॥

या ननरुणद्विजाधितिः सा मन्वेदीधितिः तन्नामके वृत्तमिमां-
चार्यो—

वैभवेदीधितिः वनी संयन्ताराधना मन्वेदीधितिः मन्वेदीधितिः ।

मन्वेदीधितिः मन्वेदीधितिः मन्वेदीधितिः मन्वेदीधितिः ॥

‘मन्दारमिश्रितं तथा कामुक्कम्’ इत्यादि भारवी । ‘अतिगुणमिरभाजि पुष्पप्रिया’ इति भार्ये ॥ उद्वनिता यथा—II, III, S1S, S1S, १२x४ = ४८ ॥ मन्दारिनी निहता ॥

अथ कुसुमविधिराजः—

नयमहिती न्यौ कुसुमविधिरा ॥ १५४ ॥

यत्र नयनयनमहिती न्यौ नयनयनमहिती भवति, तत्कुसुमविधिरा नामक इति भवतीति ॥

यथा—

विशिनविहारे कुसुमविधिरा कुसुमविधिरा पिहितगरिषा ।

मुरारिपुमूर्तिर्भुञ्जतिवदता चिरमवतादस्तरलवतमा ॥

उद्वनिता यथा—II, IS5, III, IS5, १२x४ = ४८ ॥ कुसुमविधिरा निहता ॥

अथ तामरलज्जः—

इह यद् तामरमे नमजा यः ॥ १५५ ॥

हे वान्ते, यत्र तामरलज्जलज्जल, अथ य मो यन्तो यदि भवति, तदा तामर-
लज्जा इति वद ॥

यथा—

रकुटमुपमा मकरन्दमनोहं श्रमललनानयनालिनिपीतम् ।

तव मुक्तामरसं मुरारिपुमूर्तिर्भुञ्जतिवदता चिरमवतादस्तरलवतमा ॥

उद्वनिता यथा—II, IS1, IS1, IS5, १२x४ = ४८ ॥ तामरमे निहताम् ॥

अथ मालतीलज्जः—

भवति नमजायथ मालती जरौ ॥ १५६ ॥

यत्र नमजायथ मालती, अथ य—जरौ नमजायथ भवति; सा मालतीलज्जा भवतीति ॥

यथा—

इह कलयाध्युत कोटिकानने मुरारिपुमूर्तिरभसारल्लेखः ।

कुसुमरुतस्मितचारुविधमामलिरपि चुम्बति मालती मुहुः ॥

कुत्रचिदियमेत ‘यमुता’ इति ॥ ‘अथ विजहोहि ह्योषधत्वम्’ इति भारवी ॥ उ-
द्वनिता यथा—II, IS1, IS1, S1S, १२x४ = ४८ ॥ मालती निहता ॥

अथ मणिमालाज्जः—

न्यौ लौ मणिमाला विज्ञा गुणवर्धः ॥ १५७ ॥

यत्र प्रथमं लौ तमनयनानी, अथ य लौ तमनयनानी भवति; सा गुणवर्धः यदा-
नयननिदिष्टा जातविधामा मणिमाला यदायत्त इतिभिर्यः ॥

यथा—

प्रहामरमौली रत्नोपल्युक्ते जातप्रतिविम्बा शोणा मणिमाला ।

गोविन्दपदाब्जे राजी नस्तराणामास्ते मम चित्ते ध्वान्ते शमयन्ती ॥

उद्घृणिता यथा—SSI, ISS, SSI, ISS, १२×४ = ४८ ॥ मणिमाला निराला ॥

अथ जलधरमालाउन्दः—

म्भो स्मो गौ चेज्जलधरमालाब्ध्यङ्गैः ॥ १५८ ॥

यत्र प्रथमं म्भी मगणमगणी, अथ च स्मो सगणगुरु मवतः, तत्र च मी गुपरी
चेद्भवति । किं च—अब्ध्यधत्वाः, अहान्यङ्गी, अष्टाङ्गयोगाभिरायेण, तीः कृतागिनि,
तदा जलधरमाला तन्नामकं वृत्तमित्यर्थः ॥

यथा—

या भक्तानां कलिदुरितोत्तप्तानां तापोच्छ्रित्यै जलधरमाला नम्या ।

भक्त्याकारा दिनकरपुत्रीकूले केलीलोला हरितनुरव्यासा वः ॥

उद्घृणिता यथा—SSS, SII, IIS, S, SS, १२×४ = ४८ ॥ अथारि प्रनाम-
गत्या द्वारशाश्वरप्रतापस्य गणान्यधिकं सहस्रवपुर्द्वयं भेरा मवन्ति तेषु विपन्तः प्र-
विताः । शेषभेरा. गुणीभिः प्रतापे सूचयितव्यं इत्यलं पश्येनेति ॥

अथ त्रयोदशाक्षरप्रकारे मायानामकं छन्दो लक्ष्यते—

कण्ठा कुण्ठा वामर सहाभुभला भे

वीहा वीहा गन्धभञ्जगा पभमानम् ।

भञ्जे कन्ठा वामर हारा सुहकाभा

वागमा ममा गुणमुक्ता मणु माभा ॥ १५९ ॥

(क.गो विगुणधामरः सत्यगुणं यत्र

दो दीर्घो गन्धकगुणं प्रकटितम् ।

भञ्जे कान्तधामरो हारः शुभकाया

वाग्विशनिर्माया गुणमुक्ता मण मायाम् ॥)

हे मुनि, त्रयोदश प्रथमं कण्ठा कुण्ठा द्वौ कणौ मुदङ्गप्रभती मनी भवतः, तत्र भा-
मो मुदङ्ग, तदन्तरं सगणम सगुणमवतः । मनीर्ध्व वीहा वीहा मुदङ्गम्, ततोऽपि
गन्धकगुणं प्रकटितम् । भञ्ज कण्ठो वामरो मुद, हारीर्ध्व मुदङ्ग मनी ।
विपन्तः प्रतापः पदार्थः वा वामो मन्त्राभिरामाव—समहासः मुदङ्गीया इती-
त्येताः कण्ठाः यत्र वे लो मनी मायकगुणं मुनि अथ वदितम् ॥ कर्णोद्वारे
य—य वा वामो मुदङ्गमुनि मुदङ्ग वाम वाम वीहा मुदङ्गम् मुदङ्गम् । मायाम्

विहङ्गनामैतिह्यमेतन्मानीनाहः पण्डितवचनमुज्ज्वलम् ॥ कविप्रस्थाः 'परमसमस्तः'
इति नामान्तरम् ॥

मातामुदाहरति—ब्रह्मा (एषा)—

ए अत्पीरा देवत्वं गरीरा चरु आभा

विष्ठा पुष्ठा शोभर मिष्ठा मय माभा ।

बाहेलागी चरुतर बोलावनि मुग्धे

एका किन्ती किज्जहि मुत्ती अइ सुग्धे ॥ १६० ॥

[एतदस्थिरं पश्य शरीरं वृहं जाया

वित्तं पुत्रा सोदरा मिहं सर्वाणि माया ।

किंनिमित्तं बर्बराकारपति मां

एका वीतिं कुरु पुतां यदि जानासि ॥]

वर्धित्वपमनिनिर्दिष्टाः स्वमिष्टमुपदिशति—हे वयस्य, एतदस्थिरं शरीरं पश्य, एवं
मरणं, जाया बलत्रे, वित्तं धनं, पुत्रालनयाः, सोदरा भ्रातराः, मिष्टमित्येतानि सर्वाणि
माया । हे वीर, किंनिमित्तमाकारयसि माम् । अतः बरत्पादेनं मुत्तां वीतिं कुरु यदि
मुग्धे जानासि ॥ बह्वर्णवत्त एषा—३३, ३३, ३, ॥, ३३, ॥, ३३, १३×४ = ५२ ॥
यथा वा[गीश्वरे]—'उद्यद्वाधा संप्रति राधा मयूषामे राधे सेवेनं प्रति याता त्रिमुखास्ते ।
कैलीश्वरं दृष्ट्वा मनेश्वरात् रादस्या प्राणवानं भावि कथं वा वदतास्याः ॥' 'हा तावैति
कन्दितमाकर्धं विवर्णा' इत्यादि रयी ॥ माया निवृत्ता ॥

अथ तारकछन्दः—

टइ भाइ सहजुभ पाय करीजे

गुरु सहजुभा गुरु सहजुभा जे ।

पभभन्त हि पाभ गुरुजुभ किज्जे

सहि तारभच्छन्दह नाम भणिज्जे ॥ १६१ ॥

[स्यापयित्वादी रुधुपुगं पादे कुर्या-

द्रुहः शल्यपुगं गुरुः शल्यपुगं यत्र ।

पदान्ते.....गुरुपुगं कुर्या-

स्मयि तारकछन्दो नाम भण्यते ॥]

हे सति, स्यापयित्वा भावीं तत्पुष्टवं, ततः पादे यत्र गुरुशब्दी गुरुः, अथ यत्पु-
ष्टयमित्यर्थः । पुनरपि गुरुशब्दी, ततोऽपि जे यत्र पूर्व गुरुशब्दप्रयुक्तः, तदशब्दे देव-

[illegible]

सामयिकपुस्तकालयः - नया (Tn) -

नमस्तस्मिन् विदितम् नमस्तस्मिन्

गणितविषय के क्षेत्र में भारत में ।

मह गमिह दिगम्बर महर्षि कृष्णः

निभ मेमद न निष्ठ नि न निष्ठ यमन्ता ॥ १.१२ ॥

निबन्धकारी सुदीना तारागुडेन

पश्चिमादिना न सक्तिमक इत्यप्युक्तम् ।

गदि.....दिगन्तर वास्तुनि वास्तुः

॥ मन्मथो नाभि ॥ नाभि वसन्तः ॥

एवादिगानिकलः कन्दो जल्पितो नागेन

अनीतिर्मवति यतुरधिका सर्वपादे[न] ॥

सो लिप्ताः, एत प्रथमं ध्वज आदितपुत्रिचलः क्रियते, ततस्तुमादिमुमुक्षिचलः, ततो हारो गुरुः, पुनरपि पूर्वमादिमुमुक्षिचल एव, ततो हारो गुरुः, पुनरपि गुहरेण, ततः कन्दो लघुः, ततोऽप्येवमकारस्तनय इत्यर्थः ॥ एवं पदे एकत्रिजतिः कला यत्र लघु नागेन पिह लेन कन्द इति छन्दोनाम जल्पितम् । समुदितमात्रमस्यामाह—सर्व-
पादि[न] पारचपुष्टे[न] यतुरधिका अनीतिः कला मवन्तीति ॥ भूगणे तु—‘ध्वजं चामरं मण्डितं सन्धराणं सुमेन्द्रद्वयं चापि युक्तं समुद्रेण । तदा मायिभीषीन्द्रवचोऽन-
गिनेन जनानन्दकन्देन कृतेन कन्देन ॥’

कन्दमुदाहरति—अहा (यथा)—

न रे वंस जानेहि हौ एक बालाह

हर्ष देवर्षिपुत्र तो वंसकालाह ।

तहा गेहु कंसो जनानन्दकन्देन

अहा ह ति दिह्यो निजानारिदिन्देन ॥ १६४ ॥

[न रे वंस जानीतहमेको बाल इति

अहं तु देवर्षीपुत्रस्तव वंसकालः ।

तथा गृहीतः कंसो जनानन्दकन्देन

यथा हत इति दृष्टो निजनारीकन्देन ॥]

१ वंस, अहं एकः कश्चन बाल इति या जानीहि । अहं तु देवर्षीपुत्रस्तव वंसकाल इति पुत्रस्तव । जनानन्दकन्देन देवर्षीकन्देन तथा गृहीतः कंसो यथा हत एव दृष्टो नि-
जनारीकन्देनेति ॥ वङ्गशिका यथा—15, 21, 5, 21, 5, 5, 1, 551, ११४४=५२ ॥
यथा वा[र्णाभूषणे]—‘हृष्टं ते मनो नन्दगोपालशालेन वशीनाम्बुसाहायसीपारदेहेन । सुधा-
वीषिमंशाधविम्बाधराभेन द्युग्धैर्दोषात्सत्त्वान्तिपूरेण ॥’ कन्दो निश्चलः ॥

अथ पञ्चावलीछन्दः—

चामर पटमहि पावगणो भुभ

सैह चरणगण टावहि तं जुभ ।

मोलह कलख पभापभ जाणिभ

पिङ्गल पभणइ पङ्कअवानिभ ॥ १६५ ॥

[आमरः प्रथमं वाक्यम्]

अन्यथापि नान्यथा च तन्मिदं पुनरुक्तम् ।

गौडगङ्गा: पदे गदे सात-ते

निर्देशः प्रथमगतिं पञ्चावली.... ॥

यथा—

गुरुभुजवीर्यभरं हरिं मदान्धा
 युधि समुपेत्य न दानवा जिजीवुः ।
 क्षुधितमृगेन्द्रमुखं मृगा उपेत्य
 क नु खलु निभति जीवनस्य योगम् ॥

उपनिषत् यथा—॥१॥, १५१, १०१, ५१५, ५, १३५४=५२१ ॥ मृगेन्द्रमुखं निभति ॥
 अथ ग्रहविणीतन्त्रः—

आ(ज्या)शाभिर्मनजरगाः ग्रहविणीयम् ॥ १६८ ॥

मनजनमनमनमनमनमुदभिः, आशाभिरुदभिः(१) विगतिर्वच भवति तत्प्रहविणीतन्त्र
 इत्यर्थः ॥

यथा—

गोपीनामधरगुधारसस्य पानै-
 रुपुङ्गस्तनकलशोपगूहनीध ।
 आर्धर्वैः सुगरसविधमेरुसारेः
 संसारे मतिरभयप्रहविणीह ॥

उपनिषत् यथा—५५५, १०१, १५१, ५१५, ५, १३५४=५२१ ॥ ग्रहविणी निभति ॥
 अथ शिवितान्त्रः—

जम्भौ जम्भौ मिमि कविग वलुर्महैः ॥ १६९ ॥

यत्र जम्भौ जम्भौमर्त्तौ, अथ च तत्रां जम्भौमर्त्तौ भवति, ततो गुह, वलुभिः,
 मर्त्तैर्मिथ विभक्तौ यत्र तदुचिरानामर्त्तौ तन्त्र इति ॥

यथा—

पुनातु वो हरिरतिरागविभयी
 परिभ्रमन्नजरभिराङ्गनान्तरे ।
 ममीरणोत्तमित्तान्तराङ्गो
 यथा मरत्तरत्तमान्तराङ्गः ॥

उपनिषत् यथा—१५१, ५१, १५१, ५१५, ५, १३५४=५२१ ॥ शिवितान्त्रः ॥

१. 'मर्त्तौमर्त्तौ' इति वाच्यम्—दीपकपुस्तके उक्तम्: 'मर्त्तौमर्त्तौ' इति
 उक्तम्—५५५. अथ एष 'मर्त्तौमर्त्तौ' इत्युक्तम्—५५५.

अथ चण्डी—

नयुगलसयुगलगैरिति चण्डी ॥ १७० ॥

यमगणद्वयसगणयुगलगुरुभिर्गुक्तं भवति तचण्डीनामकं वृत्तामिति ॥

यथा—

जयति दितिनरिपुताण्डवलीला-

कुपितकवलकरकालियमीली ।

चरणकमलयुगचापलचण्डी

पदनखरुचिजनिभोगमणिश्रीः ॥

उद्वग्निका यथा—॥१, ॥३, ॥५, ॥५, ५, १३×४=५२ ॥ चण्डी निवृत्ता ॥

अथ मञ्जुभाषिणी—

सज्जसा जगौ च यदि मञ्जुभाषिणी ॥ १७१ ॥

यत्र सगणजगणमगणाः, अथ च जगौ जगणगुरु भवतः, तन्मञ्जुभाषिणीछन्दः इति ॥
इयमेव तुनन्दिनीति शंभौ ॥

यथा—

अमृतोमिशीतलकरेण लालयं-

स्तनुकान्तिचोरितविलोचनो हरेः ।

नियतं कलानिधिरसीति बह्वी

मुदमम्युते व्यधित मञ्जुभाषिणी ॥

उद्वग्निका यथा—॥५, ॥५, ॥५, ॥५, ५, १३×४=५२ ॥ मञ्जुभाषिणी निवृत्ता ॥

अथ चन्द्रिका छन्दः—

ननततगुहमिध्वन्द्रिकाधर्तुभिः ॥ १७२ ॥

नगणद्वयनगणयुगलगुरुभिश्चन्द्रिका सततगुहधिनिरतिर्भवेतीति ॥

यथा—

शरदमृतरुचध्वन्द्रिकाशालिते

दिनकरतनपातीरदेरो हृदिः ।

विहसति रममाद्वहतीभिः सभं

त्रिदिवपुरातिभिः कोऽपि देवो यथा ॥

यथा वा—

‘दह दुरधिगमैः विविदेरागमैः

सदतमभुनरं वर्णयन्त्यन्तरम् ।

अगुमोतेविपिनं वेद दिग्न्यापिनं

पुराणमिव धरे पद्मयोनिः परम् ॥

इति शाल्वी ॥ अविदिद्यमेव 'उत्पलितो' ॥ उदयविका यथा—॥१॥ ॥३॥, ३३१, ३३१, ३,
११५४५१ ॥ अविदिद्य विहृता ॥

अथ कलहंसः—

मजस्ताः मगौ च कथितः कलहंसः ॥ १७३ ॥

मगजजलमगणा यत्र मगजगुक् च, न कथितः कलहंसः ॥ कुचविद्यमेव 'निह-
गाः' इति ॥
यथा—

पमुनाबिहारकुतुके कलहंसो

मजवाभिनीकमलिनीकनकेलिः ।

जनचित्तहारिकलकण्ठमिनादः

प्रमदं तनोतु तत्र नन्दतनूनः ॥

उदयविका यथा—॥३॥, १३१, १३१, १३१, ३, ११५४५१ ॥ कलहंसो निहतः ॥

अथ प्रबोधिता छन्दः—

मजस्ता जगौ च भवति प्रबोधिता ॥ १७४ ॥

मगजजलमगणा, अथ च जगौ मगजगुक् यत्र भवति, तत्रबोधिताछन्दः ॥
यथा—

हायिता मृषा चटुलमाननिद्रया

रतित्रैलिकुञ्जनिलये विलासिनी ।

मुखैरिणा वदनचुम्बनादिना

स्मितमाततान सपदि प्रबोधिता ॥

उदयविका यथा—॥३॥, १३१, १३१, १३१, ३, ११५४५१ ॥ प्रबोधिता निहृता ॥

अत्रापि प्रस्तारगता प्रबोधशङ्करस्य शिवचलुत्तरवतपथी सहस्राणि च भेदाः । तेषु
किञ्चनो भेदा उक्ताः । शेषभेदाः सुधीभिः प्रस्तारार्थकणस्त्वपुद्गितो वा सूचनीया इति ॥

अथ चतुर्दशप्रस्तारे वृत्तान्तिलका छन्दः—

कण्ठो पद्म उज्ज पद्मे जगणो अ धीण

अन्ते मुरद्ग सभणो य अ तच्छ पाप ।

उत्ता वसन्ततिलभा फणिणा उकिट्टा

छेभा पदन्ति सरसा सुकन्ददिट्टा ॥ १७५ ॥

[कर्णः पतति यत्र प्रथमो जगणश्च द्वितीयो-
 ऽन्ते सुरङ्गः सगणो यश्च तथा पादे ।
 उक्ता वसन्ततिलका फणिनोत्कृष्टा

छेकाः पठन्ति सुरसां मुकुवीन्द्रदृष्टाम् ॥]

श्लोः सिध्याः, यत्र प्रथमो गणः कर्णः पतति, जगणो मध्यगुहको गणो द्वितीयः, ता-
 स्तुरङ्गः सगणः, पुनश्च सगण एव, तथा पादे य अ यश्च आदित्यपुर्णगणधेयः । एवं ॥
 चतुर्दशाक्षरं पदं भवति सा फणिनोत्कृष्टा वसन्ततिलकोक्ता तां छेकां निदग्धाः सुरसां
 मुकुवीन्द्रदृष्टा पठन्तीति ॥ कुचिदियमेव मिहोद्धता ॥ वाणीमूषणे तु प्रकाशन्तीने-
 तम्—'कर्णस्फुरत्कनककुण्डलमण्डिता या भावान्विता चरणसंगतनूपुराधीः । गन्धा-
 न्विता सुरसता वलयावनद्धा कान्ता वसन्ततिलका मुदमातनोति ॥' कान्ताग्रे र-
 द्योऽर्थः ॥

वसन्ततिलकामुराहरति—जडा (यथा)—

जे तीय तिकलचलचक्रुतिहाभदिट्टा

ते कामचन्द्रमधुपममारणिग्जा ।

जेसं पुणो णियदिआ नभला वि दिट्ठा

चिद्वन्ति ते तिलजलज्जलिदानयोग्या ॥ १७६ ॥

[ये तस्मास्तीक्ष्णचलचक्रुतिहाभदिट्टा-

स्ते कामचन्द्रमधुपममारणीया ।

येषु पुनर्निपतिता सकलापि दृष्टि-

स्तिष्ठन्ति ते तिलजलज्जलिदानयोग्याः ॥

कूर्ममन्त्राभाद्रकम्बे कूर्ममन्त्रगीर्णवर्गं विदूषकं श्रीं राशे वचनविदम् ॥ ये
 लोकात्मस्यास्तीक्ष्णेन चक्षुःश्रमायेन कटाक्षेण दृष्टा वीक्षिताः, ते कामचन्द्रमधुपम-
 मारणीया जाताः, येषु पुनर्निपतिता सकलापि दृष्टिः, ते तु तिलज्जलिदानयोग्यानि-
 ष्ठानि, पूर्वमेव मृता इत्यर्थः ॥ उद्धरणिका यथा—३५, १३१, १३३, १३५, १४४—११॥
 यथा वाणीमूषणे—'तथैव करेण पुनरुद्धासुरदन्तरेण सम्यग्ग्राह्यमिति कुम्भमिदं न-
 भन्त । मीमांसितं तदुक्तं भास्वत्तन्मया यथाः कायाभ्यामन्तर्मातृनयमिदं वारता ॥' वचना-
 दिट्टा निरुपा ॥

अथ अत्र दृष्टव्यम्—

गीर्णवर्गं वराजगणं वनिभं मुह्ये

गीर्णवर्गं पुनः वि विभक्तमभनो ।

अथ शान्तवर्तिनां वृत्तः—

अनन्तमन्त्रिणं शान्तवर्तिनाम् ॥ १८२ ॥

अथ शान्तवर्तिनां वृत्तः—

वृत्तः—

अथ शान्तवर्तिनां वृत्तः—

अथ शान्तवर्तिनां वृत्तः—

अथ शान्तवर्तिनां वृत्तः—

अथ शान्तवर्तिनां वृत्तः—

अथ शान्तवर्तिनां वृत्तः—

अथ शान्तवर्तिनां वृत्तः—

अथ शान्तवर्तिनां वृत्तः—

अथ शान्तवर्तिनां वृत्तः—

अथ शान्तवर्तिनां वृत्तः—

अथ शान्तवर्तिनां वृत्तः—

अथ शान्तवर्तिनां वृत्तः—

अथ शान्तवर्तिनां वृत्तः—

अथ शान्तवर्तिनां वृत्तः—

अथ शान्तवर्तिनां वृत्तः—

अथ शान्तवर्तिनां वृत्तः—

अथ शान्तवर्तिनां वृत्तः—

अथ शान्तवर्तिनां वृत्तः—

अथ शान्तवर्तिनां वृत्तः—

अथ शान्तवर्तिनां वृत्तः—

अथ शान्तवर्तिनां वृत्तः—

अथ शान्तवर्तिनां वृत्तः—

अथ शान्तवर्तिनां वृत्तः—

अथ शान्तवर्तिनां वृत्तः—

अथ शान्तवर्तिनां वृत्तः—

अथ शान्तवर्तिनां वृत्तः—

अथ शान्तवर्तिनां वृत्तः—

भेदानाम् । तेषु कियन्तो भेदाः प्रदर्शिताः । शेषभेदाः सुधीभिराकरताः स्वमया वा प्रकृतं स्वयम्हनीया इति दिक् ॥

अथ पञ्चदशाक्षरप्रस्तारे भ्रमरावली छन्दो लक्ष्यते—

कर पञ्च पसिद्ध विलम्बवररमणं

प्रभणन्ति मनोहर छन्दवरं रमणम् ।

गुरु पञ्च दहा लङ्ग एरिसिअं रङ्गं

भमरावली छन्द पसिद्ध किअं टङ्गम् ॥ १८५ ॥

[करैः पञ्चभिः प्रसिद्धं विलम्बवररचनं

प्रभणन्ति मनोहरं छन्दोवरं रत्नम् ।

गुरुः पञ्च दहा लघव एतादृशं रचितं

भमरावली छन्दः प्रसिद्धं कृत्वा रचितम् ॥]

श्रीः शिष्याः, यत्र करैः पञ्चभिः सगणैर्गुर्वन्तर्गणविशेषेण लघ्वं वररचनं यत्र दहा मनोहरं छन्दस्तु [उत्तमं] रत्नमाचार्यः प्रभणन्ति । अथ च—यत्र गुरुः पञ्च, लघो दहा, तदैतादृशं छन्दो भ्रमरावलीति रचितं पिङ्गलेन प्रसिद्धं कृत्वा स्थापितम् । इति तत्रैराचार्यैरिति ॥ वाणीभूषणे तु—“भुक्तसंगतशङ्खगुणा बलपारुल्लिता कस्तुरमुगन्धरा रसना रचिता । कमलद्वयनूपुराद्यादृता जगति भ्रमरावलिना भुक्तगाभिरनुलेलिता ॥” द्वितीयोऽर्थः स्पष्टः ॥

भ्रमरावलीमुदाहरति—जहा (कथा)—

तुभ देव दुरितगणाहरणा चरणा

मह पावत्र चन्द्रकलामरणा सरणा ।

परिपूज्यते तेऽभिभौ लोम मणा भवणा

सुह दे मह मोकविनाशमणा रमणा ॥ १८६ ॥

[तत्र देव दुरितगणहरणधरणी (?)

यदि प्राप्तोमि चन्द्रकलामरण शरणम् ।

परिपूजयामि त्यक्त्वा श्रेष्ठे मनो भजनं

सुगं देहि मयं शोकविनाशमणा रमण ॥]

१. ‘तुभ देव—’ इति चरित्वा ‘तत्र देव दुरितगणहरणी चरणी यदि प्राप्तोमि । चन्द्रकलामरणी शरणी ।’ ‘चन्द्रकलामरणी’ इत्यनेन वरणकम् नृताद्यग्रजगणानि चन्द्रकलामरणी चरणी परिपूजयामि इति वदितम्..

[मत्ता योधा बधितकोपा अहमहमिकया गर्विता

रोषारक्तसर्वगात्राः शल्पं भट्टा उत्पापिताः ।

हस्तियूयानि सज्जीमूतानि पादैर्भूमिः कम्पिता

गृहाण देहि त्यज प्रतीक्षस्व सर्वे शूरा जल्पन्ति ॥]

कथिद्वन्दी कसचित्ररपनेः संप्राममुखवर्णयति—यत्र योधा मत्ता बधितकोपाः सन्धो-
ऽन एव वीरमावेशेन मत्ताः, अप्पाअप्पी अहमहमिकया गर्विताः साहंकारा जाताः ।
कीदशा । रोषेणारक्तसर्वगात्राः, तदनन्तरं तादृशमंशमे शल्पं भक्षणायुधविशेषं कृतं
पिताः । अथ च—हस्तियूयानि गत्रसमूहाः सज्जीमूतानि । अत एव संवरणशूराः
पादैर्भूमिः कम्पिता । किं च तादृशमंकुलीमृतसमरसीमनि सर्वे शूराः क्षुब्धतरं प्रति
'गृहाण, देहि, त्यज, प्रतीक्षस्व' इत्यादि संप्रामसंग्रहकं वचनं जल्पन्ति—इति ॥ यथा
वा—'पायाहो गोविन्दः कान्तिन्दीकूलक्षोणीचक्रे रामोज्ञासक्रीडशोपीभिः सार्वं टील-
खेलः । मन्दाकिन्यास्तीरीषान्ते स्वैरक्रीडाभिर्ठोलो घट्टदेवानामीशः स्वर्वेस्याभिः संज-
न्तीभिः ॥' उदयनिका यथा—५५, ५३, ५३, ५३, ५५, ५५, ५५, ५, १५५४=१० ॥
यथा वा—'मा कान्ते पक्षस्यान्ते पर्यायाने देवे स्वाप्सीः [कान्तं वक्तुं इत्तं पूर्णं चन्द्रं
मत्वा राज्ञी चेत् । क्षुत्क्षामः प्राटंधेतधेतो राहुः क्रूरः प्राद्यात्तस्माज्जानो हर्म्यगान्ते
साध्यैकान्ते कर्तव्या ॥]' इति उष्यतिविक्रान्तो कालपरिमाणसूचकमुदाहरणमिति ॥ सार-
विका निवृत्ता ॥

अथ चामरच्छन्दः—

चामरस्त वीक्ष्य मत्तं तीणि मत्तं अग्गला

अट्ट हारं सत्तं सारं ठाहं टाहं निम्मला ।

आहन्तहारसारं कामिणी मुणिज्जिए

अकखरा दहाहं पञ्च पिङ्गले भणिज्जिए ॥ १८९ ॥

[चामरस्य विंशतिर्भात्रा तिस्रो मात्रा अधिकाः

अष्ट हाराः सप्त शराः स्थाने स्थाने निर्मलः ।

आयन्तयोर्हारसारणि कामिनि ज्ञायन्ते

अक्षराणि पञ्चदश पिङ्गलेन भण्यन्ते ॥]

दे कामिनि, चामरस्य छन्दसद्व्यधिका विंशतिश्चयोरिदं निर्मात्राः परे भवन्ति ।
सत्राष्टी हारा गुरवः, शरा लघ्वन्ते च सप्त, स्थाने स्थाने निर्मला दृश्यन्ते यथेति नि-
यमः । नियमान्तरमाह—आहन्तहारसारं आयन्तयोर्हारो गुरुः सारो यथैवस्थानि प-
ञ्चदशाक्षराणि परे क्षायन्ते, सत्पिङ्गलेन नामतत्वेन चामरमिति छन्दो मथ्यत इति यो-

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

अत्र(!) सखि चन्द्रमुखि विंशतिर्लघुमालका

कविवरः सर्पो मणति छन्दो निशिपालकम् ॥

हे सखि, पूर्वं हारं युक्तं धारय ततश्चयः शराः । लघुत्रयमित्यर्थः । द्विणि परि भवतु
परिपाश्या त्रयो गणा गुर्वोदि त्रिकलाः । पञ्चकला इत्यर्थः । अन्ते पञ्च[त्रय]कलागण-
यावसाने रणं मध्यलघुकं पञ्चकलमेव गणं कुरु ॥ तत्राक्षरनियममाह—अत्र छन्दसि
पञ्च गुरवः, पञ्च द्विगुणा [दश] लघवः । परे पतन्तीति शेषः । मात्रानियममाह—हे च-
न्द्रमुखि, एतत् निशिपालनासि वृत्ते विंशतिर्लघुमालाः (कलाः), तदेतन्निशिपाल-
छन्दः कविषु वृत्ते महाकवीन्द्रसर्पः विह्वलो मणतीति ॥ वाणीमूर्ध्ने तु प्रकाशन्ते-
क्तम्—‘तालशररज्जुपररत्नशरमुन्दरं भावयुततालगतमन्यकृतधामरम् । शब्दमनिराज-
पतिहृदयकृतसंगमं वृत्तनिशिपालमपिताक्षि हृदयंगमम् ॥’

निशिपालमुदाहरति—अथा (यथा)—

जुञ्ज भट भूमि पल उड्डि पुण लग्गिभा

सग्गमण सग्ग हण कोह णहि भग्गिभा ।

धीर सर तिक्खपर कण्ण गुण अण्णिभा

इत्थ तह जोह दह पाअ सह कप्पिभा ॥ १९२ ॥

[युद्धे भटा भूमौ पतन्ति उत्थाय पुनर्लग्नन्ति

स्वर्गमनाः] सङ्गेन हन्ति कोऽपि नहि पलायितः ।

वीरैः शरास्तीक्ष्णफलाः कर्णे गुणमपिताः

इत्थं तथा योधा दश पादेन सह कर्तितः ॥

कविद्वन्द्वी समरमुपवर्णयति—युद्धे समरे भटा योधा भूमौ पतन्ति, उत्थाय पुनर्-
लग्नन्ति च । अभ्यभिप्रमिति [शेषः] । ततश्च तालशरमहावीराहने सकललोऽपि वीरवर्गः स्वर्गमनाः
सप्तभिर्मुखं सङ्गेनैव धारातीर्थगता इन्ति । अतश्च न कोऽपि हि पलायितः । अथच वी-
रैर्लाक्षकलाः शरा वाणाः कर्णे गुणं कृत्वा कर्णान्ताकृतशक्तिवीर्यं कार्युक्तं निपाश-
यिताः । परोक्षितार्थम् । इत्थं वाणपातनेनैव तथा दश योधा दशसंहस्राकाः शुभदाः पा-
देन वरणेन सह कप्पिभा कर्तितः । सङ्गताः कृता इत्यर्थः ॥ उदयनिका यथा—SII,
SIII, SIII, SIV, १५५८=१० ॥ यथा वा[णीमूर्ध्ने]—‘चन्द्रमुखि जीरमुपि वाणी प्र-
लयानिले वाणि मम वित्तमिव वाणि मरुतानले । तापहरकामसरसम्पन्नरतीवितं मानमिह
परं नहि कोऽप्यनिधीक्षितम् ॥’ निशिपालो विह्वलः ॥

१. ‘पुण उडि’ रवि०. २. ‘पत्ते तह जोह दह पाअ सह कप्पिभा (पथेन तत्र यो-
धिता दश ततः सर्ग कप्पिभा.)’ रवि०. ३. ‘स्वर्गमनतः सङ्गेन हन्ति’ इति छाया रवि०.

अथ मनोहं छन्दः—

मिह आह हृत्थ णरेन्द्रविण्णवि दिज्जिभा

गुरु पक्क काहल्लवेवि तक्कह किज्जिभा ।

गुरु टार मन्ध भ हार अन्तहि धप्पिभा

मणहंस छन्द वमिद्ध पिङ्गलजप्पिभा ॥ १९३ ॥

[यत्रादौ हस्तो नरेन्द्रद्वयं दीयते

गुरुरेकः काहल्लद्वयं तदनन्तरं क्रियते

गुरुं स्थापयित्वा गन्धं च हारोऽन्ते स्थाप्यते

मनोहंमं छन्दः प्रसिद्धं पिङ्गलजल्पितम् ॥]

धोः शिष्याः, यत्रादौ हस्तः समणो गुर्वन्तगणः, ततो नरेन्द्रद्वयं जगणद्वयं दीयते, भवन्त्यमेको गुरुः । तक्कह तद्वन्तम् । काहल्लवेवि काहल्लद्वयं लघुद्वयं क्रियते, ततो गुरुं स्थापयित्वा गन्धं च लघुमपि स्थापयित्वा यथैः । तथा—अन्ते यत्र हारो गुरुः स्थाप्यते तन्मनोहंसमिति प्रसिद्धं छन्दः पिङ्गलेन जल्पितमिति ज्ञानीत ॥ वाणीभूषणे तु—‘समर्थं विषयं पयोधरादयानुन्दरं भगवते ततो निनिधाय चामरतोमरम् । मनहंस-समिरं च पञ्चराक्षरं भणितं भुजंगमनायकेन मनोहरम् ॥’

मनोहंसमुदाहरति—अथा (यथा)—

अहि पुत्त केत्तुअमोअच्चअभयजुला

सहकारकेसरगन्धमुद्धव भम्मता ।

बह दक्खदक्खिअण पाव माणहमज्जणा

महुमास आविअ लोअलोअणरअणा ॥ १९४ ॥

[यत्र पुष्टिताः किमुकाशोकचम्पकजुलाः

सहकारंकेसरगन्धमुद्धवा भ्रमराः ।

बहति दक्षो दक्षिणो वायुर्मनभञ्जो

मधुमास आगतो लोवलोचनरञ्जनः ॥]

वाभिद्वसन्तमुपगमयन्ती प्रोषितपत्निका निजसर्वामाह—हे मणि, यत्र पुष्टिताः किमुका अशोकचम्पका बहुलाः । वसन्ते पुष्टिता इति । दिव—सदकारकेसरगन्ध-मुद्धवा भ्रमराः । वर्तन्त इति शेषः । अथ च—बहति दक्षो दक्षिणो वायः वायव्यो भञ्जः, अतएव मधुमासो वसन्तः समागतो लोवलोचनरञ्जनः ॥ यथा वा[णीभूषणे]—‘सम-जुवहुलकुञ्जमिदकोटिते मधुमत्तचम्पकचम्पकीकपुत्राहुते । समवेऽपिपीतसमीरकपि-

तमानमे हिमु नमिद मायमनोत्थेन निगिद्यते ॥ उदात्तिका वस—॥३, १३, १३, ॥
॥, ३, १, ३, ११४४=६० ॥ मनोद्वेगे निरुण ॥

अथ मातिनी छन्दः—

पदम रसमहितं मानिणी नाम युतं

परमनिभप्रमिदं गीम ठा मोगिषदम् ।

सरगुक्तमुअगन्धं अग्न कण्ठागिषदं

मणइ सरमछन्दं भित्तमग्ने जिहितम् ॥ १९५ ॥

[प्रथमं रसमहितं मानिनी नाम वृत्तं

परमत्रिकप्रमिदं द्वितीयस्थाने मनिरुदम् ।

शरगुरुपुतागन्धमन्तर्गन्निचदं

मणति सरसछन्दभित्तमग्ने निहितम् ॥]

मोः शिष्टाः, यत्र प्रथमं परमत्रिकप्रमिदं परमो हिरण्यत्पत्नी गणनादौत्रिभिः ५-
रथैः प्रविद्धम्, रसमहितं शृङ्गारादिममहितं मानिनीति नाम तद्वृत्तं मरम् । अत्र एव
चित्तमध्ये निहितं छन्दः कर्णीन्द्रो मणतीति । कीरमम् । गीम ठा मोगिषदं परमत्रिक-
नन्तरं यद्वितीयस्थानं तत्र मोनिषद मणवेन गुह्ययात्मकेन गमेन निषदम् । पुनः
शरो लघुः, ततो गुरुयुतं ततोऽपि गन्धो लघुः तस्याप्यन्ते कर्वेन द्विगुर्वात्मकेन गमेन
नितरां बद्ध सयुक्तमित्यर्थः ॥ मृग्ये तु—प्रकारान्तरेण लक्षितम्—‘त्रिजकुसुममुक्ता
कर्णतादङ्गयुक्ता कनकचलयहरिर्मण्डिता युक्तसङ्गा । गुञ्जलितरसनासी नूपुरभीमनेता ॥
रत्नि रत्निकचित्त मानिनी कामिनीव ॥’ कामिनीपक्षेऽर्थः स्पष्टः ॥ नगणद्वयमगणययव-
युग्मयुक्तं वसुस्वरक्तविरामं मानिनी वृत्तमिति फलितोऽर्थः ॥ अत्र एव छन्दोमन्त्रार्थम्—
‘ननमययुतेयं मानिनी मोगिलौकैः’ इत्युक्तमिति ॥

मानिनीमुरादरति—जहा (यथा)—

बहइ मलयवाता हन्त कम्पन्त काया

हणइ सवणरन्ध्रा कोइलालावबन्धा ।

सुणिअ दह दिसंसुं भिङ्गझंकारभारा

हणइ हणइ हंजे चण्डचण्डालमारा ॥ १९६ ॥

[बहति मलयवातो हन्त कम्पतो काया

हन्ति श्रवणरन्ध्रं कोकिलालापबन्धः ।

श्रूयन्ते दशदिशासु भृङ्गझंकारभारा

हन्ति हन्ति हंजे चण्डचाण्डालमाराः ॥]

वाचितोविपत्तिका सखीमाह—हे हने नीचसखिर्मनोपने । 'हने हने हलाहाने
नीचां वेदी सखी प्रति' इत्यमरनिर्देशात् । मलयकानो दक्षिणानित्यो वदति । अत एव
हन् इति शब्दे । कथ्यन्ते राज्ञाणि । अथवा कौटिल्यालापकथः धनगच्छे इति विद-
त्यमरप्रकरणः कर्णगच्छे भिनत्तीत्यर्थः । किंच दशगु रिधु भ्रमरसंसारमाराः धू-
मे । अत एव जातपटध्वजोऽतिरुद्धोराग्रवध्याण्डात् इव माघे मारात्मकः कामो इति
इति । मामेति शेषः । अत्र हन्तीति वीप्सया निर्देवत्वमेतस्य मदनस्य सूचितमिति
भावः ॥ यथा वा[नीमूले]—'नयनविपलदमुद्योतना कृष्यभावे नवदिसलयतल्पे हन्त
मुपा मुगाक्षी । प्रपलमदनवाधारांतरोर्ध्वजिरेषा विरहजलधिपादं गन्तुमभ्यस्यतीव ॥'
उदयविक्रम यथा—॥, ॥, ॥, ५५५, १, ५५, १, ५५, १५×४=६० ॥मालिनी निरुता ॥
अथ शरभलङ्काः—

भणिभ सुप्रिभगण रसज्जुभसहिभो

तह विट्ट करभल पभ पभ सहिभो ।

चडचडफलगण पैभ पभ सुहिभो

सरह सुप्रिभ गणफणिपरहहिभो ॥ १९७ ॥

[भणिनः सुप्रियगणो रसयुगसहितः

तथा द्वौ करतलं पदे पदे लब्धम् ।

चतुश्चतुष्कलगाणाः पदे पदे सुहिताः

शरभं सुप्रियाः फणिगणपतिकथितम् ॥]

मोः सुप्रियाः सुप्रियाः शिष्याः, प्राकृते पूर्वनिपातानिवृत्त्यात् फणिगणानां पतिना-
(या) निरुद्धेन कथितं तच्छरमाहव छन्दः । कीदृशम् । यत्र सुप्रियगणो लघुद्वयात्मको
गणो रसयुगेन लघुद्वयेन सहितः पूर्वं भणिनः पठितः, तथा—विट्ट द्वौ सुप्रियगणौ रसयु-
गेनैव सहितौ कार्या, ततः करतलं समलः पदे पदे प्रविष्टौ लब्धः । यत्र चैवं प्रकृति
पदे पदे चतुश्चतुष्कल गणाः सुगरी दिताः, तादृशं कृतं शरभनामकमिति ॥ भूयलेऽपि—
'द्विभरत्रि(१)त्रयफलिमिह समलं कथ्य शरभमतिरतिरतिकरणम् । वविशरभलहृदय-
हृत्तरण फणिशरभपनिवदनविहरणम् ॥'

शरभमुदाहरति—जहा (यथा)—

तरलकमलदलसरिखडणभणा

शरभममभसमिसुसरिखडणभणा ।

१. 'पभ पभ मुणिधो । सरह सुप्रिभ गण फणिपरहमभिभो (प्रतिपदं हाताः । शरभं
सुप्रिये गणय फणिपनिवक्तिनम्)' इति=.

पन्नम्य हारं चारुं तात भन्नं तस्मै गृह्य

गमिद्व प शराउ तस्मै गन्धर्वभट्ट ॥ २०२ ॥

[नेन्द्रे यत्र शरत् नृगर्गो शरीरं गन्धर्वे

गदाभिः पद्ममग्नाने गन्धर्वभट्टिजनि ।

पतितो हारधातः मागेऽन्ते दग्धं वने

प्रसिद्धमेवजागणं गन्धर्वभट्टकम् ॥]

भोः शिष्याः, यत्र नेन्द्रे जगती मुदमधमो गणः शराउगिनो वने । तत्र च
गुणो रगणो लघुपद्यमो गणः तेषां गुणोऽत्र द्वी गणी इदमेव नाम्न इति लिखः । १.
इकचतुर्गुणोऽर्थादुदमधो जगण एव । दामाचमे प्राकृते पूर्वमेव नाम्नस्मात् पद्य-
स्थाने नायको देव इत्यर्थः । तत्रान् गणान्तरनिगमात् । शराउ पद्यकलरादिति भावः ।
एवं गणपद्यकं पद्यकालराणि, तत्र च हारं मुद गता ग्यात्तथा मागमूनाऽन्ते यत्र प-
तितो वर्तते । एतत्प्रसिद्धं नारायणनामकम् । कन्धर्वधाराः सर्वशतयः पदे यत्र चारु-
स्थितचतुर्विंशतिकलात्मकमिदं छन्दः पनीन्द्रे अप्रति ॥ तत्र लघुगुणनिगमाद्—
गन्धर्वभट्टे गन्धर्वकयोर्लघुगुणोः क्रमेणाट्टकं यजेति । तत्र च—अत्रैवाष्टाश्वत्थार-
स्तावेऽभिपीयमाने प्रमाणिकाछन्दोऽलक्षणे—‘लङ्गुरु विरन्ताः प्रमाणि भव भक्त्या ।
प्रमाणे दूण किञ्जए शराउ भो भणिञ्जए ॥’ इत्युक्तम् । तत्र सिद्धान्तोक्तन्यायेन संवा-
रणीयमिति ॥ वाणीभूषणे तु प्रहारान्तरेणोक्तम्—‘एवेन नायकेन कुण्डलेन यदिभूषित
पयोधरेण वीणया शरेण पक्षिणाकृतम् । नराचरतमत्र योऽस्मात्परं समीरितं मनीषिमण-
लीहितं फणीन्द्रपद्मगोदितम् ॥’ इदमेव ग्रन्थान्तरे पद्यचामरमिति नामान्तरम् । अत्र
एव छन्दोऽमर्यादम्—‘प्रमाणिकापदद्वयं वदन्ति पद्यचामरम्’ इत्युक्तम् ॥

नराचमुदाहरति— जहा (यथा)—

चलन्त जोह सत्तुसोह रेणकम्मभग्गरा

किवाणवाणसद्धमहचावचकमुग्गरा ।

पहारपोरमारुभाररग्गवग्गपण्डिआ

पभट्ट ओट्ट दैन्त दट्ट तेण सेणमण्डिआ ॥ २०३ ॥

१. ‘एक (एको)’ रवि०. २. ‘बन्धु (बन्धुगो)’ रवि०. ३. ‘वम्मकम्मभग्गरा (द-
दक्षाः)’ रवि०. ४. ‘पहार धारे भार वार रग्गवग्ग (प्रहारं ? सहेन म-
रद्गवर्णपण्डिताः)’ रवि०. ५. ‘कन्त दन्ते (पदष्ट ओष्ठेन च । तैः
मिदता)’ रवि०.

$$f_1 = \frac{1}{\sqrt{\pi}} e^{-x^2} \quad f_2 = \frac{1}{\sqrt{\pi}} e^{-x^2} \quad f_3 = \frac{1}{\sqrt{\pi}} e^{-x^2}$$

1. The first part of the document is a list of names and titles, including "The Hon. Mr. Justice" and "The Hon. Mr. Justice".

\mathbb{Z}_2

ကုမ္ပဏီများနှင့် ပူးပေါင်း၍ အသုံးပြုနိုင်ရန် နည်းလမ်းများ ရှာဖွေနေကြသည်။

[illegible]

ਦੀਪਕ ਅਤੇ ਵਿਅੰਗ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ

ସହ ଉପାଦେୟ ଶୁଭା ଶୁଭ ଆଶିଷରେ ଗାଥାବଳୀ ।

७५५ (७५५) अर्द्ध काल गणना के अनुसार।

[illegible]

[ମାଧ୍ୟମିକ ଓ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ତରୀୟ ପରୀକ୍ଷା]

ସଞ୍ଜ ଶେଷାଘଟ: ସବୁ କର୍ମକାଣ୍ଡ ଚାଲିଯିବ ବୋଲି ।

ਸਮੇਂ (4:30) ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਵੇ ਅਤੇ 5:30 'ਚ ਖਤਮ।

ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସମ୍ମାନ ଦେଇ ଏହି ପୁସ୍ତକଟି ପଢ଼ିବାକୁ ଅନୁରୋଧ କରାଯାଉଛି ।

[illegible]

मिनि वृत्तवरम् । नीलमिदं फणिनायकगायकमंलपितं पण्डितमण्डलिकामुसुतं सवि
कर्णगतम् ॥'

नीलमुदाहरति—ब्रह्मा (यथा) —

सज्जिभ जोह विवट्टिअकोह चलाउ धणू
पैयखरु वाह चमूणरणाह फुलन्ततणू ।

पत्ति चलन्त करे धरि कुन्त सुखग्गकरा

कण्णणरेन्द सैसज्जि चलन्त चलन्ति धरा ॥ २०५ ॥

[सज्जिता योधा विवर्धितक्रोधाश्चालयन्ति धनुः

संनद्धो बाहश्चमूनरनाथः स्फुरत्तनुः ।

पत्तयश्चलन्ति करे धृत्वा कुन्तान्सुखद्वजकराः

कर्णनरेन्द्रे सुसज्जीभूय चलति चलन्ति धराः ॥]

कविस्त्वः कर्णनरपतिप्रयाणमुपवर्णयति—विवर्धितक्रोधा योधाः सुमद्राः सज्जिताः
संनद्धाः सन्तः क्षिपन्ति धनुः । अथ च—बाहोऽपि पयखरु संनद्ध इत्यर्थः । तत्र च स्फुर-
त्तनुर्वीररसावेशात् । एवं चमूनरनाथोऽपि चलितः । अनन्तरं च सुखद्वजकराः करे कुन्ता-
न्धृत्वा पत्तयोऽपि चलन्ति । एव सुतरां सज्जीभूय कर्णनरेन्द्रे चलति सति धराः पर्यन्त
अपि चलन्ति । पर्यन्तानां क्षीमोऽमूर्दिति भावः ॥ यथा वा[णीभूय]—'सुन्दरि तु-
न्दरिणी नतिशालिनि किं कुरुषे मानिनि मानिनि काममिदं हृदयं पश्ये । शरिणि शरि-
णि ते हृदये निहितो दयितो भाविनि भाविनिवाक्मिनोऽस्य धिराय दतः ॥' उक्तमिदं
यथा—SII, SII, SII, SII, SII, S, १६×४=६४ ॥ गीतो निरुक्तः ॥

अथ यथलाउन्दः—

दिग्जिभा सुपण्ण आइ एक तो पओहराई

हिण्णिणेरुअ पय वेकुसव्वलो मणोहराई ।

अन्त दिग्ज गन्धवण्ण अक्खराइ सोलहराई

यवन्ता विणिम्मिभा फणिन्दु पट्टु दुल्लहराई ॥ २०६ ॥

[दीपते सुपर्ण आदावेकस्ततः पयोधर

एवंरूपाणि पश्य वक्रमर्त्यैर्मनोहरा ।

१. 'प्रणयसाहसः' रति०. टि०. २. 'पट्टुपट्टु' (पट्टुपट्टु) रति०. टि०. ३. 'सुप-
मिभविन्द' (सुपमिभविन्दे) रति०. ४. 'एण्णम्भ' रति०. ५. 'पकउरता' रति ०
परमार्थः. 'पयपय मणोउ मणोहराई' (पय पय मणोउ मणोहराई) रति रति०.

पद्या—

‘मुञ्जोन्नेपः द्यूये चन्द्रवलयशङ्करपुनो
मुधापादम्यामप्रगटितनुलाकोटिनादः ।
स्मितं बभेऽवस्मादृग्निं पटुबटाशोयिल्लला
हरी जीपादीहवनवरल्लिङ्गं बहुरीनाम् ॥’

उपनिषा पद्या—१३३, ३३३, १७, १३, ३३३, ३, १६×४=६४ ॥ प्रकृतमितं निरुक्त
अथ गदहरतं उन्ने—

गदहरकर्म नञी भजनगा यदा खुल्लदा ॥ २१५ ॥

यदा नञी भवनजननी यदाः, नञी भजनगाः भवनजननतगणगुणः खुल्ल,
गदहरतं नाम कृतं यदादीति ॥

पद्या—

‘अमरमपूरमानममुदे पयोदध्वनि-
गैरहरतं मुराग्निभुमगेन्द्रसंभ्रासने ।
धरणिभरावतारिषिदिदिङ्माङ्गवरः
स जयति वंसरङ्गभुवि सिंहनादां हरेः ॥’

उपनिषा पद्या—१३१, ३३१, ३३१, ३३१, ३, १६×४=६४ ॥ गदहरतं निरुक्त
अथ प्रत्यागन्तभेदमचलवृत्तिवृत्तमभिधीयते—

द्विगुणितयसुन्दमुभिरचलधूर्तिरिति ॥ २१६ ॥

यद्य द्विगुणिता यमुद्रपदः योदध्वनि वर्णा रूपशोऽर्थाङ्गवन्ति, तदचलवृत्तिरिति
भवतीति लप्यन्तेन यत्नयचनेनेति वक्ष्यतेऽर्थः ॥

पद्या—

‘तरणिदुहितृतटरुचिरतरदयति-
रमरमुनिजनमुखविहितवृत्तिरिह ।
मुरिपुराभिनवजलधररुचिननु-
रचलवृत्तिरुदयति मुहृतिहृदि खलु ॥’

उपनिषा पद्या—१३१, १३१, १३१, १३१, १, १६×४=६४ ॥ अचलवृत्तिरिति
अत्राणि प्रत्यागन्तया योदध्वनिरस्य पञ्चवृत्तिरुदयति यच्च यानि पद्विचलुत्ता
६५५१६ येन, तेषु नियन्तो येन लक्षणाः । येष्वेवरासीद्वनमितिभिरावतामिभ्रु
या प्रस्ताये लक्षणीया इति रिह ॥

अथ सप्तदशाक्षरप्रस्तारे पृथ्वीछन्दः—

पओहर मुह द्विआ तह अ हत्प एको दिआ

पुणो वि तह संठिआ तह अ गन्ध सज्जोकिआ ।

पलन्ति बलआजुआ विमलसह हारा उणो

चउकलअ बीसआ पुहविणाम छन्दो मुणो ॥ २१७ ॥

[पयोधरो मुखे स्थितस्ततश्च हस्त एको दत्तः

पुनरपि तथा संस्थितौ तथा च गन्धः सज्जीकृतः ।

पतति बलयपुगं विमलशब्दो हारः पुनः

चतस्रः कलाश्च विंशतिः पृथिवीनाम छन्दो हेयम् ॥]

मोः शिष्याः, यत्र पयोधरो अगणो मुखे स्थितः, ततः एकः सगलः, पुनरपि तत्रैव अगणसगणावेव तयोरेव स्थिताविन्यर्थः । तथा च गन्धो लघुः समीकृतः, ततो मुहदन्तः, ततो विमलोऽतिविशदः शब्दोऽतिलघुर्मन्वति, ततो हारो मुहः । एते च चतस्रः कलाः । अथ च विंशतिः कलाः संस्य चतुर्विंशतिः । यत्र वसुभिर्महैश्च जातविभामे पृथ्वीनामकं छन्दो भवतीति मुणउ शेषमित्यर्थः । तथा च—जसद्वयगणलपुगुनि-
हरन्भक्तपातिः पृथिवीति फलितोऽर्थः । तदुक्तं छन्दोमन्त्रार्थम्—‘जमी जसयला वसुध-
यनिध पृथ्वी मुहः’ इति ॥ बाणीभूषणे तु प्रहारान्तरेणोक्तम्—‘पयोधराणां स्फुरत्क-
नकामुगतादङ्घ्रिमी सुवर्णवदिकटूना ललितभावनममृपुरा । सुगन्धवधिरा लसच्छृङ्गण-
वत्पुच्छला मुक्तगतिरङ्गिता हरति हन्त पृथ्वी मनः ॥’ कर्णधार्यस्ताम्बूलनय मुहद्वारा-
स्मको गणो पृथ्वते ॥

पृथ्वीमुदाहरति—तथा (यथा)—

क्षणग्नानिअभूमणे रणरणन्तकाभीगुणं

सहाममुहपङ्कजं भगुरुभूमधूपुग्गतम् ।

जलन्तमणिदीविभं मभणकेलिनीनासरं

निमासुहमणोहरं अयममन्दिरं रेहर ॥ २१८ ॥

[क्षणग्नानिभूमणं रणरणत्कामीगुणं

सहाममुहपङ्कजममृभूमधूपुगीगगतम् ।

जलन्मणिदीविकं मदनेकेलिनीनामो

नितागुणमनोहरं मुरतिमन्दिरं रानो ॥]

वधित्वाभिः कस्याप्यगण्य[पुण्य]पुत्रस्य विनाशिनो मदनविनोदसदमुपवर्णयति—
 पुनरिगदितमेतदर्थं मन्दिरे वेदद शोभन इत्यर्थः । वीदयम् । क्लृप्तमणितमित्यनुकरणम् ।
 तारतं भूयं यत्र । पुनः रत्नरत्नविद्युद्वत्तया सादृशः काशीगुप्तो मेखलाकलापो यत्र
 तत्तथा । पुनः तदातं मुनपङ्कजं यत्र । पुनः मदनकेलिनीलामरः धमापहारकत्वात् ।
 केदप्येकेदिमसीत्येनोदगपरत्नामित्यजहतिहस्तेनैव सर इति व्याख्येयम् । पुनः निशामुप-
 मनीदरं रत्ननीमितालिङ्गनलिपुनान्नमुन्यजातान्मन्वरादेन परममनोहरमिति महारथेयः
 पन्था इति ॥ यथा वा[णीभूयमे]—‘क्षताभरतटी घनचयितमहारागम्यगो दशोदधि न
 शोभिमा भवति कारणादयनः । इदं तव परप्रियाभिष्टनमंगमम्यजहः सुमे परिरमज्जतं
 रदिति चार्थवन्दं मने ॥’ उद्वन्निवा यथा—151, 115, 151, 115, 155, 1, 5,
 १७५४=६६ ॥ वृत्ती निहता ॥

अथ मालाभरतुन्दः—

पदम दिभ विण्यभा नहवि भूभइ धाण्यभा

चरणगण तीभभो नह अ भूभइ दीभभो ।

चमरजुभभरगला विमलगन्ध हारउजला

भणइ केजिजाहरा मुणहु छन्द मालाहरा ॥ २१९ ॥

[प्रथमं दीयते विप्रतथापि भूपतिः दद्याप्यते

चरणगणतृतीयतथा च भूपतिर्दीयते ।

धमारगुणाधिको विमलगन्धो हारोऽम्बलो

भणति पाणिध्याप्रो जानीत उन्दी मालाभरम् ॥]

भीः शिण्याः, यत्र प्रथमं दीयते विप्रश्चतुर्थतथापि भूयः, तथापि भूपतिर्दीयते तथा-
 प्यते, तत्रचरणो भगवत्तृतीयः, तथा भूपतिर्दीयते दीयते, तत्रचरणगुणैकादिको वि-
 मलगन्धोऽपिपुण्यगो गन्धो लघु, ततो हारो मुण्वेव तत्पङ्क्तिहरा चरितव्यं चमिभेदः
 विह्वलो मागधर इति उन्दी भणति जानीत तदिति ॥ वाणीभूयमे तु चमरागन्धो-
 लम्—‘क्षिप्रचरणगणिको मज्जयति भिन्नद्वेषात्परतत्परतत्पुनस्तद्वचनचरितव्यं चम-
 रापिपुण्यगो चरितव्यं भगवत्तृतीयो जहति भूति चमरापिपुण्यं तु मागधरः ॥’

मागधरगुणहरा—महा (यथा) —

वहइ मलभाजिला विरहिभेउमैनाकला

केन्द्र विह वचसा विभक्तु केमुकुला कला ।

तरुण तरुर्पङ्क्ता मेहुर माध्वीवल्लिभा

वितर सखि जेतभा समञ्जमाहवा पञ्चभा ॥ २२० ॥

[बहति मलयानिलो विरहिचेतःसंतापनः

कूजति पिकः पञ्चमं विकसितं कुलुर्किशुकं वनम् ।

तरुणास्तरुपङ्क्ता मधुरा माध्वीवल्लिका

वितर सखि नेत्रं माधवसमयः प्राप्तः ॥]

काचिद्वती कान्तानुनयमनुष्टुती नायिकामाह—मलयानिलो दक्षिणानिलो बहति । कीदृशः । विरहिणा चेतः संतापयन्ति तादृशः संतापनः । किञ्च पिकोऽपि पञ्चमं कूजति । प्राकृते पूर्वनिपातानियमात् । कुजकिशुकं वनं विकसितं मधुरपङ्कतं वनमपि विकसितम् । तरुणां पङ्क्ता अपि तरुणा नवीना जाताः । माध्वी वामन्ती मल्लिका मधुरादिमनोहराभूत् । अतो हे सखि, नेत्रं वितर, अस्मिन्प्राणनाथे यतो माधवसमयोऽयं प्राप्त इति ॥ यथा बा[णीभूषणे]—‘काचिदपि वयस्यया सह विनोदमावन्ती कनिष्यरूपारसैर्नारी वासरीया वज्रम् । शुभ्रं तत्र कामिनी समधिगम्य सा यामिनीमनुभवति यामिनी मरुत्वेदनामन्ततः ॥’ उद्धवणिका यथा—॥॥, १५१, ५॥, १५१, ५५, १५, १७४-१८॥ मालाधरो निवृत्तः ॥

अथ सप्तदशाक्षरप्रस्तार एव कानिचिदुक्तानि ग्रन्थान्तराशकृष्य लिख्यन्ते । तत्र प्रथमं शिखरिणी छन्दः—[बाणीभूषणे]—

‘प्वजः कर्णो हारी द्विजवरगणस्थो रसयुतः

समुद्रो रत्नं च प्रभवति यदा सप्तदशभिः ।

भुजंगेन्द्रोदिष्टा विबुधद्वन्द्वमाह्लादजननी

रसै रुद्रैर्वस्या विरतिरिह सैषा शिखरिणी ॥’

यगनमगननगनसगनमगनलघुगुहमी रसै रुद्रैश्च कृतवतिः शिखरिणीति फलितोऽर्थः ॥ तदुक्तं छन्दोमन्त्रार्थम्—‘रसै रुद्रैश्चिन्ना यमनसमत्वा नः शिखरिणी’ इति ॥

यथा—

‘निविष्टायाः कोपादुरुसदसि पङ्केरुहदशः

पदोपान्ते छायामुपनयति मूर्धः प्रणयिनि ।

तथा चभ्रुर्लीलाकमलरजसा दूयितमिति

दृष्टं मुक्ता मुक्ताकल्पारिणता नाप्यवणिकाः ॥’

यथा वा—

‘करादस्य भ्रष्टे ननु शिखरिणी दृश्यति शिशो-
विलीनाः स्मः सयं नियतमवधेयं तदखिलैः ।
इति श्रस्योद्गोपानुचितनिमृतालापजनितं
स्मितं निधेदेवो जगदवतु गोवर्धनधरः ॥’

उदरणिता यथा—१५५, ५५५, ॥१, ॥३, ५॥, १, ५, १०×४=६४ ॥ ति-
खरिणी निरुता ॥

अथ मन्दाक्रान्ता छन्दः—

‘मन्दाक्रान्ता हरति हृदयं कर्णनाटक्युगमा
मोक्षदावा करललसत्कङ्कणा शङ्खपुता ।
हारोत्कृष्टा ललितबलया रावबन्धूपुष्पा
विभ्राजन्ती सकलहृदयाहादिनी कागिनीव ॥’

कामिनीपक्षे स्पष्टोऽर्थः ॥ छन्दोमन्त्रो तु गणभेदेनोक्तः—‘मन्दाक्रान्ताम्बुधिरा-
रीमो भनी गी ययुग्मम् ।’ यत्र भो मगध, ततो भनी भगवन्गणी भवतः, ततो गी
गुहङ्गा ययुग्मं यगध्वयं च यत्र भवति, अम्बुधरध्वारा, रत्ना, चट्ट, कणाः सप्त, एतेषु
च विभ्रामो यस्यां सा मन्दाक्रान्ता तन्नामकं वृत्तमिति ॥

यथा—

‘कर्णाम्बुधरे हितमवहिता वर्णयन्तधारेण
द्रागस्वतो हृदि कलूयितामानने होणिमानम् ।
यान्तो भूमि नयनपयसा बिन्दवो मानकयाः
पादाभोजप्रणयमधुना कान्तमुत्थापयन्ती ॥’

वाचलिता यथा—५५, ५५, ॥१, ॥३, ५, १, ५, ५, १, ५, ५, १०×४=६४ ॥
मन्दाक्रान्ता निरुता ॥

अथ हरिणी छन्दः—

‘किञ्चरमुखी भागवद्वा शकुण्डलकर्णका
लज्जितबलया हारोत्कृष्टा पयोधरभूषिता ।
कनकचमनारावैर्गुणा ललट्टरमूषुरा
हरति हरिणी केचो विलसं न योतिरिहाभुना ॥ २२१ ॥

अथ नर्दटकं छन्दः—

यदि भवतो नञौ भजजला गुरु नर्दटकम् ॥ २२३ ॥

यदि प्रथमं नञौ नगणग्रगणौ भवतः, ततो नगणग्रगणग्रगणलघवः, अथ च गुरुर्भे-
दनि यत्र तन्मर्दटकं छन्दः ॥

यथा—

‘मञ्जवनितावसन्तलतिकाविलसन्मधुपं

मधुमधनं प्रणम्रजनवाञ्छितकल्पतरुम् ।

विभ्रमभिनीति कोऽपि सुकृती मुदितेन हृदा

रुचिरपदावलीपटितनर्दटकेन कविः ॥’

उदाहरिका यथा—॥१, १३१, ३१॥, १३१, १३१, १, ३, १७४४=१८॥ यथा वा भा-
गवते इत्यमरकण्ठे—‘अथ अथ अग्रजाममिनदोषपृथीतगुणाम्’ इत्यादि ॥ नर्द-
टकं निवृत्तम् ॥

अथ कोकिलकं छन्दः—

इवकरतुक्कलरैर्विपुलं क्व कौकिल्यकम् ॥ २२४ ॥

यथाः सप्त, कतवः षट्, सागताधस्तातः, त्रिविरतिपुष्पमिदमेव कोकिलकमिति इत्तं
वरेति । अत्र च विधामकृती भेदः, गणास्व एवेति विवेकः ॥

यथा—

‘लसदरुणेल्लणं मधुरभाषणमोदकरं

मधुसमयागमे सरसि कैलिभिरल्लसितम् ।

अतिललितश्रुति रनिमुतावनकोकिलकं

ननु कल्यामि तं सखि सदा हृदि नन्दसुतम् ॥’

उदाहरिका सैव, यतिवृत्त एव भेदः ॥ कोकिलकं निवृत्तम् ॥

अथ हारिणी छन्दः—

वेदरवैश्वैर्मनमधला गधैस्तदा हारिणी ॥ २२५ ॥

यदि प्रथमं वेदः, तत्र ऋगुभिः, तदनन्तरमर्थविगतिः, अथ च—ममनमधला ग
मनमगणनमगणनमगणलघवः, तत्रवेदो गुरुर्भवति, तदा हारिणी छन्दो भवतीति ॥

यथा—

‘यस्या निमं ध्रुतिबुलये धीशालिनी लोचने

रगः स्त्रीसोऽधरनिलये लाधारसारङ्गनम् ।

गौरी कान्तिः प्रकृतिरुचिरा रम्याङ्गरामच्छदा

सा कंसारेरजनि न कथं राधा मनोहारिणी ॥'

उद्वणिका यथा—SSS, SII, III, SSS, II, I, S, १७×४=६८॥ हारिणी निवृत्ता ॥

अथ भाराक्रान्ता छन्दः—

भाराक्रान्ता मम तनुरियं गिरिन्द्रविधारणा-

यत्र मगणमगणनगणरगणसगणलघवः, अथ च मुख्यत्र, श्रुतिषड्विधैरिति यत्र
तद्वाराक्रान्ताछन्दः ॥

यथा—

‘भाराक्रान्ता मम तनुरियं गिरिन्द्रविधारणा-

त्वम्पं धत्ते श्रमजल्लकणं तथा परिमुञ्चति ।

इत्थं शृण्वन्नयति जलदस्वनाकुलजल्लुवी

संश्लेषोत्थं स्मरविलसितं गुरुं विलोक्य हरिः ॥’

उद्वणिका यथा—SSS, SII, III, SSS, SII, I, S, १७×४=६८॥ भारा-
क्रान्ता निवृत्ता ॥

अत्रापि प्रस्तावगत्या सप्तदशाक्षरस्यैक लक्ष्मैरुचितसहस्राणि द्विसप्ततिश्च १३१०७३
भेदाः । तेषु कियन्ता भेदा उक्ताः क्षेत्रभेदाः सुपीभिः प्रस्तायांकरादुदाहृतव्याः । इत्यल-
मतिविस्तरेण ॥

अथाष्टादशाक्षरप्रस्तारे मञ्जीराछन्दः—

कुन्तीपुत्रा तिष्णा दिष्णउ मन्था संठवि एका पाए

हारा इत्था दुष्णा कङ्कणु गन्धा संठवि जुग्गा जाए ।

चारी हारा भव्याकाराउ पाभाभन्तहि सञ्जीभाए

सप्पाराभा सुद्धाकाभउ जम्पे पिङ्गल मञ्जीरा ए ॥ २२७ ॥

[कुन्तीपुत्राद्ययो दीयन्ते मस्तके संस्थापयैकं पादे

हारं हस्तं द्विगुणः कङ्कणो गन्धे युग्मं संस्थाप्यते यत्र ।

चत्वारो हारा भव्याकाराः पादान्ते सञ्जीकृताः

सर्पराजः शुद्धकायो जलपति पिङ्गलो मञ्जीरेतत् ॥

श्रीः तिष्णाः, यत्र मन्था मस्तके । आदाधियर्थः । तत्र यत्रः कुन्तीपुत्रा कणां गुरु-
द्रव्यमहा गणा दीयन्त्य इत्यर्थः । तत्र पादे एक हारं युग्मं ततो द्वयः मगणः, तदन्ते
दुष्णा कङ्कणु द्विगुणः ; मद्वयम्, ततो गन्धयुग्मं लघुद्वयं संस्थाप्यते, यत्र पादान्ते
भव्याकाराध्वनागोः ; ६ : शता यत्र, एतन्मञ्जीरायामेक छन्दः शु-

२ परिच्छेदः]

माकनपिहलसूत्रम् ।

इति तर्कज्ञः विद्वतो ज्ञानीति ॥ वाणीभूतने तु प्रसारान्तरेणोक्तम्—
इति तर्कं कुर्वन्तुः इत्युक्तं इत्युक्तं कुर्यात्तादृक् वा कुरु सन्मन्त्रीर्यु
पुत्रम् । कृत्वा ताते मुन्तीपुत्रमेतत् वै मुद्रयुग्मे इति मन्त्रीरा हा मागधीरा
तादृनि मैरा वदे ॥

मन्त्रीरासुताहरति—अहं (यथा)—

गज्जे मेहा नीत्याकारा इहे मोरड उवागवा

टामा टामा विंज्जू नेहड विह्वा देहड किज्जे हारा ।

मुह्वा नीया थोले भम्मरु दक्खा माकभ नीभन्ताण

इहो इहो काहे किज्जड भाक्क पाडय गैलीं ताण ॥ २२ ॥

[गर्भन्ति मेया नीत्याकाराः शब्दायन्ते मयुरा उवागवाः

स्थाने स्थाने विमुद्रायन्ते विह्वदेहा क्रियन्ते हाराः ।

मुह्व नीया मुज्जन्ति भयरा दह्यो गारतां वानि

इहो इहो किं क्रियते आगवा माहृद वीह तावत् ॥]

वर्तमानविपणितिकां सर्गाग्रह—हे तर्क, नीत्याकारा मेया दर्शयित्वा । इत्युक्तम् ।
पूराः शब्दं कुर्वन्ति अतिशया केनमुक्तावयवतीत्यर्थः । स्थाने स्थाने विह्वदेहा विमुद्रा
हारा एतजः क्रियन्ते । यथाः नीया, वदन्तां मुह्वा । अथवा मयुराणिनीह मुज्जन्ति
न इहो गारतां वानि । अतो हँ । इहे नीये वधं क्रियते आगवा माहृद वागो वा
भतः वीह तावत् । मन्त्रीरा विपणितिकामिपुत्रादिकं यथा भवति तथा भिन्नान्तरादिकं
वैचनं मुक्तानिभिर्नि भाव ॥ यथा वा (नीभन्ते)—‘वीर्यवान्ते कर्मेष्टारिधाराधारिणि
गता हस्तया प्राणवमे वीर्यगवाकारावति इति वा वीर्य । इति वा वीर्यवति । वाहृद
वै विविक्तं इत्येव इति प्राणवमे भवति वधं वा वाधं वरं मेवरा । वाहृद वदिकं वा
३३, ३३, ३३, ३, ३३, ३, ३, १, १, ३, ३, ३, ३, १८५४८७९ ॥ मन्त्रीरा विह्व

अथ नीत्याकाराग्रह—

अ इहवागवा एव गज्जा इहोवेह वाण हि वाण

देहा भट्ट गज्जा एहावेह इहवा एहाय रागान् ।

इहा विपणमुक्ता अहं गज्जवा होह गवा रागान्

वर्तमाना भजन्ता विपणग्रह एव विपणग्रह एव ॥२३॥

१. 'मन्त्रीरा' वदिकं, २. 'मन्त्रीरा' वदिकं, ३. 'मन्त्रीरा' वदिकं, ४. 'मन्त्रीरा' वदिकं

५. 'मन्त्रीरा' वदिकं, ६. 'मन्त्रीरा' वदिकं, ७. 'मन्त्रीरा' वदिकं, ८. 'मन्त्रीरा' वदिकं

यते । कीदृशम् । हंसशब्दवत्सुशोभनम् । न्यस्याश्चेत्तस्याः स्तोत्रस्तोकयोरभिनवोत्पि-
तयोः स्तनयोरग्रे मनोहरं मुक्तादाम नृत्यानि । अपि च वामदक्षिणयोः पार्श्वयोर्वर्ण इव
धावति तीक्ष्णबन्धुः कटाक्षो यस्याः सेयमेवंविधा सुन्दरी कस्य सुकृतिनः पुरुषस्य गेह
मण्डयतीति तादृशीति प्रेक्षस्व तावदिनि तद्रूपमुपवर्णयन्तं वयस्यं प्रति कस्यचिद्वचनमिति ॥
यया वा[णीभूषणे]—‘कोकिला कलहजितं न शृणोषि मप्रति सादर मन्यमे तिमिरापहा-
रिसुधाकर न सुधाकरम् । दूरमुज्ज्वलि भूषणे विकृत्यासि चन्दनमावृते कस्य पुण्यफलेन
सुन्दरि मन्दिरं न सुसायते ॥’ उटवणिका यथा—SSS, 11S, 1, S1, 1, S, 1, S, 11, S,
1, S, 16X4=७२ ॥ यया वा मार्कण्डेयमाधितचन्द्रोत्तराष्टके—‘रत्नसानुशरासन रत्न-
तादृशशृङ्गनिकेतनं शिञ्जिनीकृतपद्मगेधरमच्युतानलसायकम् । क्षिप्रदग्धपुरत्रय त्रिदशा-
ल्यै(१)रभिवन्धित चन्द्रोत्तरमाश्रये मम किं करिष्यति वै यमः ॥’ चर्चरी निवृत्ता ॥

अथाष्टादशाक्षरप्रस्तार एव कानिचिद्वृत्तानि ग्रन्थान्तरादाकृष्य लिख्यन्ते । तत्र प्रथमं
कुसुमितलतावेहिताछन्दः—

स्याद्भूतत्वैः कुसुमितलतावेहिता म्नौ नयौ यौ ॥ २३३ ॥

यत्र स्तुतिः पञ्चभिः, कटुभिः पङ्क्तिः, अर्थः सप्तभिश्च विधायो भवति । अथ च स्त्री
मगणतगणी, अथ च मयी नगणयगणी, अनन्तर यी केवलौ यगणावेव भवतः । परिग-
णैराष्टादश वर्णाः पदे पतन्ति यत्र तरुसुमितलतावेहितानामकं छन्दो भवतीति ॥

यथा—

श्रीङ्कालिन्दीललितलहरीवाहिभिर्दाक्षिणात्यै-

वीतैः खेलद्भिः कुसुमितलता वेहिता मन्दमन्दम् ।

भृङ्गालीगीतैः किसलयकरोद्धासितैर्लास्यलक्ष्मी

तन्वाना चेतो रमसतरलं चक्रपाणेधकार ॥

उटवणिका यथा—SSS, SSI, 11, ISS, ISS, ISS, 16X4=७२ ॥ यथा वा—
‘श्रीङ्कालिन्दीललितलहरीवाहिभिर्दाक्षिणात्यै-
‘वीतैः पिशाचै रधि सङ्घारं निर्जने मथमम्लम्’ इत्यादि बाग्भट्टचित्तिताग्रन्थे ॥ कुसुमि-
तलतावेहिता निवृत्ता ॥

अथ नन्दनछन्दः—

नजमजरैस्तु रेफमहितैः शिवैर्हेयैर्नन्दनम् ॥ २३४ ॥

यत्र नगणतगणमगणतगणतगणी रेफेन रमणेन सहितैरेतैः चर्चभिर्गणैः, अथ च शिरी-
रेन्द्रादृभिः, ततो द्वयैः सप्तभिः, विधायो यत्र तत्रनन्दनमिति छन्दो भवतीति ॥

यथा—

तरणितुनातरङ्गपरनेः सलीलमान्दोलितं

मधुरिपुषादपङ्कजरजःगुपूतपृथ्वीतलम् ।

अथ शार्दूललिखितं छन्दः—

मः सो जः मतसा दिनेशक्रतुभिः शार्दूलल्लितम् ॥ २३७ ॥

मोः शिष्याः, यत्र प्रथमं मगणः, ततः सगणः, ततो जगणः, ततः सगमाः सगव-
गणमगणा भवन्ति । दिनेशेऽर्शुभिः, क्रतुभिः पशुभिश्च विगतिर्वैत्र तच्चाशुल्लितं
छन्दो भवतीति ॥

यथा—

कृत्वा कंसमृगे पराक्रमविधिं शार्दूलल्लितं
यथके क्षिनिमारकारिषु सुरारानिष्वातिदरम् ।

संतोषं परमं च देवनिवहे त्रैलोक्यशरणं

श्रेयो नः स तनोत्वपारमहिमा लक्ष्मीप्रियतमः ॥

उद्घाणिका यथा—SSS, IIS, ISI, IIS, SSI, IIS, १८×४=७२ ॥ शार्दूलल्लितं
निवृत्तम् ॥ अत्रापि प्रस्तारगत्याद्यादशाभ्रस्य लक्ष्म्यं द्वागष्टिसहस्राणि चतुश्चत्वारिंश-
दुत्तरं च शतं २९२१४४ भेदाः । तेषु क्रियन्तो भेदाः प्रोक्ताः । शेषभेदा विशालपु-
द्गिभिराकरास्त्वमन्या वा प्रस्तार्य स्वयम्भूनीया इत्यलं पश्येत् ॥

अथैकोनविंशत्यक्षरप्रस्तारे शार्दूलविक्रीडितं छन्दः—

मो सो जो स त तो समन्तगुरवो एगूणविंसा यणा

पिण्डोभं सउ धीस मस्त भणिभं अट्टासि जोणी पुणो ।

जं छेहत्तरि वण्णभो चउपभो वत्तीस रेहे मुणो

चौभालीसह हार पिङ्गलकई सहुलसदा मुणो ॥ २३८ ॥

[मः सो जः सस्तस्तः समन्तगुरव एकोनविंशतिर्वर्णाः

पिण्डौघः(?)शतं विंशतिर्मात्रा भणितेरष्टाशीतियौनिः पुनः ।

यत्र पदसप्ततिर्वर्णाश्चतुःपदां द्वात्रिंशद्रेखाः पुनः

चतुश्चत्वारिंशद्द्वारा पिङ्गलकविः शार्दूलसाटकं जानीत ॥]

मोः शिष्याः, यत्र प्रथमं मो मगणः, ततः सो सगणः, ततो जो जगणः, ततोऽपि स-
गण एव, अनन्तरं तगणः, ततः तो तगणः, समन्तगुरवो सम्यगन्ते गुरुर्येषामेवं पङ्कगा
यत्र । अत एवैकोनविंशतिर्वर्णाः पदे यत्र, यत्र च चतुर्गुणितैकोनविंशतिर्वर्णाश्चतुःपदे प-
दसप्ततिः पतन्ति । किं च पद एकादश गुरवः, अथै लघवः, पदचतुष्टये चतुश्चत्वारिं-
शद्गुरवो द्वात्रिंशत्तपः, एतस्य छन्दसः पदचतुष्टयस्य मात्रापिण्डसंख्या विंशत्युत्तरशतमा-
त्रात्मिका भणिता । एतदुक्तं भवति—चतुश्चत्वारिंशद्वर्णां द्विगुणाभियायेणाष्टाशीति-

विशेषां दत्त निष्पन्ना द्वाविंशत्यस्यैव विद्यन्त एव, संमूहिक(ब)विशालुत्तरशतमा-
 ल्यम् भवेत्(१२)मुनि(७)विधायमिदं शार्दूलविक्रीडितमिति साटकं विह्वलकवि-
 ज्ञेयमिति तत् मुने आनीत इत्यर्थः ॥ अथ चैकस्मिन्मन्त्रेण एकादशगुह्यां द्विगुणामिमांसेन
 द्वाविंशतिः कलाः, सप्तमखाद्यौ, इति संमूह विशालकलाः, तत्रतुल्येणापि प्रोक्तैव कला-
 निन्दमस्या मन्त्राणि यथा—३०+३०+३०+३०=१२० ॥ तथा च छन्दोमन्त्रार्थम्—
 'भक्तोऽर्थेदि यः सज्जी सततयाः शार्दूलविक्रीडितम्' इत्युक्तम् ॥ वाणीभूतने तु प्रका-
 शान्तोषोक्तम्—'कर्मः कुण्डलसमतः करतलं चाभीकरोणाग्निर्धनं पादान्तो रक्षतूरीन क-
 रितो हारी प्रातुनोज्ज्वली । गुणानन्दगुणो गुरुर्वदि भवेत्समन्विताक्षरं नामापीश्वरपि-
 इत्येव मन्त्रेण शार्दूलविक्रीडितम् ॥'

भार्लसाटमपुरादरति—जहा (यवा)—

जे सद्गुणिरिमेहृद्गाहि स्वदिभा संभोभविष्णोरं-

पादपुष्पफणावलीकथने पत्ता इतिदशनम् ।

ते शिष्टमष्टभाजित्वा विरहिणीणीमामसंपत्तिनो

आदा हसि मिसुत्तणे यि वहमा तादण्णपुण्णा यिभा ॥२१९॥

[ये लङ्कागिरिमेखलात म्वलिताः संभोगरिञ्जोरगी-

रक्तोष्णकृष्णवर्णीकवल्नेन प्राप्ता दृष्टिम् ।

त इदानीं मलयानिलय विरहिणीभिः श्वाससंपर्किणो

जाता सादिनि त्रिगुणेष्वपि बहलास्तारण्यपूर्णापिटाः (६४) ॥

तिण्णे दिण्णसु गन्ध चामर तहा गन्धा अ वे चामरं

रेहन्ता फणिवण्ण अन्त करणे सद्धलसट्ठा मुणे ॥ २४० ॥

[प्रस्तारे यत्र त्रयधामरवरा दृश्यन्ते वर्णोज्ज्वला

तदनन्तरं लघुद्वयं चामरस्तथोत्तिष्ठतो गन्धगुह ।

त्रीन्द्रस्व गन्धांधामरांस्तथा गन्धश्च द्वौ चामरी

रेखा फणिवर्णोऽन्ते करणीयः शार्दूलसाटकं जानीहि ॥]

हे मुग्धे, यत्र प्रस्तारे क्रियमाने श्रवणं पूर्वोक्तरीतिवत् त्रयधामरवरा वर्णोज्ज्वला
श्वेतवर्णाधामरपक्षे, गुहपक्षे—वर्णैरक्षरैरुज्ज्वला मनोहरा गुह्यत्रयो दृश्यन्ते । तत्रैवं त-
दनन्तरं मगणानन्तरमन्यर्थः । लघुशिणि लघुद्वयम्, तथा चामर एको गुहः, तेन सगणो
मयनीत्यर्थः । तत् उत्तिष्ठतो गन्धुमुपरे लघुगुह तदनन्तरं तिण्णे दिण्णसु गन्धवीन् गन्धां-
ह्मन्देहीत्यर्थः । ततः चामर तहा तथा त्रीन् गुह्यपि रेहीति ततो गन्धश्च लघुगुहि रे-
ह्यर्थः । ततो वे चामरं चामरद्वये गुहद्वये रेहन्ता रेखान्ते लखन्तं देहीत्यर्थः । एवमग-
राव वर्णोः तस्यान्ते फणिवण्ण करणे गुहवर्णैः करणीयः । एवं यत्र प्रस्तारः, तच्छार्दूल-
साटकं मुणे शार्दूलहीत्यर्थः ॥

जहा (यथा)—

मं धोभज्जनसोणलोभणमुभं लेग्गालभग्गं मुहं

हत्थानम्मिदकेनपल्लवण्ण धोलन्ति मं विन्दुणो ।

मं एक्कं मिच्चभयन्नं णियमिदं मं ह्माणकेल्लिह्मिदा

भाणीदा इयमम्मुदेक्कभणणी ओहेमरेणामुणा ॥ २४१ ॥

[यस्या धीताञ्जनसोणलोचनयुगं लज्जालकामं मुगं

हस्तालम्बितकेशपट्टवचये घूर्णन्ते मस्या सिन्दवः ।

यदैकं मिचपायलं निरसितं तदैव ह्माणकेल्लिरिवता

आनीनेयमहुनैकजननी योगीश्वरेणामुना ॥]

कर्णमन्त्राभाटकम् नेत्यानन्दमयाहृष्टहृत्प्रेममग्नितर्पणवत् तिरुवत् त्रयि शरीरे वन-
मसिद्धम्—यथा धीताञ्जनसोणलोभणमुभं लोभनानुसारि लोभनयुगम्, यथा य-
स्या मुगं तस्यानन्दह्लासादि यत्र आहृष्टम्, किं य—हृत्प्रेममग्नितर्पणवत् यथा
विन्दुः दूतः ॥ अथ य—यदैकं मिचपायलं निरसितं तदैव ह्माणकेल्लिरिवता
हेतुवत् यत्र यत्र ॥ आनन्देति श्रुत्या अउत्तीहायसाया अउत्तीहायसाया अउत्तीहायसाया
जननी अउत्तीहायसाया अउत्तीहायसाया अउत्तीहायसाया अउत्तीहायसाया अउत्तीहायसाया

तेन योगीधरेण कीर्तितकवोष धीरानन्देनानीता इक्षिपायवत्पर्यवर्धनगताश्चाननार्मना
 समारुहेयार्थः ॥ यथा वा—'योगेन्द्रं प्रणमोत्तमाह रत्ने ते(त) योगाङ्गिनिर्ग पाणी
 पुनर न मनः रमर पदे तापात्यं गच्छतम् । एवं चैरुक्तासितं मम हितं दीर्घायता-
 द्यु न प्रेक्षे यततो वृत्ते मनमहाज्ञाईत्येकीहितम् ॥' उपनिषा यथा—SSS, ॥,
 ३, १, ३, ॥, SSS, १, ३, ३, १, ३, १५५४=५६॥ चाईत्येकीहितं निवृत्तम् ॥

अथ शब्दमालापठनः—

उदयि दिभवरजुभल मज्ज करभल कराई

पुन पि दिभवरजुभल मज्ज करभल कराई ।

सामगण विमल जहि सुणि ठवह ममगाह

विमलमह वाभवह चन्दमल कहह गोह ॥ २४२ ॥

[स्थापयिता द्विजवरपुगलं मध्ये कारतलं बुरु

पुनरपि द्विजवरपुगलं मध्ये कारतलं बुरु ।

सरसगणाभिमलान्वयत्र ध्रुत्वा स्थाप्यते मनोगति-

विमलमतिहरगपतिभद्रमालां वक्ष्यति ताम् ॥]

हे पुनरी, प्रथमं स्थापयित्वा द्विजवरपुगलं वदुलेपुगलपुगलं मध्ये कारतलं मगलं
 पुनरपि द्विजवरपुगलम् । एवं कृते मज्जः कारतलं बुरु सरसगणाभिमलान्वय-
 त्रिषाहम् सुणि ध्रुत्वा मनोगतिः स्थाप्यते निबलीकिये एव तां विमलमतिहरगपतिः विदुः
 सभ्यमालामिति वक्ष्यति ॥ भूतलेऽनुक्तम्—'द्विजवरगणपुगलपुगलपुगलं परिबलव बर-
 मय मगलपुगलमिह सन्धपुगलमनुविह । वामिदृषतिभक्षितमिति चन्द्रमिरयिति श्रुतुव लक-
 लवकिपुलहरयदीरवामयव पुन ॥'

अथमालामुदाराणि—उदर (यथा)—

अभिभकारकिरणाय पुनरुदुपुनरुदु वलु

बुविभ मर गर टवह वाम निभ भवह वलु ।

रवह विवः वमभ निवः विने तुभ धिर दिवमु

अभिभदिन ॥ पुन विमलाहि गहि विभ निभलु ॥ २४३ ॥

[अपुनकारकिरणाय पुनरुदुपुनरुदु वलु (मल्लगाव)

बुदिनो भूवा वरावद्वयपि वामो निजं धरति वलु ।

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

...

क०३३ मे०३३ ए०३३ म०३३ वि०३३ म०३३

१०३३ १०३३ १०३३ १०३३ १०३३ १०३३

वि०३३ १०३३ १०३३ १०३३ १०३३ १०३३

वि०३३ १०३३ १०३३ १०३३ १०३३ १०३३

वि०३३ १०३३ १०३३ १०३३ १०३३ १०३३

वि०३३ १०३३ १०३३ १०३३ १०३३ १०३३

वि०३३ १०३३ १०३३ १०३३ १०३३ १०३३

वि०३३ १०३३ १०३३ १०३३ १०३३ १०३३

वि०३३ १०३३ १०३३ १०३३ १०३३ १०३३

वि०३३ १०३३ १०३३ १०३३ १०३३ १०३३

वि०३३ १०३३ १०३३ १०३३ १०३३ १०३३

वि०३३ १०३३ १०३३ १०३३ १०३३ १०३३

[इदानीं लोकानां भगैतच्छन्दो मनोमये सुखं संहृतं
 सुप्रियाग्रे धारय हस्तं देहि कुन्तीपुत्रसंपुक्तम् ।
 गणमग्रे देद्येवं द्वौ शरावन्ते सप्त हारा यत्र
 इति द्वात्रिंशत्पदे मात्राः शृणु छन्दः शंभुनामैकम् ॥]

हे सुप्रिये मुनयः प्रिय शिष्य, अत्र इदानीं लोकानां ए एतच्छन्दो भग देन शंभु-
 न्दत्ता मनोमये सुखं सह्यतम् । सत्र अग्रे प्रथम हस्तं सगणं देहि । श्रीरत्नं हस्तम् । कु-
 न्तीपुत्रसंपुक्तः गुरुद्वयमदितमिष्ययः । ततोऽग्रे एवं गणं देहि सगणं गुरुद्वयपुलं पुनरेति-
 तयं । ततश्च द्वौ शरी लपृथयं देहि । भन्ते सत्ता सत्र हारा गुरो देया इत्यर्थः । एवं
 च पदे एतौनविंशत्यक्षराणि द्वात्रिंशन्मात्राश्च । अथोदञ्जगुक्ता द्विगुणामिमात्रेण पञ्चिगुणि,
 रमसंख्या लपराश्च । संभूयेति प्रकारेण द्वात्रिंशन्मात्राः पठिता यत्र तदिदं शंभुनामकं
 छन्दो भवतीति विदि ॥ वार्तामूले तु प्रहाराग्नोरुक्तम्—‘कुल पाणि केशगुग्माल-
 कृतमग्रे हारं हारं च यत्नं सधूपुरमपुक्तं कुद कर्णं प्रागताट्टम् । रमनामाशोभर म-
 त्रीरद्वयमेवं शंसदुत्तान्ने भुवि कान्त्वं गौरि त्रिं संमाचय तन्नागाधीशेनोक्तम् ॥’

शंभुमुशहरति—अथा (यथा)—

मिअयिट्टी किअजय जीभा निअजय थाया युद्धा कम्पन्ता

यह पथा वाभह लग्गो काभह मय्या दीमां सगन्ता ।

अथ अग्रा गेसह चिन्ता हो मर अग्गी निट्टी पत्तीभा

कम्पाभा संमरि निअजे मिअरि अत्ताअणी मुद्धीभा ॥२४७॥

[शीतवृष्टिः कृता जीवो गृहीतो बाला वृद्धाः कम्पन्ते

वानि पथाद्धानो लग्गनि कापेणु मरो दिश आच्छादयन् ।

यदा शरणा रभ्यन्ति चिन्ता भवन्ति भद्राग्निः पृष्ठे निष्ठुति

वरपादं ममृष्य गृह्णन्तस्तान्मोघं निष्पीयन्ते ॥]

वर्षिण्यतिः शीतमं वर्षति—अनेन शीतकालेन शीतवृष्टिस्तथा कृता यथा श्रीरी
 एतिः । यथा वृद्धाश्च कम्पन्ते । दिश वानि पथाग्नी वायः । सर्वो दिश आच्छादय-
 न्दधानि लुटति । यदा—या अ मिद्धिवाये देवी । यत्र सर्वो दिशः आच्छादयन्ती मि-
 द्दिवा एतति । यदा—यदा (शरणागतः मृष्टिः) कम्पति प्रवर्तं यवति तदा दिग्वा
 मरति यदा अग्निः पृष्ठे निष्पीयति । अथ च वरपादं ममृष्य गृह्णन्ते अन्तर्गोचरे नि-
 दने ॥ यथा वर्षति—‘अथ मन्त्रमन्त्रमूर्ते हावकाः कर्णमन्त्रादानीं वरमपराध-
 द्वावराय लपुन्तमिदानीं । कर्णमन्त्रमन्त्रमूर्ते मन्त्रमन्त्रमन्त्रमूर्ते वरि रमनाय-

मदीयानामनैवभेदोनिष्कन्दी ॥' उद्वगिरा यथा—॥३, ३३, ॥३, ३३, ॥३, ३, ३३, ३३, ३, १९×४=७६ ॥ संभुनिहताः ॥

भवेन्नोभविन्नमक्षरस्यार एव कानिचिदुत्तानि भगवान्तराशङ्क्य लिखन्ते—

• एव यथये मेघविरसृजिताछन्दः—

रसरयैभैर्धर्मो न्सौ रश्मुरयुनौ मेघविरसृजिता रयात् ॥२४८॥

यत्र रयैः वसुः, सनुभिः वसुदेव, भर्धः सर्वावः कृत्तरिभिः, भय ॥ ध्मी यतण-
मर्गा, भय य न्सौ मगनमगनी, रणरययगुरुयुनौ चैक्यनस्तदा मेघविरसृजिताछन्दः
स्यादिति ॥

यथा—

‘कदम्या मोदाभ्या विपिनपवनाः केकिनः कान्तकेका

विनिद्राः बन्दस्यो दिसि दिशि मुदा दर्दुप स्तनादाः ।

निदानृमद्विद्युत्तरविलसन्मेघविरसृजिताधे-

प्रियः स्वाधीनोऽसौ दनुजदलनो राग्यमस्मान् किञ्चित् ॥’

यथा वा—

‘उद्वगिरावेरीलहरिषु परिष्वङ्गरजे लुठन्तः

कुहकण्ठी काण्ठीरवरबलवशासितप्रोपितेभः ।

अमी धैत्रे मन्त्रावरणिनरणीकेलिकक्केहिमल्ली-

चलद्वालीहल्लीसकमुभयवर्षण्ड चञ्चलित वाताः ॥’

इति राक्षसविरहतरङ्गिणानिलवर्णनम् ॥ उद्वगिरा यथा—॥३३, ३३३, ॥३, ॥३, ३३, ३३, ३, १९×४=७६ ॥ मेघविरसृजिता निहता ॥

अथ छायाछन्दः—

भवेत्तमैव छाया तनुमल्लयुता स्याद्वाहशान्ते यदि ॥ २४९ ॥

धौः शिवाः, शिव मेघविरसृजितैव यदि द्वाशान्ते यनिहयान्ते सगनात् इति यावत् ।

सत्र रेकयुगस्याने तनुमल्लयुता तनुमल्लयुता । आदेशस्यावेनेति भावः । विरतिश्च शैव ।
शैव समानम् । एव मन्त्राच्छायाकामकः छन्दो मन्त्रीति ॥

यथा—

‘अभीष्टं जुष्टो यो वितरति लसरोध्यास्त्याखोग्गवलः

स्फुरमानारमः स्तवकितननुक्षिप्रानुषाणभितः ।

न यस्याद्देदछापामुदगतवता संसारसीमातप-

स्तनोति प्रोत्थापं जयति जगतां वंसारिकल्पद्रुमः ॥’

प्राकृते पूर्वेनिपातानियमान् वादकेतकीचम्पकचून्मन्त्रीवृत्तानि पुष्टिनामि । किंच—स-
र्वदिक्षु किञ्चुकानने पुञ्जनवपन्नाशनेन पानेन तत्तन्मकरन्दास्वादेन व्याकुला भ्रमग य-
दृश्यन्ते । अथ च यत्र गन्धवन्धुः सुगन्धप्रापकत्वात्सुगन्धिमोदरत्नादसन्ध्यामौ विविधो गन्धः
स्वगन्धकविन्धासो यस्य । अत एव बन्धुर उच्यनीधौ मृत्वा मन्दमन्दं समीरणो मलयानि-
लो वहति । अतश्चैवंविधमदनमहोत्सवमदनरूपे समये तरुणीजनाः त्रिणेन सह केन्द्रि-
तुकं निधुवनकीतुकं तस्य यो व्यामो विलासस्तश्चरिणमनि तत्तन्मन्त्री लम्बा यत्र तादृशोऽयं
वमन्तसमयः प्राप्तः । तस्मात्त्वमपि यथासुखं विहरेति ॥ यथा वा[णीभूषणे]—“अलमीश-
वकपाकशासनवारिग्रामनमेवया गमिर्न अनुर्जनकात्मजापनिर्णयतेच्यत नो मया । कदम्बा-
पयोनिधिरेक एव सरोजशमविलोचनः स परं करिष्यति दुःस्वप्नेयमशेषदुर्गतिमोचनः ॥”
यथा वा प्रन्थान्तरस्यमुदाहरणम्—“करतालवद्वटकद्रुणस्वनमिश्रेण मनोरमा रमणाय
वैजुनिनादलक्ष्मिसंगमेन सुखवदा । वहलनुरागनिवासरासममुद्रया भवतागिणं विदधौ
हरिं खलु बल्लवीजनचारुचामरगीतिका ॥” “अथ मालनाल्लमालवभुलकोविदारमनोह-
रा—” इत्यादि शिफो(!)काव्ये ॥ उद्धवणिका यथा—॥५, १५१, १५१, ५११, ५१५, ॥५१५,
२०×४=८०॥ गीतिका निष्ठा ॥

अथ गण्डकाव्यन्दः—

रगणा पलन्तभा पुणो णरेन्द कन्तभा सुखकण

हार एक दिज्जही सुसह पाभ किज्जही सुसकण ।

गण्डभा गणेहु एहु धंङ्कसङ्कसङ्कले फणिन्द गाड

तीस मत्त पाभ पत्त हार तीअभागए सुसह भाड ॥२५५॥

[रगणाः पतति पुनर्नरेन्द्रः कान्तः सुषट्केन

हारमेक देहि सुशब्दं पादे कुरु स्वशक्त्या ।

गण्डका गणयैतद्रकशङ्कशृङ्खलया फणीन्द्रो गायति

त्रिशन्मात्राः पादे प्राप्ता हारास्तृतीयभाग एकः सशब्द आगतः ॥]

हे मुग्धे, यथाही रगणो मध्यलघुगणः पतति, पुनर्नरेन्द्रो जगणः कान्तोऽतिसुन्दरः, तदा
सुष्ठु एवंमूर्तो(तेन) रगणादिजगणान्तेन षट्केन सह हारमेकं गुरुं देहि । तदनन्तरं सुषट्केन
स्वशक्त्या निजकवितासामर्थ्येन सुशब्दं लघु पादे कुरु । तदैतद्रकशङ्कशृङ्खलया गुरुलघुगु-
ण-
फणीन्द्रः विह्वलो गण्डकाभिधानमिति छन्दो गायति(णय)यत्र पादे गुरु-
लघुदशकेन त्रिशन्मात्राः पतिताः । अथ च हारशब्दाभ्यां ए एकः तीअ-
त्रिकलभागः भाड आगत इत्यर्थः । यदि च त्रिकलानां सामस्त्वेन संख्या कियने
दशत्रिकैरादिगुरुदैरेव गण्डका निष्पाद्यत इति भावः ॥ वाणीभूषणे तु प्रकारान्तरे-

लेनम्—‘तावन्नामराजर्षिं पत्नीपतिं च कुशलं नरं विधाय नृपुत्रं च भावकं तदक्षिराज-
मन्त्रधामं विधातुम् । स्वपत्न्यस्य विदेदि कर्षिणेन पथमेन्द्रविहङ्गेन गण्डका कवीन्द्रधण्ड-
लीनिनोदकारिणी गुण्डलेन ॥’ ग्रन्थान्तरे विदमेव चित्रहस्तमिति नामान्तरेणोक्तम् । अतः
८९ ‘अन्तोमन्त्रम्’—‘चित्रहस्तमीरितं तदा राज्ञं राज्ञं राज्ञो गुरुरेगुय’ ॥ १०० ॥

गण्डकामुद्राङ्गि—अङ्ग (यथा) —

ताव बुद्धि भाव सुद्धि ताव दान भाव माण ताव गव्य

आय आय हेत्य तच्च णच मध्य विज्जुरेह एक दव्य ।

एतथ अन्त अप्यदोम देवरोम होइ णट्ठ सो इ सव्य

कोइ सुद्धि कोइ सुद्धि कोइ दान कोइ माण कोइ गव्य २५६

[तावबुद्धिस्तावसुद्धिस्तावदानं तावन्मानस्तावगव्यं

यावयावद्वस्ततले नृपति सर्वेषां विपुद्रेतेष्वेकं द्रव्यम् ।

अग्रान्ते आत्मदोषो द्वैरोषो भवति नष्टास्त एव सर्वे

का बुद्धिः का सुद्धिः किं दानं को मानः को गव्यः ॥]

कथितमिति प्रत्याह—तावबुद्धिः, तावसुद्धिः, तावदानम्, तावन्मानः, तावगव्यः,
यावयावद्वस्ततले नृपति सर्वेषां विपुद्रेतेष्वेकं द्रव्यम् । अग्रान्ते द्रव्याभावे
आत्मदोषो द्वैरोषो वा कारणं भवति नष्टास्त एव सर्वे वस्तुनस्तु का बुद्धिः, का सुद्धिः,
किं वा दानम्, को वा मानः, को वा गव्यः ॥ यथा वा[णीभूतये]—‘एतमस्ति वायुदेव
देव विश्वमेतदेव देवकं तु वाजिराजभृशदानमृगैर्हवित्तमारविमर्षं तु । स्वपदाब्जमक्षि-
रानु वित्तमीति वस्तुनस्तु सर्वदेव देवकाल्पमकाल्पदत्तपीठिनाशनीह हन्त सैव ॥’
उद्भवति यथा—SiS, ISI, SiS, ISI, SiS, ISI, S, I, २०×४४८०॥ यथा वा प्र-
ग्यानतरङ्गमुद्राङ्गणम्—‘वित्तहस्तलीलया विमर्षरस्यदेशरूपविप्रमेयं राजमानमद्रोपवि-
त्तामर्मपदा कलाकुशलेन । यः सम प्रजोवताजर्षे गुणानानिभिः शुभं तमेव विष्णु-
मन्त्रास वित्तपद्मक्षीपस्पृष्टः ॥ मे सदास्तु ॥’ गण्डका निवृत्ता ॥

अपरिममेव प्रस्तारे शोभानामक वृत्तं ग्रन्थान्तराशकृष्यं लिख्यते—

रसाश्चाथै. शोभा नयुगलप्रदरा मेघविस्फूर्जिता चेत् ॥ २५७ ॥

यस्य रसः पद्मिः, अथैः सप्तभिः, पुनरथैर्विगधितविराजितः, अथ च मेघविस्फूर्जिता
चेत् यगलमगलानन्तरं भगवद्भयमुकञ्जरा भवति । देवं समानं यत्र तच्छोभानामकं
वृत्तं भवतीति ॥

१. ‘एतथ सञ्च णच विज्जुरेहे ररे एक दव्य (एत्थे सर्वे नृपति विपुद्रेतादे)’
इति रवि०.

यथा—

सदा पूषोन्मीलत्सरसिजयुगला मध्यनम्रा फलाभ्यां
तपोरुर्ध्वं राजत्तरलकिसलया स्निग्धसुलिग्धशाखा ।

लसन्मुक्तारक्तोत्पलकुवलयवच्चन्द्रविम्बाभिताम्रा

महो शोभा मौलौ मिलदलिपटलैः कृष्ण सा कापि वसौ २५८

उद्गणिका यथा—155, 555, III, III, 5, 515, 515, 5, २०x४=८०॥ शोभा
निवृत्ता ॥

अथ सुवदना छन्दः—

ज्ञेया सप्ताश्वपद्भिर्मरभनययुना भ्यौ गः सुवदना ॥ २५९ ॥

यत्र सप्तभिरग्नीः सप्तभिरेव, तत्र च षड्भिर्विरतिः, अथ च—मगणरमणभगणनगण-
गगणाः, ततो भ्यौ भगणलघू तत्र धातो गुह्यं च सा सुवदना ज्ञेया ॥

यथा—

प्रत्याहृतेन्द्रियाणि त्वदितरविषयाप्रासास्त्रनयना

त्वां धावन्ती निकुञ्जे परतरपुरुषं हर्षोत्कुलपुलका ।

आनन्दाभ्रुपुताक्षी यमनि सुवदना योगैकगसिका

कामानि लक्षुकामा ननु नरकरिपो राधा मम सखी ॥ २६० ॥

उद्गणिका यथा—555, 515, 5II, III, 155, 5II, 1, 5, २०x४=८० ॥ सुव-
दना निवृत्ता ॥

अत्रापि प्रत्यागमना विद्यनक्षरणा दृक्कक्षमष्टवत्यादिशतमहतामि तन्मयायुगामि
यत्र ज्ञानानि १०८८५७६ भेदा मन्यन्ति । तेषु विस्तरमीया विद्यन्तो भेदा लक्षणाः ।
वेगभेदान् सुबुद्धिभिराह्वयमन्य वा प्रत्यागं मूखीणा इति हि ॥

अदिरविद्यनक्षरणां सम्प्रदातन्दोऽभिधीयते—

ये कण्ठा गन्धाहाग वन्दभदिभगणा हृत्पाहाग वन्दन्ता

गच्छन्ता मल्ल कण्ठा भजगणमहिभा कटूणा अन्न कन्ता ।

यामा मेकग वण्णा वधदि मृदु जवा पाण्डा होर दीदा

विण्दा वभीमभगणा मउ कणिभगिभा मदना होर चदा २६१

[दो वर्णा गन् रागी वन्दयदिभगणो हृत्पाहागो वन्दन्ति

एकदः इत्य, कर्णो ध्वजगणमहितः कटूणोऽन्ने कान्तः ।

विदातिरेकाया वर्णा पदे लघवो नव द्वादश भवन्ति दीर्घाः

पिण्डो द्वात्रिंशदंशं शनं कणिभणिना स्वम्भरा भवति शुद्धा ॥

भोः शिवाः, यत्र प्रथमं द्वौ कर्णौ गुरुद्वयान्वयौ वर्णा, ततो गन्धो लघुः, ततो हारी गुरुः, ततो वलयो गुरुः, ततो द्विजगणधनुर्न्यात्मको गणः, ततो हस्तः सगणः, ततो हारो गुरुः पञ्च, तत्र एकल एवो लघुः, शतको लघुः, अनन्तरं कर्णः, ततो ध्रज भा-
विदुश्चिकित्सकमदिनः, ततः कज्जो गुरुद्विजगणोऽन्ते यत्र एवमेकाधिका विंशति-
वर्णाः पदे यत्र तत्र विवेकाः—लघवो नव, द्वादश दीर्घा गुरुवो भवन्ति । एतेन गुरुद्वौ-
गुण्येन चतुर्विंशतिः, अथ च—नव लघवः, सप्त त्रयत्रिंशन्मात्राः पदे तस्मिन्ने द्वान्ति-
शदधिकानमात्रको यत्र (यथा) सा शुद्धा द्यम्भरात्मको वृत्तं भवतीति कणिपतिः पि-
ण्डो भवतीति ॥ कर्णौगुण्ये तु प्रकृतान्तरेणोक्तम्—‘कर्णं सादृश्यात्कं वलयमपि च
तुर्नं च मधीत्युक्तं गुणं गन्धं वदन्ती द्विजगणरविता गुरुद्वन्द्वयुक्ता । शङ्खं दारं दधाना
मुत्तलिनरमणान्पञ्चकुब्जतन्त्राभ्यां मुग्धा देवा न चितं तरतपति वनाद्यम्भरा कामिनीव ॥’
कामिनीवद्देवः स्पष्टः ॥ उन्नामत्रयो तु ‘सर्भर्षावां त्रेण शिमुनिपतिपुता द्यम्भरा की-
नितेयम्’ इत्युक्तमिति ॥

द्यम्भरामुत्तराहनि—अष्टा (यथा)—

ईसारोमण्यमादण्यनदिसु बहुसो स्वर्गगङ्गाभलेहि

आमून् पुरिदाप तुहिनकरकलाहप्यसिणीभ कदो ।

जोहामुत्ताहलिलं नैदसिर निहिदं अगहत्पेहि दोहि

अग्यं सिग्यं दभन्तो अभाइ गिरिसुभाषाभपङ्केदहाणम् २६२

[ईष्वारोमण्यमादण्यनदिसु बहुसो स्वर्गगङ्गाभले-

रामून् पुरितया तुहिनकरकलाहप्यशुक्र्या रुद्रः ।

ज्योत्स्नामुत्ताहलिलं नैदसिरसि निहितममहस्ताभ्यां द्वाभ्या-

मर्ष्यं शीघ्रं ददज्जयति गिरिसुभाषादपङ्केदहयोः ॥]

वर्षमभरीसाटकरं नादीपाटकम् भवन्म्—ईष्वारोमण्यमादण्यनदिसु स्वर्गगङ्गाभले-
रामून् बहुसो गुरुः पुरितया तुहिनकरकलाहप्यशुक्र्या गिरिसुभाषादपङ्केदहयोः गिरिन्दा-
न्दिनीकरणाविन्दोर्नैदसिरसि निहितं ज्योत्स्नामुत्ताहलिलं द्वाभ्याममहस्ताभ्यां शी-
घ्रमर्ष्यं दददुदः शिपो जयति सभोरहर्षेण वर्तन इत्यन्वयः ॥ यथा वा[र्णीमण्ये]—‘भ-
न्ययोनासिमातावलदविलसद्ग्राहृद्वन्द्वयवहा वेगज्यालोत्पुण्ड्रावदिवल्लिखणः तारकण्डो-
पकण्डाः । तुर्वन्तो सर्वमग्न्युल्लग्ननन्दनं धर्मज्ञानमुचैरुत्तमैकमादौदिरिषति च शिरः
कन्दुकप्रदीपितानि ॥’ उच्यते यथा—५५, ५५, १, ५, ५, ११५, ५, १, ५५, १५,

१. ‘मदरिनिहितता (पीलिनितिता)’ इति रविः.

जे वत्तीसा मात्ता थक्के पअपअ पअलिअ गुरुलहुसोहा
पसा हंसी णामा छन्दो सअलबुहअणमणहरणमोहा ॥ २६७ ॥

[विशुन्मालापादपाते त्रयो द्विजगणास्तथा बहुगुणयुक्ता

अन्ते कर्णशुद्धी वर्णी भणति कणिपतिः कविर्रो गुणयुक्तः ।

यत्र द्वाविंशन्मात्रास्तिष्ठन्ति पादे पादे प्रकटिता गुरुलघुशोभा

एषा हंसी नाम छन्दः सकलबुधजनमनोहरणमोहा ॥]

भोः शिष्याः, यत्र विशुन्मालाया वसु(८)गुरुचरणायाः पादपाते मति प्रयो द्विज-
गणाधनुर्लघ्वात्मरुगणा, तथा बहुगुणयुक्ताः पतन्तीत्यर्थः । तस्यान्ते वसुगुरुद्विजगणय-
यान्ते कर्णेन द्विगुत्रात्मकेन मणेन शुद्धी वर्णी यत्र यत्र च पदे पदे प्रतिपदं गुरुदशरुद्ध-
गुण्येन विंशति (२०) द्विजप्रयाणा (?) दिनकर (१२) लघवः संस्य द्वाविंशन्मात्राः
प्रकटिताः । एव यत्र गुण्णां लघ्नां प्रकटितमेव (शोभा) स(न)देतद्वंसीनामकं छन्दः
सकलबुधजनमनोहरणे मोहा मोहरूप पण्डितजनमनोविस्मायकमिदं गुणयुक्तः कविरः
कणिपतिर्भणतीति जानीत ॥ याणीत्युक्तेऽप्युक्तम्—'यस्यामयी पूर्वे दीर्घास्तदनु कमल-
मुखि दिनकरसंख्या हस्ता वर्णाः पीनोत्पुद्गस्तनभरविनमितगुभगशरीरे । दीर्घाश्च ली-
लालोले यतिरिह विरमति कुलगिरिपद्मेद्राविशया वर्णैः पूर्णा प्रभरति कुसुममृदुलतर-
हसी ॥' छन्दोमन्त्रायामपि—'मां गो नाथगरो गो गो भवति वसुमन्त्रयतिरिह हंसी ।'
यत्र मां मणययम्, अथ च गो गुरुद्वयम्, तदनन्तरं अस्यामे ना नवणचतुष्टयमित्यर्थः । त-
तश्च गो गो गुरुद्वयमेव यत्र भवति । यतिस्तु प्रथमं वसुमन्त्रं ततो भुविधनुर्दशनिर्भ-
वतीति विधामभेदेनोक्तम् ॥

हंसीमुरादरति—जहा (यथा)—

नेसाणन्दा उगो चन्दा धवलचमरसममिअरुअचिन्दा

उगो तारा तेभा हारा विअसु कमलवण परिमलकन्दा ।

भामा कासा मट्या भामा मटुरवण लहलहिअ करन्ता

हंसा सह फुल्लायन्तू सरअममअ महिहिअअ हरन्ता ॥ २६८ ॥

[नेत्रानन्द उदेति चन्द्रो धवलचमरसमशीतरुचिन्दवः

उचन्ति तारास्तस्या हारा रिकमिनं कमलवनं परिमलकन्दम् ।

भामने काशाः सर्वाशामु मधुरपानो मन्दमन्दसंचरणं करोति

हंसः शब्दायने पुण्डरानुः शरत्समयः मणि हृदयं हरति ॥]

काविर्धारा नायिका शरत्समयपुणर्वर्णयन्ती निजगतीमाह—हे मणि, नेत्रानन्दो
लोकनन्दनः सः चन्द्र उदेति, हि न धवलचमरसमशीतरुचिन्दव इव तारा तेभा

एष मुक्तानि दत्तमुत्तमं कर्तव्यम् । सन्निधौ न्यर्प्यः । येन च कृतसामकृष्णायतरेण क-
मर्केशो विनाशः कृतः । येन च धृतबुद्धयरीरेण कदम्बा इत्या प्रयदिता । येन च कृत-
कलिकपेन स्तेच्या वितापिना विलीनाः कृताः । ॥ नारायणो युष्मभ्यं परमभितरित-
पटे दशतिविति ॥ यथा वा[णीमृष्ये]—“सरस्विन्दुममानं व्यपगतमानं गायति सिंधु त-
र्षण यतः स्वरसामुनिदेवी विगलितनीवीकामकल्यविकला बहुधा । पुपुषेऽपुपुता मगद-
विमुक्ता स्वेदकलावलिमुग्धमुखी धरणीरमणेन्दो विकस्रमन्दोदरसभासद्वर्तिमुखी ॥”
उदयलिका यथा—॥५, ॥५, ॥५, ॥, ५५५, १, १५, ५१, ५, ॥५, ११×४=५२ ॥
गुम्बरी निरुक्ता ॥

अथास्मिन्नेव प्रसारे ग्रन्थान्तरादक्षितनयानामक वृत्तमुच्यते—

नञमजभा जभौ लपुगुरु बुधैस्तु गदितेयमद्वितनया ॥ २७१ ॥

यत्र नगनजगणमगणजगणमगणा भवन्ति । अथ च जभौ जगणमगणी, अथ च लपु-
गुरु भवतः साक्षितनया निरदिता । तन्नामके छन्द इत्यर्थः ॥

यथा—

अरतरशौर्षपावकशिखापतङ्गनिमभमदमदनुमो

जलधिसुतापिलासवसतिः सतां गतिरक्षेपमान्यमहिमा ।

भुवनहितावनारचतुरध्वराचरधरोऽधतीर्ण इह यः

क्षितिचलयेऽस्ति कंसशमनस्तथेति तमयोचदक्षितनया ॥ २७४ ॥

यथा वा—“विदुलितपुष्परेणुप्रविष्टप्रशान्तकलिकापल्यगकुसुमम्” इत्यादि भविष्यते ।
वदयमिवा यथा—॥१, १५१, ५१, १५१, ५१, १५१, ५१, १, ५, ११×४=५२ ॥ अथि-
रिमेवाथलजितमिनि नामान्तरेषोक्तम् ॥ अक्षितनया निरुक्ता ॥

अथ मत्ताप्रीदं छन्दः—

मत्ताप्रीदं यस्वक्षाशायति मधुगणयुगमनुलपुगुरुभि ॥ २७५ ॥

यत्र मधुगिरिभिः, मनीऽष्टौ पञ्चभिः, तत आशाभिर्दशभिर्विर्विष तत् । विष मग-
नद्वयं गुरद्वयं यत्र तदनु चतुर्दशतन्नामने गुरः । एव त्रयोविंशतिभिर्विर्विष यत्र त-
न्मत्ताप्रीदं नाम छन्दः ॥

यथा—

मुग्धोन्मीलन्मत्ताप्रीदं मधुमयपल्लभमधुरमधुरसं

माने याने किंचित्स्वन्दणदमरणनयनपुगलगरसिञ्जम् ।

रासोहासप्रीदण्यममधुवनिवलपरविभुजसरसं

मान्द्रानन्दं नृन्दारणे स्मरण हसिमयपदहसिचन्दम् ॥ २७६ ॥

[यत्रादी हस्तः करतलं तथा पादो लघुयुगं वक्रास्त्रयः

स्थापयित्वा शल्यं प्रथमं चमरगुरु सल्ययुगं पुनर्वक्रः स्थितः ।

पदान्ते हस्तगणः प्रभण्यते त्रयोविंशतिर्वर्णाः प्रमाणीकृताः

एतन्मात्राभिः प्राप्तं.....प्रभण्यते वर्णैः सुन्दरिका भणिता ॥]

भोः शिष्याः, यत्रादी हस्तः सगणो भवति, तथा करतलं सगण एव, ततः चमरगणो भवति, ततो लघुयुगं लघुयुगमित्यर्थः । तदनन्तरं वक्रं तिभा वक्रास्त्रयः गुरुयुगमित्यर्थः । ततः ठरि सगं शल्यं स्थापयित्वा शल्यं लघुमेकम् । ततः पक्षिणी प्रथमं शल्यमेव लघुमेव स्थापय सत्यं शल्यो लघुः चमरहिहिणी चमरगुरु मित्तिस्वीतइमे गुरुर्भवतीत्यर्थः । ततः सत्रयुगं शल्ययुगं लघुयुगमित्यर्थः । पुनर्यत्र वक्रं तिभा वक्रो गुरुः स्थितः । ततः परे परे प्रतिपदमन्ते हस्तगणः सगणः प्रभण्यते । एवं त्रयोविंशतिर्वर्णाः पादे यत्र प्रमाणीकृताः । तदेतन्मात्राभिर्निर्दिष्टं प्राप्तं सुन्दरीनामकं छन्दो भणितमश्लीः करिभिः प्रभण्यते मरमु कथये इत्यादि ॥ शालीभूषणे तु प्रकारान्तरेणोक्तम्—‘कसहिमुशङ्कयलया ताडदुमनी- हराशङ्करा कुमुमप्रदराजपाङ्कजाविश्लोककुण्डलमणितरङ्गधरा । भुजनेमतेकेयूरजगुविठामा विह्वलनागममालगिता किञ्च सुन्दरिका सा भवति तदा प्रमाणीकृता करिसागहिता ॥’

सुन्दरीमुद्राहति—जहा (कहा)—

मिनि येभ धरिउजे महिभल निउजे निट्टिहि दन्तहि ठाउ धरा

मिउरच्छ विभां छलतणुधारे यन्धिभ मसु पभाल धरा ।

कुन्तलनिभ कम्मे दहमुह कट्टे कंसभकेसिविनाग करा

कदगे पभले मेरुछह विभले मो देउ जराभणु तुम्ह गरा॥२७२॥

[येन वेदा भूता महीतल नीतं पृष्ठेन देन्ताभ्यां समुद्धतं धरा

मिनाशो निदर्शितं छत्रनधारिणा बद्धा शत्रुः पातालं भूतः ।

अस्मिन्कुट काश्चिन् दशमुद्राणि कर्तितानि कंसकेशिपिनाशः कृतः

करुणा प्रकटिता भवेष्टा विद्यापिताः स ददन् नारायणमुन्ये वरम्॥)

कश्चिन्निर्दिष्टानवारुणेन विष्णु दृष्टान्मश्रुमनिबन्धनि—येन विरचितमीनचरीणि प्रत्यक्षमिमांशः पञ्चवर्णागुणैः सन्मुद्राः, येन न कुण्डलमेवेन निर्दिष्टं पृष्ठेन मण्डपं भूषणं विह्वलं । इह न येन विह्वलनारुणेन दृष्टाभ्यां निर्दिष्टमन्मुद्राः । येन न विरचितनारुणैरेव निर्दिष्टमन्मुद्राः । अथ येन छत्र- नारुणा कुण्डलमन्मुद्राणि सन्मुद्राः सर्वदा पातयेद्वत् । अथिन्मश्रुते पूर्वोक्तमन्मुद्राः सर्वदा देन पञ्चवर्णागुणैरेव तन्मुद्राः । येन न विरचितनारायणी

१. ‘पृष्ठेन छत्रं’ टी. १०. २. ‘दन्ते स्वरुपा धरा’ टी. १०.

उद्वगिका यथा—SSS, SSS, S, S, ॥॥॥॥॥॥॥, S, २३×४=९२ ॥ मत्ता-
प्रीढं निवृत्तम् ॥

अत्रापि प्रस्तारगत्या त्रयोविंशत्क्षरस्य वृत्तस्य त्र्यशीतिलक्षान्यथाशीतिसहस्रान्यथेत्त-
राणि पश्यतामि (८१८८६०८) भेदाः । तेषु कियन्तो भेदाः प्रोक्ताः । शेषभेदाः शास्त्रो-
क्तरीत्या प्रस्तार्थं सूचनीयाः सुधीभिराकरो वा समुदाहर्तव्या इति दिगुपदिश्यते ॥

अथ चतुर्विंशत्यक्षरप्रस्तारे दुर्मिलाछन्दोऽभिधीयते—

दुर्मिलाइ पआसहु वण्ण विसेसहु दीस फणीन्दह चारुगणा

मणु मत्त यतीसह जाणिअ सेसह अट्टहि ठाम ठई सगणा ।

गण अण्ण ण किज्जइ किञ्चि मुणिज्जइ लग्गइ दोस अणेअ जही

फहि तिण्णि विरामहि पाअह ता दह अट्ट चउइह मत्त सही ॥२७७

[दुर्मिला प्रकाशयत वर्णान्विशेषयत दृष्टाः फणीन्द्रेण चारुगणा

भणिता मात्राभिर्द्वात्रिंशद्विज्ञायते शेषेणाष्टसु स्थानेषु स्थापयित्वा सगणान् ।

गणोऽन्यो न क्रियते कीर्तिर्ज्ञायते लगन्ति दोषा अनेके यत्र

कृत्वा त्रीन्विरामान्पादे ता दशस्वष्टसु चतुर्दशसु मात्रासु सप्तम् ॥]

भोः शिष्याः, दुर्मिलाछन्दसि प्रकाशयति(त), वर्णान् विसेसहु विशिष्टान् विशेषतो वा
विशेषयत । तान्विशेषणविशिष्टान्कुरुतेत्यर्थः ॥ तान्विशिनष्टि—ये वर्णाः फणीन्द्रेण इवीं-
करापीश्वरेण पिण्डेन चारुगणत्वेन दीस दृष्टाः । ते च गणाः शेषेण द्वात्रिंशद्विमात्रा-
भिज्ञायत इति भणिताः । तानाह—अष्टस्वपि स्थानेषु स्थापयित्वा सगणान् । अत्र चतु-
ष्कलात्मकगणाष्टकस्थापनेन द्वात्रिंशन्मात्रात्मकं पदमिति भावः । अथ च त्रिवर्णात्मक-
गणाष्टकविन्यासेनैव वेदलोचन (२४) वर्णात्मकध्वरणो भवतीति भावः ॥ इतरगणनिषेध-
माह—गणेति । अन्यो गणः सगणातिरिक्तोऽस्मिन्वृत्ते न क्रियते । अत एवेतरगणव्या-
वृत्त्या सगणकरणेन कवेः कीर्तिः मुणिज्जइ ज्ञायत इत्यर्थः ॥ अन्यगणकरणे दोषा अनेके
लगन्ति यत्र ॥ यद्यप्यन्यगणकरणे प्रकृतप्रस्तारवर्णसंख्या विद्यत एव । तथापि सगणस्य
चतुष्कलत्वादष्टसगणविरचनेन प्रोक्तविरचितसहितनयनानल (१२) कलाकलितमेतत्परम्,
अन्यथाधिककलगणत्वात्प्रोक्तनियमहीनतश्छन्दोमहामावहेदित्याशयः ॥ अत्रापि यतिनि-
यममाह—कदि इति कृत्वा विरामत्रयं विरतित्रयं पादे तत्र ताः विरतयः प्रथमं दशमा-
त्रासु, पुनरष्टमात्रासु, ततश्चतुर्दशमात्रासु सही सयं भवन्तीत्यर्थः । तत्रप्रोक्तलक्षणं दु-
र्मिलानामक वृत्तमिति ॥ मूलेऽप्युक्तम्—“निनिषाय करं गुरुत्तमनोहरापाहुणं कुद ल-
धरं मगलं च तयः कुर दानितलं वरुणगुणं निनिषाय गुरुम् । इति दुर्मिला
पद्मिनाद्वयभरविद्या किल वर्णविलामारा चतुस्रधितविचित्रवर्णकृतकविना मुहताप्रय-
तिव्यवता ॥”

इति सुन्दरस्य—ब्रह्म (यथा)—

पटुदिविभक्त वरजभ सज्जिभ टोपक कङ्कण बाहु किरीट सिरे

पर कण्ठाहि कुण्डल अं रश्मिण्डल ठाविभ हार सुरता डरे ।

पद्मभुजि मुन्दरि हीरहि सुन्दरि कञ्चनविभुसुसज्जतन्

तैह दूणउ सुन्दर तावभ णाभभ तं छण सुन्दरसेसाण् ॥

[प्रभुणा दापितं वाचं सजितं शिरस्ताणं कङ्कणं बाहौ किरीटं शिरसि

पातादिना कर्णयोः कुण्डलं यथा रश्मिण्डलं रथापितो हारो तुडभुरसि ।

पद्मभुजि मुद्रिका हीरैः सुन्दरी कञ्चनविभुसुसज्जतन्

तथा द्वावपि सुन्दरी स्तावको नायकस्तच्छणं सुन्दरसेप(१)धनुरी ॥]

प्रभुणा नायकिना दापितं वाचं प्रयागार्थं पुन्युविनाशः समाप्त इत्यर्थः ॥ तत्र च स-
कीर्तय टोपक शिरस्ताणम् । 'टोपर मलयभ' इति कथिताः । तत्र शिरसं मरतदे
रसम् । कङ्कणो बाहौ दत्तः । अंरं हिरीये मुकुटं दत्तम् । अपि च पातादिना कर्णयोः
कुण्डलं यथा रश्मिण्डलं मार्तण्डमण्डलमिव धातमानं रथापितो हारो तुडभुरसि, य-
द्वि मुद्रिका हीरैः सुन्दरी दत्ता । एतं च कञ्चनविभुदत्तं सुसज्जतं तदुपदेशः, तथा
द्वावपि सुन्दरी । यौ तावताह—स्तावकाः कविः, नायकश्च । तस्मिन् सुन्दरसेप(१)ध-
नुरी विरेचयुक्तित्वात् ॥ यथा बा[णीयू]त्वे—'कसि सन्ति न गोपयुजे लज्जिता रम-
तापहताश्च विहाय च ता रसिहेमिज्जटारसत्तात्तमानसगुणितमान[समान]रसम् । ननमा-
लिनमाळिनमस्य नमस्य विरस्य [विरस्य] वृथा भविता परितापवती भवती [भवती]
गुणदीवनसंतिरि हानकया ॥' इति च यथा—॥५, ॥६, ॥७, ॥८, ॥९, ॥१०, ॥११, ॥१२,
॥१३, २४×४=९६ ॥ पुमिता निवृत्ता ॥

अथ किरीटछन्दः—

टायदु भारहि गङ्गगणा तह मल्ल गिगगजदु वे वि तहपर

नेउर मरुजुअं तह नेउरए परिषाह स(छ)गगणा कर ।

काहलमुगल अन्त करिउमसु एपर थोयित वण्ण पभासदु

वासित मल्ल पम्पवभ लेखउ भट्ट अभाह किरीट विसेतदु ॥२७९॥

[स्थापयतादी शकगणं तथा शस्यं विहर्षयत द्वावपि तदुपरि

नूपुरं वादयुगं तथा नूपुरमेतया परिधान्या द्वादश शकगणं वृथा ।

१. 'रजभटोपर मलयभ (ताम्ब शिरसं मलयदे)' इति. २. 'रजभुगगजदु (रजु-
मुपायतदु)' इति. ३. 'तगु नूपदु (वसप(१)वती)' इति. ४. 'मल्ल (भम्भ)' इति.

उट्टवणिका यथा—SSS, SSS, S, S, ॥१११११११११, S, २३×४=९२ ॥ मत्ता-
क्रीडे निवृत्तम् ॥

अत्रापि प्रस्तारयत्या त्रयोविंशक्षरस्य वृत्तस्य त्र्यशीतिष्ठान्त्र्याशीतिसहस्राव्ययोट-
राणि पद्व्युत्तानि (८३८८६०८) भेदाः । तेषु क्रियन्तो भेदाः प्रोक्ताः । शेषभेदाः साग्री-
क्षरीत्या प्रस्तार्य सूचनीयाः सुधीभिराकरो या समुदाहर्तव्या इति दिगुपदिश्यते ॥

अथ चतुर्विंशत्यक्षरप्रस्तारे दुर्मिलाछन्दोऽभिधीयते—

दुर्मिलाह पआसद्द वण्ण विसेसद्द दीस फणीन्दह चारुगणा

मणु मत्त यतीसह जाणिअ सेसह अट्टहि ठाम ठई सगणा ।

गण अण्ण ण क्रिज्जइ किञ्चि मुणिज्जइ लग्गइ दोस अणेअ जही

कहि तिण्णि विरामहि पाअह ता दह अट्ट चउदह मत्त सही ॥२७७

[दुर्मिलां प्रकाशयत वर्णान्विशेषयत दृष्टाः फणीन्द्रेण चारुगणा

मणिता मात्राभिर्द्वात्रिंशद्विज्ञायते शेषेणाष्टसु स्थानेषु स्थापयित्वा सगणान् ।

गणोऽन्यो न क्रियते कौर्तिज्ञायते लगन्ति दोषा अनेके यत्र

कृत्वा त्रीन्विरामान्पादे ता दशस्वष्टसु चतुर्दशसु मात्रासु सत्यम् ॥]

भोः शिष्याः, दुर्मिलाछन्दसि प्रकाशयति(त), वर्णान् विसेमहु विशिष्टान् विशेषतो वा
विशेषयत । तान्विशेषणविशिष्टान्कुदतेत्यर्थः ॥ तान्विशिनष्टि—ये वर्णाः फणीन्द्रेण इवी-
कराधीश्वरेण पित्रुलेन वादगणत्वेन दीस दृष्टाः । ते च गणाः शेषेण द्वात्रिंशद्विमात्रा-
भिर्ज्ञायत इति मणिताः । तानाद—अष्टस्वपि स्थानेषु स्थापयित्वा सगणान् । अत्र चतु-
ष्कलात्मकगणाष्टकस्याप्येन द्वात्रिंशन्मात्रात्मकं पदमिति भावः । अथ च त्रिवर्णात्मक-
गणाष्टकविन्यासेनैव वेदलोचन (२४) वर्णात्मकस्वरूपो भवतीति भावः ॥ इतरगणनिषेध-
माह—गणेति । अन्यो गणः सगणातिरिक्तोऽस्मिन्वृत्ते न क्रियते । अत एवेतरगणव्या-
वृत्त्या सगणकरणेन कवेः कौर्तिः मुणिज्जइ ज्ञायत इत्यर्थः ॥ अन्यगणकरणे दोषा अनेके
लगन्ति यत्र ॥ यद्यप्यन्यगणकरणे प्रकृतप्रस्तारवर्णसंख्या विद्यत एव । तथापि सगणस्य
चतुष्कलत्वादष्टसगणविरचनेन प्रोक्तविरतिसहितनयनानल (३२) कलाकलितमेतत्परम्,
अन्यपाधिककलगतत्वात्प्रोक्तनियमहीनतश्छन्दोमहमावहेदित्याशयः ॥ अथात्र यतिनि-
यममाह—कहि इति कृत्वा विरामत्रय विरतित्रयं पादे तत्र ताः विरतयः प्रथमं दशमा-
त्रासु, पुनरष्टमात्रासु, ततश्चतुर्दशमात्रासु सही सत्य भवन्तीत्यर्थः । तत्रोक्तलक्षणं दु-
र्मिला नामकं वृत्तमिति ॥ मूण्णेऽप्युक्तम्—‘विनिषाय कर गुरुरात्मनोहराहुपुगं कुव रत्त-
धर सगण च ततः कुरु पाणितठं वरपुण्युगं विनिषाय गुरुम् । इति दुर्मिलका
फणिनायकगणयिता किल वर्णविलासपरा चतुराशितविंशतिवर्णकृता कविता मुकृताश्रय-
शिल्पपरा ॥’

हुमितामुदाहरति—अथा (यथा)—

पट्टरिगिभ वज्रभ सज्जिभ टोणर कङ्कण बाहु किरीट सिरे
पद् कण्ठाहि कुण्डल जं रश्मिण्डल ठाविभ हार लुरल उरे ।

पद्महुलि मुन्दरि हीरहि सुन्दरि कञ्चनविजुसुसज्जतणू
तैह दूणउ सुन्दर तावभ नाभभ तं खण सुन्दरसेसधणू ॥

[प्रभुणा द्रापितं वाद्यं सज्जित शिरस्त्राणं कङ्कणं नाही किरीटं शिरसि
प्रापयित्वा कर्णयोः कुण्डलं यथा रश्मिण्डलं स्थापितो हारो लुठभुरसि ।

पद्महुलि मुद्रिका हीरेः सुन्दरी वज्रभनविजुसुसज्जतनू
तथा द्वावपि मुन्दरी स्तावयो नापकस्तत्तुणं सुन्दरसेप(१)धनुषी ॥]

प्रभुणा नापयिता द्रापितं वाद्यं प्रशान्तार्थं हुन्हुमिनादः समाश्रित इत्यर्थः ॥ ततश्च स-
र्वाङ्गं टोणर शिरस्त्राणम् । 'टोणर मात्वभ' इति कथितम् । तत्र शिरस्त्रं मस्तके
दत्तम् । कङ्कणो बाही दत्तः । जंते किरीटो मुद्रुट दत्तम् । अपि च प्रापयिता कर्णयोः
कुण्डलं यथा रश्मिण्डलं मार्तण्डमण्डलमिव धाममानं स्थापितो हारो लुठभुरसि, प्रत्य-
ङ्गुलि मुद्रिका हीरेः सुन्दरी दत्ता । एवं च वज्रभनविजुद्वयं सुतज्जं तनुषीः, तथा
द्वावपि मुन्दरी । की तावित्ताह—स्तावकाः कविः, नावकाश्च । तत्क्षणे सुन्दरसेप(१)ध-
नुषी विजुसुसज्जितम् ॥ यथा वा[भीमू]ने—'कसि सन्ति न सोपपुले लज्जिताः स्मर-
तापहताश्च विहाय न ता रतिकेडिक्कटारसट्टलसमानमपुण्डितमान[समान]रस्य । वनमा-
जिनमाजिनमस्य नमस्य विरस्य [विरस्य] वृथा भजिता परितापवती भवती [भवती]
युवतीजनसंसदि हासयथा ॥' उज्जयिन्ता यथा—॥३, ॥३, ॥३. ॥३, ॥३, ॥३, ॥३,
॥३, २४४४=१९ ॥ हुमिता निवृत्ता ॥

अथ किरीटछन्दः—

टावहु आरहि मकगणा तह मल्ल विसज्जहु वे वि तदापर
जेउर महुजुभं तह जेउरए परिचारह म(५)कगणा कर ।
काहलजुगल अगत करिउज्जरु एपरि चौविस वण्ण पभासहु
वसित्त मस पभप्यभ लेखउ अहु अभाट किरीट विसेतहु ॥२७९॥

[स्थापयतादी शक्यगणं तथा सत्यं विसर्जयत द्वावपि तदुपरि
नूपुरं शब्दयुगं तथा नूपुरमेतया परिपाद्या द्वादश शक्यगणं कृत्वा ।

१. 'उज्जभटोणर मात्वभ (ताजवं शिरस्त्रं मस्तके)' इति०. २. 'उज्जुगुमण्डलं (उज्जु-
गुमण्डलम्)' इति०. ३. 'तणु वण्ड (तत्पत्नी)नौ' इति०. ४. 'मल्ल (मल्ल)' इति०.

काहलयुगलमन्ते कुर्वनयैव परिपाद्या चतुर्विंशतिवर्णान्प्रकाशयत

द्वात्रिंशन्मात्राक्ष पदे पदे लेखश्चाष्टौ भकाराः किरीटं विशेषयत ॥]

मोः शिष्याः, स्थापयतादौ सक्रमणमाद्यन्तस्थितगुरुकं षट्कलमित्यर्थः । तथा तराग्रं सञ्च विसञ्चु वे वि द्वौ शब्दौ लघुद्वयं विसर्जयत । तदपरि तदुपरि नूपुरं गुरुं विनर्मयन् इत्यन्वयः । ततः शब्दयुगं लघुद्वयम् । तथा नूपुरं गुरुम् । एपरि अनया परिपाद्या व-
ङ्गणाः पुनः कर्तव्याः । एवं द्वादश गणाः । आदौ सक्रमणं कृतान्ते काहलयुगलं लघुद्वयं कुरु । अनयैव च सीत्या चतुर्विंशतिवर्णान् प्रकाशयत । द्वात्रिंशन्मात्राक्ष पदे पदे कुह-
तेति शेषः ॥ प्रकाशान्तरेण गणनियममाह—अष्टौ मयणान्युर्गादिकान्गणान्वितसर्तयन्
नान्यान् । एतद्विदित्कमणशाने मात्रानियममहाच्छन्दोमदत्वमिति भावः ॥
..... ॥ वाणीभूषणे तु—‘पादयुगं कुरु नूपुरसुन्दरमत्र करं वाररत्नम-
नोहरवज्रयुगं कुसुमद्वयमेतत्कुण्डलमन्धयुगं समुद्राक्ष । पण्डितमण्डलिनाह्वयमानसकल्पि-
तमज्जनमौलिरसालय विह्वलभगवत्तन्निवेशितकिरीटमिदं परिभाषय ॥’

किरीटमुराहरति—जहा (यथा)—

बण्णहमसि मिणे जिणि जिग्गिअ रज्जं यिमग्गि चले पिणु सोदर
सुन्दरि मङ्गहि लगिग इक्कलिअ भाक विराधकवन्ध तहा भर ।
मानह मिह्लिअ यालि वहमिअ रज्जु सुगीयहि दिग्गु अकट्ठअ
यन्धि समुन्द विघातिअ रावण सो तुम गह्व दिग्गुअ जिम्मअ ॥
[पितृमक्तिः शिरसि येन गृहीता राज्य विमृश्य चलिती विना सोदरं
सुन्दरी सङ्गे लम्बेकला मारितो विराधकवन्धी तथा धृत्वा ।
मारनिर्मिलितो बाण्य विघातिनो राज्यं सुप्रीयाय दत्तमकट्टेन
बद्धय समुद्रं विघातिनो रावणः स तुभ्यं राघवो ददातु निर्भयम् ॥]

येन रावेण पित्रमक्तिः शिरसि गृहीता । यच्च राज्यं विमृश्य चलिती विना सोदरम् ।
येन सोदरैव सुन्दरी मीता लम्बा । ततो येन विराधः काहः कवन्धो योजकशट्पैरा
मग्गिः । ततो मारयितुंमान्निर्माडितो यस्य । बाण्यं च येन व्याघादनः । तत्राग्रे सु-
प्रीयाय दत्तमकट्टेनावापयेत्यर्थः । बद्धा च समुद्रं विघातिनो रावणो दत्तकट्टो येन । स
राघवो दत्तकट्टेनान्धो निर्भयं ददाति ॥ यथा वा[णीभूषणे]—‘मत्रि लो मत्रिनामि
हिमियत्तिअ रज्जिअ मयणी वन यपरि सा पुनरेणि अरुहन्ती तत्र वा मनुने भरतानि
अमन्यन्ती । बद्धादयोर्द्विगुणद्विगुणकोटिनिर्भयनीत्यमन्यन्ती च तस्य सोदरि विराधसि

१. ‘मत्रिअ रज्ज वनन्त योऽपि सोदरसुन्दरी मङ्गहि लगिअअ भाक (तन्ते मारयत ।
वनन्ते पुनर्माडितः । सोदरसुन्दरी मङ्गे लम्बा । मारिती)’ इति०.

प्रस्तारगत्या पञ्चविंशत्यक्षरस्य कोटित्रयं, पञ्चविंशत्क्षरानि, चतुःपञ्चाशत्सहस्रानि, द्वाविंश-
दुत्तराणि चतुःशतानि च (३३५५४४३२) भेदाः । तेषु दिगुपदर्शनार्थमेकं कृतमुक्तम् । वृ-
त्तान्तराणि च प्रस्तार्य सुधीभिस्त्यानीति शिवम् ॥

अथ पद्विंशत्यक्षरप्रस्तारे ग्रन्थान्तरादेव मुजङ्गविजृम्भितं छन्दोऽभिधीयते—

यस्वीशाश्चच्छेदोपेतं ममतननयुगरसलगैर्भुजङ्गविजृम्भितम् ॥२८५॥

भौः शिष्याः, यद्वसुभिरयभिः, ईशैरेकादशभिः, अथैः सप्तमिथ छेदोपेतं विग्रामयु-
क्तम्, अथ—मगणद्वयतगणनगणनयुगटरगणसगणलघुयुगभिः पद्विंशत्यक्षरैः परं यत्र त-
मुजङ्गविजृम्भितं नाम कृतं भवतीति ॥

यथा—

हेलोद्बभूव्यथपादप्रकटविकटनदनमरो रणत्करतालक-

आरुमेह्वृद्धाग्रहः श्रुतिनरलनयकिसलयस्तरङ्गितहारधृक् ।

अस्यभागर्त्ताभिर्भक्त्या मुकुलितकरकमलपुगं कृतस्तुतिरच्युतः

पायाभ्रशिछन्दन्कालिन्दीहृदकृतनिजवसतिपृहमुजङ्गविजृम्भितम् ॥

उदाहरणिका यथा—SSS, SSS, SSI, III, III, III, SSS, HSS, I, S, २६५
४=१०४ ॥ मुजङ्गविजृम्भितं निवृत्तम् ॥ अथापि प्रस्तारगत्या रसलोचन(२६)वर्णस्य
कोटिषट्कमेकमसतिलक्षानि वसुनहस्रानि चतुःपञ्चशतस्यष्टौ शतानि च (६७१०८८६४)
भेदाः । तेष्वेको भेदोऽभिहितः शेषेऽपि विशेषबुद्धिमिगारुणप्रस्तारगत्या वा प्रस्तार्य
स्वेच्छया नामान्यारचय्य सूचनीया इति दिग्भात्रमुपदिश्यते इति सर्वमवज्ञातमिति ॥

एवं पैशाक्षरादिपद्विंशत्यक्षरपर्यन्तं प्रत्येकं प्रस्तारपिण्डसंख्या 'रसलोचनपञ्चाधयन्त्र-
द्वयेदवधिभिः । आत्मना योजितैर्वीमगत्या ज्ञेया मनीषिभिः ॥' इति निर्दिष्टदिशा प्रदी-
यता कोटि(१)द्विचत्वारिंशत्क्षरानि सप्तदश सहस्रानि पद्विंशत्युत्तराणि सप्त शतानि च
(१३४२१७७२६) समस्तप्रस्तारस्य 'छन्दोऽस्य सत्ता सभा तद् सत्तारद् सदस्साई । वाभा-
टीसं एतस्ते तेरद् कोर्द्द समग्गाई ॥' इति माहृच्छन्दमा पूर्वोक्तापिण्डसंख्या सिद्धावत्ये-
कनशास्त्रिभिरनुसंधातव्येति सर्वमन वचम् ॥

अथ प्रस्तारोत्तीर्णानि मुक्तकानि कानिचिदुक्तानि वर्णनियममहितान्याह—अथ ग्रन्थ-
त्रिमूर्तिशब्दः—

सभलपभाह् पदम मण रह सुभिभ-

गण भगणा तद् अन्ता गुरजुगगा हृत्थ पलन्ता

१. 'पद्विंशतिः, सप्त शतानि, तथा सप्तदश सहस्रानि । द्विचत्वारिंशत्क्षरानि प्रदीयता
कोऽयः समग्रानि ॥' इति उच्यते. २. 'मुदकन्ता. हृत्थावर्धन्या (मुदः काव्यो हस्तगणः)' इति.

अथ शास्त्राख्यः—

कण्ठेक पदम दिभ सरसपत्रह धुवं पमहि पलह तह ठविभ कं
 सहर मुभणि मणहरणि रभणिपहुवभणि कमलदुल्लभणि परम् ।
 वत्तीमह मउ पउ ठव हु पभलिअ तह अ मह करअल दिभगणभं
 मसा यणि सुसलिअ छउ चउकल विअ कइवर दिभभरभु अभपभम्
 [कर्ण एवाः प्रथमं द्विजाः सरसपदा धुवं पदेपु पतितास्तथा स्थापयित्वा कं
 शालूरं मुभणित मनोहरणि रजनीप्रभुवदने कमलदुल्लभने परम् ।
 द्वित्रिंशद्मात्राः पदे स्थापय गन्तु प्रकटितस्तथा च मध्ये करतलं द्विजगणध
 मात्राभिर्वर्णैश्च सुल्लिङ्गिताः पदं चतुःकल्पा कृत्वा वरिरेण दिभवरभुवारी
 पतिताः ॥]

हे मुग्धे, पक्षिणः कर्णं शृङ्खलात्मको गणः प्रथमं (पतिताः) द्विजाधुर्यगुत्ता गणाः, गणपराः धुवं लिभिदं पदेपु पतिताः । ततः स्थापयित्वा कं शृङ्खले सतर्ज हे मनोहरणि हे रजनीप्रभुवदने कन्दानने, हे कमलदलनयने, तद् वरमणिगुहर्त शालूरमायदी छन्दः सु-
 तारां मणितम् । छान्दसिकैरित्यर्थः । तत्र पदे मात्राभिर्वर्णमाह—पदं पदे द्वित्रिंशत् (१२)
 मउ मात्राः हु लउ ठव स्थापय । कर्णाः प्रत्यक्षा एव । प्रशास्त्रोक्तोक्तवर्णमाह—पम-
 लिअ इति । तद अ तथा च करतलं सतर्ज प्रकटित इति मात्राप्रमथनार्थं लभ्यते ।
 तथा च सगणोऽङ्गी । तस्मिन्ने द्विजगणाधुर्यगुत्ताः । तान्निमित्तम्—मात्राभिर्वर्णैश्च
 सुल्लिङ्गिताः सगोत्तमाः । चउकल चतुष्कलाः तह वउ दिभ कृताः वरिरेण वि-
 लेभेति । पत्र च दिभभरभु दिभवरभु कर्णो द्विगुणोत्तमो गण अभ भवारी पमं व-
 रितः । एवमुक्तं भवति—चतुर्गणाः बहुला मध्ये, भारी कर्ण, अङ्गे लम्बो दत्र
 तस्यान्तरात्मकः तद् इति ॥ कर्णीधुर्यगुत्ता—“कर्णद्वित्रिंशत्कल्पा (त्रि ?) पदवर्णवर्ण-
 रचय ललितमणिपुत्रुवमर्णं भारील्लवटितवन्निवर्तकुमुदमुक्कमवकुमुदमात्रात्मकम् ।
 मागाविपतिविपतिमिति च परीक्षुपितमप्यविपुलमपिर्विदं शास्त्रमनन्तरं च
 च मलमुक्ति मुक्तिविपुलप्रवहवत्तव ॥

शास्त्रोपदेशवि—अहो (एवा)—

अं गुल्ल कामल्लवण बहह लपु ववण भमह भमरकुल दिति विरिभं
 इविार पलह वण इवह कुल्लवण विरहिअल्लमदुह अरविस्तम् ।
 भाणदिअ लुभल्लवण वल्लु वहुवमण सरसल्लिङ्गिदुह अल्लभल्ल
 वल्लु तिमिरविह दिवरा दिवरा अह कुल्लमल्लभ अह अरिअ वण ॥

यथा—

प्रलयघनघटामहारम्ममेघात्रलीचण्डवृष्टिप्रपाताकुलं गोकुलं

सपदि समवलोक्य सज्येन हस्तेन गोवर्धनं नाम शैलं दधद्भीत्या ।

कमलनयन रक्ष रक्षेति गर्जन्नसन्मुग्धगोपाङ्गनानन्दितो

गलदमिनवधातुधाराविचित्राङ्गरागो मुरारातिरस्तु प्रमोदाय वः २९४

वृद्धजिता यथा III, II, S1S, S1S, S1S, S1S, S1S, S1S, S1S, S1S, २५×४=१०६१

चण्डवृष्टिप्रपातो निवृत्तः ॥

अथापादयः—

— — — — —

इति रविः० एतच्च पदधिकत्वं सर्वयावत्तस्य पृथग्यगनेन शिखरिणी-मीतिकरुहायो-
वर्धनेन हेयम्, तयोर्लक्षणोदाहरणे त्वेवं पृथिवी-मञ्जीराछन्दसोर्मध्ये दृश्येते—

‘अथ शिखरिणी—

धभा कण्ठा कण्ठा सुभिञ्जुप्रल वन्धवलभ

उणो हारो गारी ठइभ चरणे अन्त चमरम् ।

दहासत्तावण्णा ववद् लहुभा अद्द फणी

फणीराभा जम्मे कमलमुहि एसा सिहरिणी ॥

जहा—

पर जोण्हा उण्हा गरलसरितो चन्दनरसो

खरखसारा हारो मलयपवणा देहद्वणा ।

मिणाली वाणाली जलदि व जलहा तणुलदा

वद्दा ज दिहा कमलववणा दीहणवणा ॥

अथ मीतिकरुहाः—

दिभ पिय गुरु गन्ध कण्ठा लभारा ठवीआ तहा

पुण वि चमर दुण्ण सहा सुमवा करीआ तहा ।

तहवि अणिअ दुण्णग्गहा वि सहा वि हारा दि ए

कमलववणि गोत्तिहारा फणिन्दा भणिन्दा पिए ॥

जहा—

अभिभवमिअचन्दविम्बेमुही प्रेक्खती सा जहा

विमलकमलपुल्लभोड्ढा अणेत्ता फुरन्ता तदा ।

दसणविततिमुद्दकुन्दाकणीआ धरीआ जहा

अहरिवमलवन्धुपुत्तिसरिस्ता करीआ तहा ॥’ इति ॥

एति नगपददानन्तरमेव प्रविष्टाः किञ्चिद्वेदाः क्रमात् समविचारणान्तरा भर्त-
 णा-कृत-भीम-लीलाकर-उदाम-सङ्गादयो दण्डकाः स्मृतिः । एतेन नगपुष्प-
 -गुणैर्वर्णः । ततः ये क्रमात्प्रगच्छन्ति । आदिशब्दाद्वेदवि रगणज्ञा स्वपुष्पा
 नाम्नेता दण्डका विधेया इत्युपदिश्यते ॥

तत्रार्थो दथा—

नय नय जगदीश शिष्यो हरे राम दामोदर श्रीनिवासाद्युतानन्त
 मारापण

त्रिदशगणगुरो मुरारे मुकुन्दासुरारे हृषीकेश वीताम्बर श्रीपते माधव ।
 गददगमन कृष्ण वैकुण्ठ गोविन्द विश्वभरोषेन्द्र वज्रायुधाधोक्षज
 श्रीनिधे

बलिदमन भृसिंह क्षीरे मयाम्भोधिपोरार्णसि त्वं निमज्जन्तमभ्युद-
 रोयेत्त माम् ॥ २९६ ॥

उद्भविका यथा—॥, ॥, २१५, २१५, २१५, २१५, २१५, २१५, २१५, २१५, २०४८=

१२० ॥ अर्थो निवृत्तः । एतन्मन्त्रेऽपि क्रमात्प्रविष्टावर्णा दण्डकाः समुपेया इति ॥

अथ प्रविष्टको दण्डकः—

प्रवितकसमभिधोर्ध्वधीभिः स्मृतो दण्डको बद्धपादुस्रतैः सप्तभिर्मैः २९७

नगपुष्पादुस्रतैः सप्तभिर्मैर्गर्भधीरधीभिः सप्तविंशतिर्गर्भकचरणः प्रवितकाद्यो द-
 ण्डकः स्मृतः ॥

यथा—

मुरहर गदकुलाम्भोधिचन्द्र प्रभो देवकीगर्भरत्न त्रिलोकैकनाथ

प्रवितकपट सुरारिप्रभोदामदन्तावनलोमविद्रावणे केन्दरीन्द्र ।

वरणनखरसुधांशुदृष्टोन्मेषनिःशेषितश्यागिवेतोनिविष्टान्धकार

प्रणतजनपरितापोमदावानलच्छेदमेव प्रसीद प्रसीद प्रसीद ॥ २९८ ॥

उद्भविका यथा—॥, ॥, १५५, १५५, १५५, १५५, १५५, १५५, १५५, २०४८=

१०८ ॥ प्रवितको निवृत्तः ॥

अथाशोकपुष्पमञ्जरीदण्डकः—

यत्र दृश्यते गुरोः वरो लघुः क्रमात्स उच्यते कुपैरशोकपुष्पमञ्जरीनि २९९

यत्र गुरोः वरः क्रमात्सुन्दरते रमज्जगज्जगदेन रगणन्ते नवगण स्मृन्ता वसुगो-
 नवर्णधरणा दण्डके यत्राशोकपुष्पमञ्जरीति नाम दण्डको कुपैरुच्यते इति ॥

५१—

मूर्ति चारुमयकसजासलीलवेष्टनं तसत्परङ्गचारुचन्द्रिका कर्णेषु
 कर्णयोरशोरुपुष्पमञ्जरीगतसको गलेऽनिकान्तकेसरोपकृताराम ।
 कुक्षनागकेसरारिपुष्परेणुमूषणं तनौ रिनिभ्रमित्युवासायेव एव
 केशवः सरा पुनायु मः सुपुष्पमूषितः स मूर्तिमानिवागतो मधुरिहर्तु
 मय ॥ ३०० ॥

उदाहरण वक्त—515, 151, 515, 151, 515, 515, 515, 151, 151, २४५२१११ ।
 धनोक्तुत्तमवर्ग विवर्ण ।
 नमः कृष्णाय नमः—

मगधः मकलः मनुयव मोरामिह मरुदग्नि कुशः कुसुमारवरुण ३०१
 एतन्मनु निभयेन मरुतोऽपि सर्वेण एव मोर । सगणनाकं मोरयथ सावित्री
 लीलाकराई न इन्द्रो कुशः कुसुमारवरुण मरुदग्नि ॥
 पृष्ठ -

[illegible][illegible][illegible]

अयुजि नयुगरेफतो यकारो युजि तु नजौ जरगाश्च पुष्पितामा ॥ ३०८ ॥

अयुजि विषमे प्रथमे तृतीये चरणे नयुगलेफतो नगणयुगलरगणतः परो यकारो य-
गणो भवति । युजि समे तु द्वितीये चतुर्थे च चरणे नजौ नगणजगणावयव च जरगाः
जगणरगणयुरवयव यथ भवन्ति तत्पुष्पिताप्रानामकं छन्दः ॥

यथा—

करकिसलयशोभया विभान्ती कुचफलमारविनम्रदेहयष्टिः ।

स्मितरुचिरविलासपुष्पितामा अजयुवतिर्घततिर्हरेर्मुदेऽभूत् ॥ ३०९ ॥

उद्भवणिका यथा—वि० ॥॥, ॥५, ॥५, ॥५, ॥० ॥॥, ॥॥, ५, ॥५, ॥५.

प्रसरति पुरतः सरोजमाला तदनु मदान्धमधुम्रतस्य पङ्क्तिः ।

तदनु धृतशरासनो मनोभूस्तथ हरिणाक्षि विलोकनं तु पद्मान् ॥ ३१० ॥

प्रकारान्तरेणोद्भवणिका यथा—वि० ॥॥, ॥॥, ५॥५, ॥५५, स० ॥॥, ॥५, ॥५, ५॥५,
५, इति पुष्पितामा निवृत्ता ॥

अधोगवित्रं छन्दः—

विषमे यदि सौ सलगा दले मी युजि भादुककावुपचित्रम् ॥ ३११ ॥

यत्र विषमे प्रथमे तृतीये च चरणे एवंविधे दलेऽर्थे यदि सौ सगणावयव च सलगाः
सगणलगावो भवन्ति, किं च युजि समे द्वितीये चतुर्थे च चरणे यदि मी भगणावयव च
भात् भगणात् गुरुही भगणरगणीयश्चावयवमर्थसमं भूतमिति । द्विरास्या भोकः पुष्पि-
तन्यः ॥

यथा—

मुरवैरिवपुष्पनुतां मुदं हेमनिभांशुकचन्दनलिप्रम् ।

गगनं चपलामिलितं यथा शारदनीम्भरेणचित्रम् ॥ ३१२ ॥

उद्भवणिका यथा—वि० ॥५, ॥५, ॥५, ॥, ५, स० ५॥, ५॥, ५॥, ५, ५, उपवित्रं
निवृत्तम् ॥

अथ वेगवनीछन्दः—

विषमे प्रथमादशहीनं दोषकृत्तमेव वेगवनी स्यात् ॥ ३१३ ॥

विषमे प्रथमे तृतीये च चरणे प्रथमादशहीनं दोषकृत्तमेव वेगवनी स्यात् । ममे तु
दोषकृत्तमेति । अतः प्रथमे तृतीये नगणवयवान्तरं मुदः, चतुर्थे द्वितीये च भगणवयव-
ान्तरं मुदइत्यमिति ॥

यथा—

स्मरवेगवनी अजगामा केदावचंशरवैरनिमुग्धा ।

रममात्र मुदं गगनवनी केनिनिकुत्रगृहाय जगाम ॥ ३१४ ॥

उद्वविका यथा—वि० ॥५, ॥५, ॥५, ५, स० ५॥, ५॥, ५॥, ५, ५,
वेगदी निरुता ॥

अथ हरिणप्रता छन्दः—

अयुजि प्रथमेन विवर्जितो द्रुतविलम्बिततो हरिणप्रता ॥ ३१५ ॥

अयुजि प्रथमे द्वितीये च चरणे द्रुतविलम्बिततः प्रथमेन वर्णेन विवर्जिते सति गुजि तु
द्रुतविलम्बितछन्दसेन तदा हरिणप्रता छन्दः । एतदुक्तं भवति—प्रथमे द्वितीये च चरणे
सगणप्रयानन्तरं लगी, द्वितीये चतुर्थे च चरणे सगणानन्तरं अगणद्वयस्य च सगणमिति ॥
यथा—

रुटफेनचया हरिणप्रता बलिमनोज्ञतटा तरणेः सुता ।

कलहंसकुनारवशालिनी बिहरतो हसति स्म हरेर्धनः ॥ ३१६ ॥

उद्वविका यथा—वि० ॥५, ॥५, ॥५, ५, स० ॥॥, ५॥, ५॥, ५५, ५-
रिणप्रता निरुता ॥

अथापरवर्ष छन्दः—

अयुजि ननरलाः गुरुः ममे गदपरवर्षमिदं नजी जरी ॥ ३१७ ॥

अयुजि विषमे प्रथमे द्वितीये च चरणे ननरलाः सगणद्वयसगणलघवः अथ च गुरुः समे
द्वितीये चतुर्थे च चरणे नजी सगणसगणलघव च त्रीणि सगणसगणी यत्र भवतस्तदिर-
सगणवर्षे नाम वृत्तम् ॥

यथा—

रुटसुमधुरवेणुगीतिभिस्तमपरवर्षमिवैल माधवम् ।

सुगणुयतिगणैः समं स्थिता प्रजवनिता धृतिचित्तविधमा ॥ ३१८ ॥

उद्वविका यथा—वि०, ॥॥, ॥॥, ५५, १, ५, स० ॥॥, ५५, ५५, ५५, यथा
वा हरेवहिते—

तरलयमि दृशां किमुस्तुक्तमयिगतिवामविलामलामसे ।

अवतर कलहंसि धापिकाः पुनरपि गारपमि पङ्कजालयम् ॥ ३१९ ॥

अपरवर्ष निरुताम् ॥

अथ सुन्दरी छन्दः—

अयुजोर्गदि सौ लंगौ पुनः समयोः स्त्री वलगाद्य सुन्दरी ॥ ३२० ॥

यत्र अयुजोर्गमयोः प्रथमद्वितीययोश्चरणयोर्गदि सौ सगणद्वयस्य च स्त्री लघुगुरु
भवतः पुनरपि तारि, समयोर्द्वितीयचतुर्थयोश्चरणयोः स्त्री सगणद्वयस्य च स्त्री
सगणलघुगुरुवो भवन्ति, तत्सुन्दरीछन्दः ॥ द्विरास्त्या श्लोकः पूरणीयः ॥

१. छन्दोमञ्जरी तु “अरी पुषो नवरा श्री यदि मुररी तदा” इति कऽ उक्तम् २.

यथा—

यदबोचदवेक्ष्य सुन्दरी परितः स्नेहमयेन चक्षुषा ।

अपि कंसहरस्य दुर्वचं वचनं तद्विदधीत विस्मयम् ॥ ३२१ ॥

उट्टरजिका यथा—वि० ॥५, ॥५, १, ५, १, ५, स० ॥५, ॥५, ॥५, १, ५,

यथा वा—‘अथ तस्य विवाहकौतुकं दृष्टितं विभ्रत एव पायिरः’ इत्यादि स्तुतिं ।
सुन्दरी निवृत्ता ॥

एवमुक्तपरिपाठ्यार्थसमृत्तान्येकाक्षरादिष्वर्थाश्रयपर्यन्तप्रस्तोषु ह्याभ्यां वृत्ताभ्यां
स्वपुङ्गा नामानि भूत्वा सुधीमिच्छामि । प्रत्यविस्तरमीत्या प्रसिद्धान्येव कानिचिद्वृत्ता-
न्यत्रोदाहृतानीति शिवम् । इत्यर्थसमृत्तानि ॥

अथ विषमवृत्तानि—

तत्र विषमम्—

‘यस्य पादचतुष्केऽपि लक्ष्म मिश्रं परस्परम् ।

तदाद्विविधं वृत्तं छन्दःशास्त्रविशारदा’ ॥

इति लक्षणलक्षितम् ।

तत्र प्रथममुदाहरणम्—

प्रथमे सगौ यदि सली च नसजगुरुकफाण्यनन्तरे ।

यद्यप्येव मनमगाः स्युरथो मज्जमा जगौ भवतीत्यमुद्रता ॥ ३२२ ॥

मोः शिष्टाः, यत्र प्रथमे चरणे सगौ मगजमगनाथ च सली सगणलगू भवनः, भ-
नन्तरे द्वितीये मगजमगजमगलगुरुकफाणि भवन्ति । अथ तृतीये चरणे यदि मगजमग-
मज्जमगुरवः स्युः । अथ चतुर्थे सज्जमा सगजमगजमगनाः । अथ च जगौ मगजगु-
भवन्त्युदाहरणानामर्थः छन्दः ॥

यथा—

विजलास गोपदमणीषु तरणिमनया प्रभोद्वता ।

कृष्णनयनचकोरपुगे दधनी सुधांशुकिरणोर्मिविधमम् ॥ ३२३ ॥

उट्टरजिका यथा—१ ॥५, ॥५, ॥५, २ ॥५, ॥५, ५, २ ॥५, ॥५, ५, ५,
४ ॥५, ॥५, ॥५, ॥५, ५,

अथ च—

प्रथमे सगौ यदि सली च नसजगुरुकफाण्यनन्तरे ।

यद्यप्येव मनमगाः स्युरथो मज्जमा जगौ भवतीत्यमुद्रता ॥ ३२४ ॥

एव प्रथमे चरणे मगजमगजमगलगुरुकफाणि भवन्ति । अथ तृतीये चरणे
यदि मज्जमगुरवः भवन्त्युदाहरणानामर्थः छन्दः ॥ अथ च जगौ मगजगु-
भवन्त्युदाहरणानामर्थः छन्दः ॥

य जगौ अगणगुरु यत्र अक्षरान्तश्च तृतीयचरणमात्रज्ञातभेदा भारनिमाद्ययोऽपठभ्यमान-
त्वादियं प्रचारान्तरेणोद्भूता प्रपञ्चतीति ॥

ततश्च किराने यथा—

अथ घासवस्य वचनेन रुचिरवदनखिलोचनम् ।

ज्ञान्तिरहितमभिराधयितुं विधिवत्तपांसि विदधे धनंजयः ॥३२५॥

उद्गणिका यथा—१ ॥५, १५१, १५३, १, १ ॥११, ॥५, १५१, ५, १ ५११, ११, १५१, १,
५, ४ ॥५, १५१, ॥५, १५, १, ५,

यथा वा माये—

तव धर्मराज इति नाम सदसि यदपष्टु पश्यते ।

भौमदिनमभिदधत्यथ वा भृशमप्रशस्तमपि मङ्गलं जनाः ॥३२६॥

उद्गणिका समानैव । उद्गता निवृत्ता ॥

अथ सौरभकचन्द—

प्रपमुद्गतासदृशमेव परमिह तृतीयमन्यथा ।

जायते रत्नभगैर्मथितं कथयन्ति सौम्यकमेनदीदृशम् ॥ ३२७ ॥

भोः शिष्याः, यत्र अये प्रथमाद्वितीयकचुर्धमिति परप्रपमुद्गतामदृशमेव । इह सौरभके
तृतीयकचमन्यथा । उद्गतापादाद्विप्रमित्यर्थः । अन्यपादाभेदाह—जायते इति । तृती-
यपदं रत्नभगैः रत्नजगममममगुदभिर्मथितं यत्रैतदीदृशं सौरभकनामकं इति भवदीति
आन्दगीयाः कथयन्तीति ॥

यथा—

परिभूतकुलशतपञ्चवनविरुतगन्धविभ्रमा ।

कस्य ह्रस्व हरतीह हरे पद्यसौरभकता तवाङ्गना ॥ ३२८ ॥

उद्गणिका यथा—१ ॥५, १५१, ॥५, १, १ ॥११, ॥५, १५१, ५, १ ५१५, ११, ५१, ५,
४ ५१५, ११, ५१५, १, ५, सौरभकं निवृत्ताम् ॥

अथ ललिते चन्दः—

नपुगं सकारयुगलं च भवति चरणे तृतीयके ।

नदुदीरितमुहमभिभिर्ललितं यदि शेषमस्य भवति यथोद्गता ॥३२९॥

भोः शिष्याः, यत्र तृतीयके चरणे नपुगं नयनद्वयं सकारयुगलं सकारयुगलं च भवति
तदुद्गताभिर्ललितमिति नममनदुदीरितमिति । अथ ललिते च यदि शेष सचतुर्धन-
द्वितीयपदपूर्व यथोद्गताभ्युपसर्गः ॥

१. 'परि-नेतृतीयके' इति छन्दो.

यथा—

प्रजसुन्दरीसमुदयेन कैलितमनसा स्म पीयते ।

हिमकरगलितमिवामृतकं ललितं मुरारिमुखचन्द्रविद्युत् ॥३३०॥

उद्वमिका यथा—१ ॥५, १५१, ॥५, १, २ ॥१, ॥५, १५१, ५, ३ ॥१, ॥१, ॥५, ॥५, ४ ॥५, १५१, ॥५, १५१, ५, ललितं निश्चलम् ॥

भवत्यर्थसमं वर्णं विषमं च कदाचन ।

तयोर्द्वयोरुपान्तेषु छन्दस्तदधुनोच्यते ॥ ३३१ ॥

अथ वचनं छन्दः—

यक्षं पुग्भ्यां मगौ स्यातामन्धेर्योऽनुष्टुभि ख्यातम् ॥ ३३२ ॥

भो' शिष्याः, युग्म्यां दलाभ्यां पदाभ्यां मयी मगणगुरु स्थानान् । अथ च—अप्ये-
 श्वतुर्धा वर्णात् परतो यो यगणोऽनुदुग्म्याक्षरप्रस्तारे यत्र यत्र 'शेषेणनियमो मतः' इति
 वचनाणांशमो गुरोरेव यत्र तद्गुणमिति कृतं ह्यातमिति ॥

यथा—

यथाभोजं सदा स्मरेन् नक्षुर्नालोत्थलं फुल्लम् ।

यल्लवीनां मुगरातेश्वेतोभृङ्गं जहारोच्चैः ॥ ३३३ ॥

उद्वेगिका यथा—१ ५५५, ५, १५५, ५, २ ५५, ५, ५१५, ५, ५, ३ ५१५, ५, १५५, ५, ४ ५५५, ५, १५५, ५,

भय स—

गुणोऽथतुर्धतो जेन पध्यायकं प्रकीर्तितम् ॥ ३३४ ॥

युञ्जोद्वितीयस्यतुर्यशेषाणामेवैताभिप्रायेण चतुर्थतो तर्कान् जैन जगन्नेत्र पण्डितवर्य
(१९८६) कृपं प्रकीर्तितम् । श्रेयं समानम् ॥

क्या—

रामकेलिसतृष्णस्य कृष्णस्य मधुवामरे ।

आसीद्रोपमृगाक्षीणां पथ्यावपमभुस्तुतिः ॥ ३३५ ॥

दृष्टान्तिना दया—१ ३१५, ॥, ५५५, २ ३५१, १, १५१, ५, ३ ५५५, ॥, ५५५, ४
५५५, १, १५१, ५,

अति नद—

दक्षमं मृषु सयेय मन्त्रमं द्विचतुर्भंगोः ।

गुरु षष्ठं तु वादनां जगत्प्रनिवृत्ता मतः ॥ ३३६ ॥

ति । सर्वत्र वक्ष्यप्रकरणे निगदितैः । लक्षणमुपलक्षितं विवरणं शब्दान्दर्शकंति ॥
 यथा—

वागर्थाविव संपृक्तौ वागर्थप्रतिपत्तये ।

अगतः पितरौ वन्दे पार्यतोपरमेश्वरं ॥ ३३७ ॥

उदाहरिता यथा—SSS, SSS,

किं च—

प्रयोगे प्रायिकं प्राहुः केऽप्येतद्वक्तृलक्षणम् ।

लोकेऽनुष्ठुतिरिति कथातिस्तस्याष्टाक्षरता कृता ॥ ३३८ ॥

तथा नानागणभेदेन विषयवृत्तमेव सकलपुत्राणादिष्वष्टाक्षरत्वात् वक्ष्यमशमेव लभत
 इति विषयवृत्तानि दिव्याश्रयः समुदाहृतानि । शेषाणि भद्रहस्तपुत्रनिमित्तविश्लेषवृत्तौ
 रविररशमुपपत्तिविरचितवृत्तवदम्भकप्रत्ये चावगतमतिविस्तारोन्मत्तमनिवृत्तरेण ॥

अथ यथानि—

तत्र—

गद्यं पद्यमिति प्राहुर्वाङ्मयं द्विविधं कुपाः ।

प्रागुक्तलक्षणं पद्यं गद्यं संप्रति गद्यते ॥ ३३९ ॥

अपादः पदमन्त्रानो गद्यं तच्च त्रिधा मतम् ।

पूर्णकोकलिका प्रायश्वस्तगन्धिप्रभेदतः ॥ ३४० ॥

ततः—

अकठोराक्षणं मूलसमानं पूर्णकं त्रिदुः ।

तद्वि वैश्वर्णीतिर्धं गद्यं ह्यतर् भवेत् ॥ ३४१ ॥

यथा—

स हि श्रमणांमेव अगतां पतिः परमपुरुषः पुरुषोत्तमो ह्यप्रदानव-
 भरेण भद्रगङ्गीमन्त्रिमन्त्रलोक्य करुणार्द्रहृदयगन्ध्या धारमवतारगिर्मु-
 रामकृष्णस्वरूपेण पदुर्वन्दोऽवततार । यः प्रमद्वेनापि स्मृतोऽभ्यनिमो
 वा गृहीतनामा पुंसः संसारपाशमन्त्रलोक्यति ॥ ३४२ ॥

पूर्णकं त्रिदुः ॥

अधोत्तरविश्रामार्थ—

भवाश्रुतलिकाप्रापं यथागत्वं दृष्टाक्षम् ॥ ३४३ ॥

उत्तरविश्रामार्थं वक्ष्येत्प्रायश्वस्तगन्ध्यामन्त्रनिर्धः ॥

यथा —

प्रणिधानप्रवणप्रधानाशेषसुरासुरभृन्दसौन्दर्यप्रकटोरुग्रीवकोटिनि-
विधुरप्रभ्रमणिमयूखच्छटाभुरितचरणनलचक्रविक्रमोद्दामधामगाराहुष्ठ-
नगरशिखरगण्डितप्रज्ञाण्डविवरनिःसङ्क्षरदमृतकरप्रकरभासुरसुर-
वाहिनीप्रराहणविषीकृतविष्टप्रपन्न कैटभारे क्षुरतरसंसारगारसागर-
नानाप्रकारार्धरिखर्भमानविमर्ह मामनुग्रहाण ॥ ३४४ ॥

यथा वा —

दण्डगवर्जनपटलममलमलनिभिगदशमम्बरतर्ज निभोकयने । अञ्ज-
नपूर्णपुष्पश्यामं शारिरी तमस्यायने ॥ ३४५ ॥

यथा चिन्ताशयं निवृत्तम् ॥

वृक्षैकदेशांघ्र्यं वृक्षगन्धिः पुनः स्मृतम् ॥ ३४६ ॥

यथा — 'यथा स्नातृजनवाणिषु शालेषु' इत्यादि । 'हर हर निगमन्मयी पुन इवाय-
विद्वज्जनि' इत्यादि वा ।

यथा वा —

मय मय मय मनादेन साकृतिजनमनस्तदागणिकरवरचरणपद्म
पद्मनयन पद्मागिनीविनीदराजहंस मारारण्यशःपटलपूरितमयनकुहर
कमलपद्मादिभूषणकयन्दरीयाराशिरिवद्वन्द्व निमैकगोपीवृन्ददय-
मन्ददरपङ्क्त्यर्चनप्रव्रज्योतिष्यक्य मीक्य विभक्त्य अनापमान
मनजय मामनर्वाभयदुःखक्याकुलं वयं वयं ॥ ३४७ ॥

वृक्षमयि मय निवृत्तम् ॥

वृक्षमयि ॥

इत्यादि मयकाव्येषु यथा विनिश्चरतिविनय ।

विनिश्चरत्य मयारि भोक्ते विनिश्चरत्युवा ॥ ३४८ ॥

मय ॥ ३४९ ॥ मयकाव्येषु मयकाव्येषु मयकाव्येषु मयकाव्येषु ॥ ३५० ॥

मय ॥ ३५१ ॥ मयकाव्येषु मयकाव्येषु मयकाव्येषु मयकाव्येषु ॥ ३५२ ॥

मय ॥ ३५३ ॥ मयकाव्येषु मयकाव्येषु मयकाव्येषु मयकाव्येषु ॥ ३५४ ॥

मय ॥ ३५५ ॥ मयकाव्येषु मयकाव्येषु मयकाव्येषु मयकाव्येषु ॥ ३५६ ॥

मय ॥ ३५७ ॥ मयकाव्येषु मयकाव्येषु मयकाव्येषु मयकाव्येषु ॥ ३५८ ॥

मय ॥ ३५९ ॥ मयकाव्येषु मयकाव्येषु मयकाव्येषु मयकाव्येषु ॥ ३६० ॥

त्रिगिष्टभेदपरिते सत्तात्रपरिकल्पितम् ।

एतुरङ्गतादृशं छन्दःप्रदीपं पश्यन् रघुटम् ॥

छन्दःप्रदीपकः शीघ्रमस्ति तार्थप्रकाशकः ।

सहमीनाथेन रचितलिपुत्पाचन्दतारकम् ॥

इत्यारंभारिषचक्रपूजामभिधीमद्रायमस्तमज्जभीलसमीनाथमभिरक्षिते पिङ्गलप्रदीपे

वर्णरत्नाख्यो द्वितीयः परिच्छेदः समाप्तः ।

